

Лариса Серих

Естетичне виховання:
середовищний підхід

2016

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ НАПН УКРАЇНИ
ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ СУМСЬКОЇ ОБЛДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ
КЗ СУМСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Лариса Сєрих

**ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ:
СЕРЕДОВИЩНИЙ ПІДХІД**

Навчально-методичний посібник

2016

Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту проблем виховання НАПН України (протокол № 2 від 26.01.15)

УДК 373:374 – 043.5:37.015.31:7 – 053.6

Рецензенти:

Вербицький В.В., доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, директор Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді МОН України;

Орлов В.Ф., доктор педагогічних наук, професор, провідний науковий співробітник лабораторії профорієнтації і виховання Інституту професійно-технічної освіти НАПН України;

Приходченко К.І., доктор педагогічних наук, професор, заслужений учитель України, професор кафедри соціології та політології Донецького національного технічного університету;

Кравченко Т.В., доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії сімейного виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

С 33

Сєрих Л.В. Естетичне виховання: середовищний підхід : навч. -метод. посіб. / Лариса Сєрих. – Київ-Суми : НІКО, 2016. – 210 с.

У навчально-методичному посібнику викладено теоретичні та методичні засади створення естетичного середовища, запропоновано вектори їх створення. Розглянуто коло питань, тісно пов'язаних із практичною естетичною діяльністю навчальних закладів, зокрема підлітків.

Запропонований зміст навчально-методичного посібника є частиною наукового дослідження "Взаємодія загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків", деякі аспекти якого було висвітлено в однойменній монографії.

Адресований науковій громаді, педагогам вищих, загальноосвітніх, позашкільних навчальних закладів, аспірантам, магістрантам, студентам педагогічних університетів, учителям.

© Сєрих Л. В., 2016

© Суми, НІКО, 2016

Зміст

◆ Передмова	5
◆ Концептуальні засади естетичного виховання підлітків	
◆ Генетичний аналіз сутності естетичного виховання	8
◆ Вплив мистецтва на естетичне виховання підлітків	27
◆ Запитання до розділу	42
◆ Завдання для самостійної роботи студентів	43
◆	
◆ Дидактико-методичні основи створення естетичного середовища загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів	
◆ Естетичне середовища як науково-педагогічна проблема	44
◆ Вектори створення естетичного середовища загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів	63
◆ Моделювання естетичного виховання підлітків загальноосвітніх навчальних закладів	80
◆ Моделювання естетичного виховання підлітків-вихованців позашкільних навчальних закладів	101
◆ Запитання до розділу	113
◆ Завдання для самостійної роботи студентів	114
◆	
◆ Підлітки як суб'єкт загального естетичного виховання	114
◆ Естетична вихованість підлітків загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів	133
◆ Запитання до розділу	157
◆ Завдання для самостійної роботи студентів	157
◆ Післямова	158
◆	
◆ Список використаних джерел	160

◆ Передмова

*Роблять столи та лавки, а скрипки,
як хліб, виноград та дитину –
народжують...*

Брати Вайнери. "Візит до мінотавра"

Культура є унікальним синтезом різних етнографічних культур, що духовно об'єдналися в сучасній Україні. Сьогодні треба сформувані нові вимоги в галузі освіти, культури, виховання, що забезпечать їхнє збереження та примноження. Це важливо для утвердження нашої країни в світі, створення духовних засад і культурних чинників України як європейської держави. Історичне набуття національної системи цінностей має бути доповнене новітнім гуманітарним світоглядом. Саме тому естетичні цінності зможуть окреслити перспективні контури еволюції нашого суспільства, зберегти ефективну систему естетичного навчання й виховання, з надр якого виходить талановита і творча молодь.

Основні нормативно-правові документи про освіту провідною метою української освітньої системи проголошують розвиток особистості та забезпечення соціально-педагогічних умов для творчої самореалізації дитини в шкільні роки, формування її різноманітних компетентностей; виховання покоління конкурентоспроможного, здатного ефективно працювати й навчатися протягом усього життя. Тому й виникла суттєва необхідність спрямування педагогічних зусиль на творчій самореалізації сутнісних сил особистості – її мотивів, здібностей, практичних умінь, життєвих цінностей, здатності постійно створювати особистісно й соціально значимі продукти діяльності, які, безумовно, ефективно створюватимуться у взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків.

Означена мета стає досяжною за умови пріоритету осмисленого, мотивованого естетичного середовища підлітків при освоєнні теоретичного й практичного матеріалу та відповідно зменшення долі репродуктивної, механічної, рутинної й непривабливої для

дитини діяльності.

Найбільш придатною на сьогодні і в найближчій перспективі навчально-виховною технологією, яка забезпечує естетичне виховання підлітків, можна вважати технологію інтегрованої мистецької освіти. Це пояснюється рядом взаємопов'язаних причин. По-перше, ця технологія в запропонованому для даного експерименту варіанті, будучи інноваційним педагогічним феноменом, увібрала й розвинула найважливіші ідеї й процесуальні надбання вітчизняної й зарубіжної педагогіки – проблемного, проектного, інтерактивного навчання й виховання, навчання як дослідження, навчання-співпраці тощо. По-друге, ця технологія потужно підвищує мотивацію до самостійної творчої праці, спроможність учня успішно корегувати й оцінювати її перебіг, результати, оскільки її мета сконцентрована на створенні значимого для школяра освітнього продукту, де акмеуспіх забезпечується чіткими й зрозумілими критеріальними його характеристиками, можливістю постійного звернення до необхідних джерел, запитаннями до педагога тощо. По-третє, у системі інтегрованої мистецької освіти учні поступово освоюють весь комплекс методів і механізмів творчої діяльності; способи пошукової та креативної діалогової взаємодії, що підвищує їх уміння вчитися, мотивацію на успіх сьогодні, у майбутній професійній праці. Запропонована для експериментального випробування багатовекторна модель взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів (педагогічна система) носить гуманістичний, особистісно зорієнтований, здоров'язберігаючий характер, оскільки за рахунок відносного збільшення творчої діяльності на уроках, у позакласній та позашкільній роботі, зменшення завдань репродуктивного характеру, знижується найбільш небезпечно для здоров'я і розумового розвитку репродуктивне навантаження на дітей, характерне для традиційної школи.

У процесі вивчення цієї проблеми було виявлено окремі суперечності: а) між проголошеною метою сучасної освіти – створити необхідні умови для самореалізації кожного громадянина України й відсутністю необхідних педагогічних умов і засобів її здійснення; б) між сучасними вимогами щодо пріоритету евристичних способів діяльності вчителя й учнів, вихователя й вихованців та пануючими в навчально-виховному процесі репродуктивними методами й формами навчання та виховання; в) між організацією

навчально-виховної роботи в загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах, яка, хибуючи на формалізм, підпорядкована потребам загальної звітності, нерідко ігнорує індивідуальні можливості й потреби дитини, а це, зрештою нівелює духовно-ціннісний вплив мистецтва на вихованця та прагненням підлітка до акмеуспіху; г) між необхідністю навчально-виховного процесу, що постійно забезпечує творчу самореалізацію підлітків при вивченні предметів художньо-естетичного циклу та недостатньою підготовкою суб'єктів навчання до результативної творчої діяльності; д) між реальним зануренням підлітків в естетичну діяльність як в загальноосвітніх, так і в позашкільних навчальних закладах, і науково-обґрунтованими механізмами взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків.

Розвиток особистості підлітка через естетичне виховання як домінуючу взаємодію загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів не було предметом дослідження науковців. Ми вводимо поняття "естетичне виховання" як продукт взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів, а також володіння підлітків механізмами та уміннями художньо-творчої діяльності, оптимальний рівень розвитку яких свідчить про успішність самореалізації підлітків у навчанні.

Отже, актуальність порушеної проблеми, недостатня її розробка в науково-теоретичному й методичному аспектах, потреби шкільної та позашкільної практики зумовили написання цього навчально-методичного посібника.

Сподіваємося, що він зацікавив вас та стане в нагоді.

◆ Шановні колеги, бажаємо подальших творчих успіхів!

◆ Концептуальні засади естетичного виховання підлітків в умовах взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів

У першому розділі експериментальної роботи розкриті теоретичні та методичні засади взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків.

На підставі аналізу психолого-педагогічних та науково-методичних джерел розроблена концепція дослідження.

Розкрито сутність і зміст поняття "взаємодія загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів". Доведено якість впливу мистецтва на естетичне виховання підлітків.

◆ Генетичний аналіз сутності естетичного виховання

Пріоритетом сучасної державної освітньої політики в третьому тисячолітті, коли Україна зазнає значних соціально-економічних зрушень, що спричинюють необхідність суттєвого реформування діяльності всіх соціальних інститутів суспільства, передусім системи освіти, є заміна авторитарно-дисциплінарної моделі виховання на особистісно зорієнтовану, суттєвими ознаками якої є створення сприятливих умов для виховання особистості з максимальною індивідуалізацією, осмислене визначення можливостей і життєвих цілей кожної дитини, наближення освіти до загальних, індивідуальних і життєвих потреб. Підвалиною особистісно зорієнтованої освіти є підхід до учнів, що ґрунтується на сукупності взаємопов'язаних соціальних норм щодо певного ставлення вчителя до учня та організації педагогічної взаємодії.

Проведення аналогій з цього питання у поєднанні з індукцією ми розпочнемо з вивчення історико-філософських, педагогічних і психологічних основ естетичного виховання, оскільки потрібно вивчити й узагальнити концептуальні засади естетичного виховання підлітків в умовах взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів. Виховання покликане формувати готовність людини до виконання соціально й

особистісно значущих видів діяльності та поведінки, адже "людина може стати людиною лише шляхом виховання. Вона – те, що робить з неї виховання" [183, с.180].

Загальновідомо, що виховання виконує дві основні функції: упорядковує весь спектр впливів на особистість і створює умови для прискорення процесів соціалізації з метою розвитку особистості. Естетика як філософська наука сформувалася в результаті багатовікового розвитку естетичної свідомості людини, а розроблення понять прекрасного, смаку, генія, творчості завжди забезпечувало естетиці добру суспільну репутацію та легітимний статус у системі філософського знання, час від часу проблеми самовизначення поставали як нагальні [102, с. 4].

Естетичне виховання – багатоаспектна проблема, її розв'язання вимагає дослідження теорії і практики різних наук (філософських, мистецтвознавчих, культурологічних, педагогічних, психологічних), кожній з яких притаманна своєрідна гносеологічна точка зору. Створені ефективні моделі естетичного виховання за весь період розвитку цивілізацій є підґрунтям для подальшого пошуку шляхів, умов їх удосконалення в сучасний період.

Відомий історик і мистецтвознавець О. Лосєв переконує нас, що досконала на той час еллінська система освіти та виховання була спрямована на творчий розвиток особистості засобами архітектури, скульптури, музики, прикладних мистецтв [202].

Стародавні Греція та Рим естетично виховували людину засобами образотворчого мистецтва, скульптури, прози та поезії, педагогіки й філософії. Очевидно, цей етап розвитку цивілізації і нині вважається "золотим періодом людства". Саме у поглядах античних філософів (Платон, Сократ, Аристотель, Демокрит та ін.) зустрічаємо початок осмислення естетичного виховання, де естетичне розглядається як єдність різноманіття, в контексті гармонійного розвитку особистості (калокагатії) поєднувало в собі красу духу й тіла, зовнішню й внутрішню красу, інтелектуальну, моральну й фізичну досконалість. Платон вперше створив систему загальнодержавного естетичного виховання, домінантами якого були музика, гімнастика, танці, поезія, видовищні мистецтва тощо. У творах античних філософів з'являються поняття "добро", "прекрасний", "краса", "гармонія" [17].

Філософи Рабле, Локк, Руссо вбачали, що естетичне виховання пов'язане із залученням підростаючих поколінь до музичних занять, хорових виступів, театрального мистецтва, а музика – засіб виховання краси тіла, чому сприяли танці, спортивні змагання, гімнастичні вправи.

На думку Д. Говоруна [77], найбільш ранньою школою грецької філософії була школа, заснована Піфагором, який вважав, що все існуюче являє собою ряд протилежностей, які народжують гармонію, і розглядав це на прикладі музики. Цікавою також є думка Геракліта Ефеського відносно гармонії. "Вона, за його визначенням, є універсальною основою краси, ...бо становить сутність людських зв'язків" [151]. Думка Геракліта була підтримана Аристотелем, який стверджував, що гармонія, є основою всіх мистецтв. Як свідчать дослідники [170], найважливішим принципом, який визначає суттєві риси грецької культури є агональність (змагання, "гра" у широкому розумінні цього слова). Найбільше агональність проявлялася в змаганнях із мистецтва [170, с. 23].

Завдяки національним традиціям і релігійним уявленням формувалася естетична думка в культурі Стародавнього Сходу, Єгипту, Вавилону, в школах Ассирії, де окрім навчання читання, письма, риторики, військової справи, важливе місце відводили формуванню витончених естетичних смаків засобами різних видів мистецтва. Це ж можна сказати й про далекосхідні держави – Індію, Китай, Японію. Перші узагальнення естетичних поглядів давнього Китаю пов'язують з ім'ям Конфуція, естетичні погляди якого знайшли своє втілення у запропонованій філософом системі виховання, зокрема, естетичного. Виховна модель Конфуція спрощено виглядає так: поезія – виховання моральних якостей, музика – носій найвищої естетичної насолоди. Арабське мистецтво запроваджує естетичне як ліричну поезію, архітектуру, музику, що свідчить про самобутність духовного життя й своєрідного естетичного бачення світу [29].

Аналіз специфіки інтерпретації середньовіччя, де митець вважався посередником між божественним логосом і людиною, передбачає урахування двох моментів: уся теорія естетичного виховання будується на релігійному світосприйманні; духовно-естетичне виховання здійснюють два пріоритетних види мистецтва: архітектура і поезія. Візантійське самобутнє й оригінальне мистецтво активно впливало на художню культуру

Європи, Київської Русі, Грузії, Вірменії, вже не обмежувалося вивченням впливу краси на духовність людини. Естетична думка того часу Григорія Нисського, Іоана Златоуста, прагнула до розуміння ролі кольору й звуку в мистецькому творі. Це був прогресивний погляд на красу того часу як основу гармонічності всього існуючого у світі і як обов'язкову складову естетичного виховання [202].

У часи розквіту Київської Русі на її території утворилося самобутнє мистецтво, яке стало культурологічною субстанцією майбутніх духовно-цивілізаційних процесів. Давньоруське мистецтво й традиції народних ремесел висвітлювали естетичні смаки тогочасного суспільства, релігійні впливи Візантії в канонах архітектури та розпису церков. Найповніше вони відображені в архітектурі культових споруд (Софійському соборі, церквах – Десятинній та Кирилівській, монастирях – Видубицькому та Лаврському), прикрасах, зброї, ювелірних виробах, посуді, меблях, одязі.

Передумови для моделі естетичного виховання в епоху Відродження були закладені в естетиці старого світу, тому "людське" стає ідеалом краси й натхнення. Філософи орієнтуються на світську культуру, а головна увага зосереджується на реальній людині, яка стає об'єктом художньої інтерпретації Леонарда да Вінчі, Рафаеля, Сандро Ботічеллі, Джорджоне, Тиціана та ін. В архітектурі, образотворчому мистецтві, музиці, літературі втілюється вся людська велич і основне призначення людини. Особистість стверджує себе через утвердження творчої природи людини, "гуманізм" стає лозунгом епохи. Іспанський філософ Х. Вівьєс пропонує будувати процес виховання на розвитку індивідуальних здібностей особистості, прагнучи до гармонійного розвитку особистості через пізнання прекрасного [102].

У період Нового часу був закладений фундамент філософії естетичного виховання, що досягнув свого найвищого розвитку в епоху Просвітництва. Спостерігаємо структурування та змістовне наповнення теоретико-методологічних засад філософії та педагогіки, сплеск мистецтва й культури, освіти та науки. Знані філософи, історики, мистецтвознавці, педагоги й психологи: Д. Юм, А. Сміт, І. Кант, Й. Гете, А. Шопенгауер, Ф. Шеллінг, Г.Гегель, Г. Спенсер, Ф. Ніцше та ін., ґрунтуючись на класичних засадах філософії, розвинули вчення про естетичне та здійснили його теоретичний аналіз. У

працях Д. Юма відбувається утвердження фундаментальних естетичних понять, І. Готшеда, К. Гельвеція здійснена перша спроба філософського осмислення взаємовідносин мистецтва і мас. Згідно з позиціями А. Шопенгауера зміст естетичного смислу полягає в "свідомому і вільному узвишші над волею, а естетичний стан – шлях до моральності, естетичне судження – джерело формування культури людини" [474].

Термін "естетичне виховання" використовував у своїй відомій теоретичній праці "Листи про естетичне виховання людини" Ф. Шиллер. Ідеї філософа привернули увагу мислителів до проблеми естетичного виховання, до продуктивних дискусій, до більш глибокого наукового її обґрунтування [97].

Філософські системи Канта, Шеллінга, Шиллера, Гегеля прагнули розв'язати проблеми суперечності між чуттєвістю та моральним світом. Синтез "теоретичного розуму" відбувається в мистецтві, в ідеї усвідомленої творчості або художньому прагненні. Мистецтво ..."є одним із засобів пізнання глибоких людських інтересів, істин духу" [74].

Орієнтація на виховання особистості з усталеним естетичним світоглядом на ґрунті загальнолюдських пріоритетів та цінностей є ознакою сучасних зарубіжних досліджень Д. Брунера, Р. Скратона, які досліджують особливості впливу естетичного виховання на творчий розвиток особистості, Дж. Веллеєма – про роль різних видів мистецтва в естетичному вихованні; Е. Вебба, Т. Пейтмена – про формування естетичного ставлення до навколишньої дійсності на заняттях з мистецтвознавчих та гуманітарних дисциплін.

У філософа Фіхше та його послідовників Фр. Шлегеля, Л. Тіка, Фр. Гербенберга інше бачення естетичного світу особистості, яке полягає у створенні образу "променя", де в основу естетичного покладено образ і він є основним у теорії естетики [137].

Узагалі для концепції загальної культури як суспільної підсистеми, яка остаточно сформувалася в ХХ ст., характерним, на думку К. Ясперса [494], було збереження естетичних надбань та інтелектуально-морального клімату в суспільстві. Науковець наголошував на специфічній сутності мистецтва: бачити світ очима художника, сприймати простір через ті форми, які додає йому архітектор, сприймати природу й

людину так, як розкривають їх виразні засоби пластика, малюнок, живопис. Естетичне сприйняття світу, на його думку, є підґрунтям становлення світогляду людини [494].

Короткий огляд ідей, сформованих згаданими філософами, свідчить про узагальнення західної естетичної думки, оскільки історія естетичних категорій виходить за рамки "науки про прекрасне", "гармонізації стосунків особистості зі світом" (Платон), філософії мистецтва (Аристотель, Гегель), здатності до естетичного міркування (Кант) [64].

Увібравши в себе досягнення попередньої естетичної думки, поняття "естетичне" дедалі активніше використовується як наукова категорія представниками філософії, психології, педагогіки. Філософ та правник П. Лодій, який визначав естетику як "науку про якості доброго смаку", розробив власну філософію, а під поняттям "смак" розумів "здатність відчувати або, споглядаючи, пізнавати витончене, і за допомогою цього отримувати задоволення" [132, с. 115].

Світова філософська думка щодо формування "естетичного" доводить, що розробка теоретичних проблем сучасності неможлива без засвоєння культурної спадщини минулого, "бо вона, зазначає В. Белов, є живим життям сучасності" [29].

Культурно-освітній рух Острозької та Києво-Могилянської академії [12] сповідував народне життя, образотворче мистецтво, черпав насагу з народних джерел. Професійна музика формувалася під впливом пісенних образів стародавніх слов'ян, церковна – досягла високого художнього рівня [12].

Боротьба за збереження національної культурної самобутності супроводжувала всю історію українського народу. Польща внесла свій акцент в українську культуру, бо точилася боротьба між православ'ям і католицизмом. Українські магнати, що залишалися вірними православної вірі, засновували православні школи й типографії. К. Острозький, відкриши у своєму маєтку типографію, де працював І. Федоров, видав Острозьку Біблію, заснував школи, Острозьку академію, яка всьому світові продемонструвала освіченість українського народу [12].

Поряд із братськими школами, виникають козацькі школи при полках. Цінним для нашого дослідження є те, що в обох типах навчальних закладів, крім введення загальної

освіти (граматичної, логічної, богословської), здійснювалося естетичне виховання у формі хорového співу, вертепу, самодіяльного театру. Так, у Київській братській школі практикувався багатоголосний спів на 4, 6 та 8 голосів. Виконувалися твори не лише церковного характеру, але й світські, також викладалось малювання [12].

У своїх етико-естетичних творах українські філософи-просвітителі Г. Полетика, П. Величківський та С. Гамалія намагалися вказати людині шлях до внутрішнього вдосконалення. Ґрунтуючись на філософії Г. Сковороди про "внутрішню" людину, мислителі виступають із критикою принад та зовнішніх благ навколишнього світу, а пріоритетними ставлять життєві людські проблеми, аналізуються стосунки людини із суспільством, справедливо вважаючи, що вихованим, розвинутим і щасливим може бути той народ, у якого вихована, розвинута та щаслива кожна особа.

На початку XIX ст. упевнюємося в перевазі духовного над тілесним, естетичного над матеріальним. Спільна робота Московського, Петербурзького, Харківського та Київського університетів над вирішенням проблем у галузі естетики набули нового забарвлення, естетичні теорії та категорії досліджував перший ректор Харківського університету І. Рижський, наголошував на важливій ролі естетики у вихованні. Професор Харківського університету Й. Кронеберг стверджував, що смак, як людська якість – "не здатність відчувати витончене, а здатність задоволення" [12, с. 123].

Представники київської релігійно-філософської школи намагалися поєднати естетичні ідеї Просвітництва й українську духовно-культурну спадщину, акцентуючи увагу на важливості в духовній діяльності людини почуттів і переживань [82, с. 131].

Саме цей період позначений інтенсивним процесом зародження й розробки філософії української ідеї, яку започаткували члени Кирило-Мефодіївського братства, передусім, найвизначніші українські поети, письменники, історики, етнографи: В. Білозерський, М. Гулак, М. Костомаров, П.Куліш, Т. Шевченко та ін. Як згадував М. Костомаров, члени товариства намагалися, щоб "кожна народність зберігала свої особливості при загальній особистій і суспільній свободі", щоб члени його були проінняті "прагненням до морального й естетичного розвитку людства" [170, с. 657].

Під впливом естетичного творчого доробку Т. Шевченка та І. Франка формувалася літературна естетика Л. Українки, якій "властива не ідеологічна і специфічна релігійна свідомість, а саме свідомість культурна, зокрема етико-естетична, віра в розвиток і просвітництво людини" [132, с. 161-162].

Дотичні позиції мали багато представників української художньо-естетичної думки. Найбільш прогресивні ідеї знаходимо в працях М. Драгоманова, М. Зубрицького, О. Потебні, Г. Павлуцького, В. Шухевича. Зокрема, якщо естетичні ідеї М. Драгоманова здебільшого стосуються літературної критики, то О. Потебні – української мови, М. Зубрицького, В. Щербаківського та В. Шухевича – естетики народного фольклору, орнаментики, традицій декоративно-ужиткового мистецтва.

Формуванням нової естетичної культури стала доба так званого "соціалістичного реалізму", де проявляли свій талант, смак та естетичну культуру письменники П. Тичина, В. Сосюра та ін.; зростали таланти в архітектурі, образотворчому, театральному, кіномистецтві, поширювалася нова теорія естетики – "марксистсько-ленінська", а естетичні категорії майже не розглядалися [12, с. 81].

Зміни, що відбулися до 30-х років, важливо визнати, у культурі та мистецтві зазнали непоправних втрат: було зруйновано пам'ятки архітектури, сакрального мистецтва тощо; але в той же час у багатьох галузях культурного розвитку було досягнуто вагомих успіхів: частина грамотного населення в країні невпинно зростала, змінилася ситуація в літературі й мистецтві. У 1934 році був створений "Союз письменників", який став дієвим контролюючим механізмом влади над творчим процесом, організовані інші "творчі" спілки: "Союз кінематографістів", "Союз художників", "Союз архітекторів", "Союз композиторів". Стрімко та якісно розвивається кінематограф (О. Довженко "Земля"; С. Ейзенштейн "Олександр Невський" та ін.). Наприкінці 30-х рр. була розроблена теорія естетичного виховання дітей та юнацтва, в основу якої спочатку було покладено принцип дидактики художньої освіти, а згодом – зроблено спробу на принциповому визнанні естетично-виховного потенціалу художньо-творчої діяльності дітей створити цілісну систему естетичного виховання [138].

Поряд з цим, освіта в естетичних напрямках розглядалася як шлях до формування естетичної культури дитячої особистості, яка забезпечує розвиток внутрішньої естетичної потреби в красі [54].

У середині ХХ ст. статус естетичного виховання "вдосконалюється", те, що "подобалося" і "не подобалося", було відповідним часові або, навпаки, протистояло доктрині та естетиці тодішнього радянського суспільства [130].

У процесі глибокого аналізу праць відомих філософів і культурологів (Б. Ананьєва, Ю. Борєва, О. Бурова, І. Гончарова, Т. Домбровської, М. Киященко, В. Разумного, С. Уланової, Г. Шевченко, В. Ядова та ін.), зазначаємо, що науковці здійснювали теоретичну інтерпретацію поняття "естетичне виховання" [5-7; 46-47; 49-50; 83; 97; 150-151; 285; 447; 470-473; 487]. У більш широкому розумінні, естетична діяльність розглядається як один із засобів опанування дійсністю. Доведено, що для того щоб визначити поняття "естетичне виховання" як педагогічну проблему треба відповісти на три запитання: Що? Для чого? Як?

◆ Процес естетичного виховання підпорядковується меті формування естетичного ставлення до мистецтва і дійсності.

◆ Естетичне виховання як процесуальне явище, розкриваючись у часі, визначається такими дидактичними принципами: цілеспрямованість, систематичність, комплексність, діалектичність, варіативність.

◆ Естетичне виховання здійснюється через вплив на свідомість і почуття об'єкта виховання через педагогічно організовану естетичну діяльність, компонентом якої є художньо-творча діяльність дитини.

Ця думка простежується в працях Ю.К. Бабанського, К.М. Горбунової, Г.А. Побєдоносцева, В.О. Сухомлинського, В.М. Шацької, та ін. [21-22; 84, 264; 414-417; 469]. Науковці розробляють єдину варіативну концепцію естетичного виховання в освітній, виховній та художньо-творчій роботі з дітьми. При цьому гуртки позашкільних закладів, школи мистецького спрямування охоплюють обмежену кількість дітей, більшість дітей залишається за межею систематизованого процесу художньої творчості. Відкритим залишається питання про паритетну взаємодію педагогічного керівництва

естетичним вихованням з ініціативою та самодіяльною творчістю школярів в умовах дозвіллевої діяльності [21].

Естетичне виховання розглядається як процес "формування певного естетичного ставлення людини до дійсності. У процесі естетичного виховання виробляються орієнтація особистості у світі естетичних цінностей, у відповідності з уявленнями про її характер, що складаються в певному конкретному суспільстві, і залучення до цих цінностей" [485, с. 427].

Розуміння естетичного виховання ґрунтується на тому, що це – виховання в людини естетичного ставлення до світу: до людей, природи, предметів, до реальної соціально-історичної дійсності, тобто засвоєння естетичної культури. "Естетичне ставлення являє собою єдиний випадок людської цілісності, коли різні властивості людини діють гармонійно" [132, с. 172].

Інше розуміння естетичного виховання – суспільний процес, спрямований на формування естетичного ставлення людини до дійсності, певних взаємин між людьми, здатності розуміти і створювати красу у дійсності та в мистецтві, здатності перетворювати дійсність відповідно до законів краси [480, с.33].

Існують підходи до проблеми естетичного виховання з точки зору соціально-виховного комплексу, що торкається природи й цілісності людського існування. В основі цього комплексу знаходяться такі складні визначення, як "естетичне ставлення" і "естетичний смак" [480, с. 19].

Специфічність естетичного виховання, з погляду Є. Квятковського, полягає у цілеспрямованості формування творчо активної особистості, здатної з позицій доступного їй розуміння ідеалу сприймати й оцінювати прекрасне, досконале, гармонійне, інші естетичні явища в житті, природі, мистецтві. Провідним завданням естетичного виховання науковець вбачає формування у школярів художньо-естетичних і творчих здібностей, розвиток образного мислення на основі творчої практики [148].

Є. Квятковський пропонує наступні принципи естетичного виховання: принцип зв'язку всієї діяльності дітей із процесом формування світогляду і моральності школярів; сполучення класних і позакласних занять; єдність художнього й загально-психічного

розвитку; принцип художньо-творчої діяльності і самодіяльності дітей; принцип естетики дитячого життя [148, с.13].

Ці принципи довели свою життєздатність і результативність, бо дозволяють розглядати навчально-виховний процес як визначений алгоритм, який може використовувати вчитель загальноосвітньої школи й позашкільному навчальному закладі. Практичне здійснення цих принципів вимагає дотримання визначених умов: педагогічних, психологічних, гігієнічних, методичних. Ефективність естетичного виховання визначається конкретно-методичними принципами, на основі яких здійснюється художньо-естетична освіта:

- ◆ формування морально-естетичного, політичного, світоглядного вигляду учнів класів має здійснюватися в процесі засвоєння цінностей, що містяться у програмних творах;

- ◆ збагнення мови мистецтва має розглядатися не як самоціль, а як найважливіша умова проникнення в ідейно-художнє, морально-естетичне багатство творів мистецтва;

- ◆ обов'язкові класні, факультативні, гурткові, позакласні й позашкільні заняття з мистецтва мають проводитися на основі єдиних конкретно-методичних принципів;

- ◆ у процесі освоєння мистецтва мають розвиватися такі психічні якості особистості, як уява, образне мислення, фантазія, емоційна чуйність, мають бути створені умови для виявлення творчої потенції дитини [148].

Особливість естетичного виховання полягає в тому, що воно активізує всі духовні та фізичні здібності людини, формуючи його мислення, естетично розвиваючи органи почуттів. При цьому, відзначає Г. Петрова, вплив мистецтва на інтелектуальну, емоційно-вольову й фізичну сфери людини надзвичайно великий і відбувається поступово, починаючи з раннього дитинства [260].

Ряд авторів (Л. Печко, Г. Мухаметзянова та ін.) розглядають естетичне виховання як педагогічний процес взаємодії педагога й учнів з метою розвитку естетичного ставлення особистості до дійсності й мистецтва; як вид виховної роботи, у процесі якої засвоюються естетичні знання, здобуваються творчі вміння, формується світогляд [466].

Д. Джола, А. Щербо визначають естетичне виховання через поняття "естетичне ставлення", докладно розробляють поняття "естетичні цінності", "естетичне сприйняття", "естетичний смак", "естетичні потреби", "естетичні почуття" "естетичні судження". Естетичне виховання, на їхню думку, – це "формування естетичного ставлення людини до дійсності, зміст якого, поєднуючи в собі загальнолюдські, епохальні, національні, класові, професійні й індивідуальні риси, несе історично визначений рівень людяності" [94, с. 51].

Науковці розкривають методологічні, організаційні та методичні основи естетичного виховання в загальноосвітній школі, які базуються на ідеях гуманізму, використання загальнолюдського потенціалу засобів мистецтва, пропонують сукупність специфічних принципів, методів, форм розвитку естетичних здібностей молодших школярів, які сприяють "процесу олюднення світу" [94, с. 143]. Наукові доробки цих учених з питань створення системи естетичного виховання можуть бути адаптовані і до підлітків.

Значний доробок у розробку системи естетичного виховання у викладанні в школах дисциплін художньо-естетичного циклу внесли Д. Кабалевський та Б. Неменський. Завдання навчання дітей мистецтвам Б. Неменський бачив не тільки в тому, щоб навчити їх бачити, відчувати і розуміти прекрасне, але й формувати вміння творити це прекрасне у своєму повсякденному житті: "Все життя школярів... повинно бути організовано "за законами краси" [242, с. 16].

Б. Неменський підкреслював, що повноцінний естетичний розвиток кожної особистості пов'язаний із розвитком інтелекту й повноцінним засвоєнням моральних принципів, що власне і забезпечує гармонійність її виховання [242, с. 27]. Суттєву увагу педагог приділяв емоційно-почуттєвій сфері естетичного виховання засобами мистецтва.

Питання впливу різних естетичних факторів на емоційно-почуттєву сферу підростаючих поколінь досліджували психологи Л. Виготський, О. Леонт'єв, Д. Леонт'єв, С. Рубінштейн, Б. Теплов. Значне місце посідають вирішення проблем естетичного виховання в контексті розвитку духовності особистості у працях (З. Гіптерса, О. Рудницької, Г. Сагач, Г. Шевченко, Ж. Юзвака та ін.).

Проблеми естетичного виховання в школі глибоко аналізуються у працях Г. Шевченко [452; 453]. Автор ставить питання не тільки про визначення ролі та значення мистецтва в загальному процесі розвитку особистості, в її естетичному вихованні, а й визначає його функції, простежує генетично-морфологічне та моральне призначення. Суттєвим є визначення Г. Шевченко закономірностей процесу естетичного виховання, особливо щодо формування естетичного ставлення учнів до дійсності й мистецтва [471, с. 67-95] та розвитку естетичної активності [471, с. 135-140]. Власне естетична активність як позитивне емоційно-почуттєве забарвлення відносин особи з довкіллям і є найбільшою соціальною цінністю, якій підкорюється освітній процес.

Специфічність естетичного виховання, на думку Г.П. Шевченко [471, с.7-13], є в тому, що воно формує в учнів розуміння краси, витонченість і загострення світосприймання, духовні потреби й інтереси, емоційно-естетичне ставлення до дійсності та мистецтва, розвиває творчі здібності.

Проблеми естетичного, морально-естетичного та естетико-екологічного виховання учнів різних вікових груп засобами мистецтва, формування естетичної культури, естетичного ставлення до природи досліджувалися В. Бутенком, М. Вербом, Н. Волошиною, Б. Лихачовим, Н. Миропольською, Л. Масол, Л. Печко, Г. Тарасенко та ін.

Особливо цінним для нашого дослідження є характеристика змістовної структури естетичного виховання, запропонована Б. Лихачовим, що дає чітке уявлення про основну мету естетичного виховання, методологічні підходи до визначення змісту, форм і методів його реалізації і має два параметри.

Один з них дозволяє визначити основний набір конкретних змістовних завдань: розвиток культури сприйняття й оцінки художньо-естетичних явищ з позицій єдності, форми і змісту; виховання художнього смаку в його єдності з морально-естетичним ідеалом; формування особливого типу художньо-образного мислення; розвиток емоційної сфери особистості; змістовне збагачення процесу духовного життя; утворення духовних потреб і забезпечення глибокого естетичного переживання. Другий параметр передбачає послідовний розподіл всіх перелічених завдань з урахуванням вікових особливостей і потенціальних можливостей дітей [198, с. 58].

Науковець підкреслює, що єдність, відповідність, взаємодія зовнішньої і внутрішньої структури складає сутність ефективного естетичного виховання. Найбільш значущими й актуальними принципами побудови системи естетичного виховання Б. Лихачов вважає:

- ◆ всезагальність естетичного виховання і художньої освіти;
- ◆ органічний зв'язок всієї художньо-естетичної діяльності дітей з життям, з процесом формування світогляду і моральності школярів;
- ◆ єдність художнього і загального психічного розвитку дітей;
- ◆ поєднання класних, позакласних, позашкільних занять і організованого впливу мистецтва за допомогою засобів масової інформації;
- ◆ художньо-творча діяльність і самодіяльність дітей;
- ◆ естетика всього дитячого життя [198, с. 62].

Отже, наука розробила достатній понятійний апарат з теорії і практики естетичного виховання, визначила різні підходи до природи, механізму, функцій, структури, змісту естетичного виховання.

Аналіз філософської, мистецтвознавчої, психолого-педагогічної літератури дозволяє систематизувати підходи до визначення поняття "естетичне виховання".

Естетичне виховання розглядається як виховання естетичного ставлення до світу; засвоєння естетичних цінностей; соціально-виховний комплекс; цілеспрямований процес; вид виховної роботи, у процесі якої засвоюються естетичні знання, здобуваються творчі вміння, формується світогляд; формування естетичного сприйняття й оцінки навколишньої дійсності; формування й розвиток естетичної свідомості та естетичної діяльності; стадіальний процес, що враховує вікові особливості сприйняття естетичного; формування естетичного відношення як глобального поняття, що включає в себе космопланетарні й індивідуальні людські цінності.

Проаналізувавши наукові та філософські праці, подаємо історико-генетичний аналіз естетичного виховання в узагальнюючій табл.1.

◆ **Історико-генетичний аналіз естетичного виховання**

(Е.в. – скорочено нами – Л.С.)

№ з/п	ПІБ науковця, філософа	Вираження основної думки щодо сутності естетичного виховання
1	Сократ	<i>Естетичне – єдність різноманіття, що поєднує красу духу й тіла, зовнішню і внутрішню красу, моральну й фізичну досконалість. Початок осмислення Е.в.</i>
2	Рабле, Локк	<i>Естетичне в людини формує життя, у всій своїй багатогранності</i>
3	Платон	<i>Створена система загальнодержавного Е.в., домінуючими компонент. якої були музика, гімнастика, танці, видовищ. тощо</i>
4	Піфагор	<i>Все існує як ряд протилежностей, які народжують гармонію (на прикладі музики)</i>
5	Геракліт Ефеський	<i>Основа універсальної краси – творах театрального мистецтва, бо воно становить сутність людських зв'язків</i>
6	Аристотель	<i>Гармонія – основа усіх мистецтв</i>
7	Конфуцій	<i>Виховна модель: поезія – виховання моральних якостей, музика – носій найвищої естетичної насолоди</i>
8	Сюнь-цзи	<i>Духовної гармонії можна досягти, опанувавши малювання, музику й поезію в поєднанні з пошуками довершеності в побуті</i>
9	Середньовіччя	<i>Виховання "божого іскри" слугує передумовою формування особистості в цілому, у тому числі й естетичної її цілісності</i>
10	Псевдо-Діонісій, Григорій Нисський, Іоан Златоуст	<i>Людина має розуміти роль кольору, звуку в мистецькому творі. Естетичну зрілість – уміння людини зрозуміти й сприйняти своє високе призначення через чуттєві прояви</i>
11	Леонардо да Вінчі, Рафаель, Ботічеллі, Джорджоне, Тиціан	<i>"Людське" стає ідеалом краси й натхнення. Потрібно орієнтуватися на світську культуру, на реальну людину, яка стає об'єктом художньої інтерпретації</i>
12	Х. Вівьєс	<i>Е. в. треба будувати на розвитку здібностей особистості, прагнучи до гармонійного розвитку її через пізнання прекрасного</i>
13	Д. Юм, А. Сміт	<i>Естетичне – вчення, маємо здійснити його теоретичний аналіз</i>
14	Й.-Вольфганг Гете	<i>Досліджував естетичну норму смаку</i>
15	І. Готшеда	<i>Німецьке віршотворство є чинником Е.в.</i>
16	К. Гельвеція	<i>Мистецтво і маси мають взаємовідносини</i>
17	А. Шопенгауер	<i>Е. судження полягає у "свідомому і вільному узвишші над волею". Е. стан – шлях до моральності, Е. судження – джерело формування культури людини</i>
18	Ф. Шиллер	<i>Е. в. має стати центром продуктивної дискусії та більш глибокого наукового обґрунтування проблеми</i>
19	Кант	<i>Синтез "теоретичного розуму" відбувається в мистецтві</i>
20	Гегель	<i>Синтез "теоретичного розуму" відбувається в ідеї усвідомленої творчості або художньому прагненні</i>
21	Д. Брунер, Р. Скротон	<i>Е. в. впливає на творчий розвиток особистості</i>
22	Дж. Веллєс	<i>Провідна роль в Е.в. належить різним видам мистецтва</i>
23	Е. Вебб, Т.Пейтмен, Г. Айзенк	<i>Висували думку про те, що на заняттях з мистецтвознавчих та гуманітарних дисциплін маємо формувати естетичне ставлення до навколишньої дійсності</i>

<i>Продовження таблиці 1</i>		
24	Фіхше	<i>Довів, що естетичне полягає у створенні образу "променя"</i>
25	Фр. Шлегель, Л. Тік, Фр. Гербенберг	<i>Головне – розкриття естетичного образу</i>
26	К. Ясперс	<i>Важлива роль Е.в. в житті людини, маємо на специфіці мистецтва вчити бачити світ очима художника, сприймати простір через форми, сприймати природу й людину так, як розкриває їх сутність пластика, малюнок</i>
27	П. Лодій	<i>Естетика – "наука про якість доброго смаку", смак – "здатність відчувати, споглядаючи, пізнавати витончене і за допомогою цього отримувати задоволення"</i>
28	К. Острозький	<i>Естетика є в типографії, де вийшли у світ Острозька Біблія, перша повна Біблія слов'янською мовою</i>
29	Полетика, С. Гамалія	<i>Етико-естетичні твори мають вказати людині шлях до внутрішнього вдосконалення</i>
30	Г. Сковорода	<i>Вихованим, розвинутим і щасливим може бути той народ, у якого вихована, розвинута та щаслива кожна особа</i>
31	І. Рижський	<i>Роль естетики у вихованні дуже важлива</i>
32	Й. Кронеберг	<i>Теорія "витонченого наслідування витонченій природі" має критикуватися</i>
33	М. Костомаров	<i>Маємо прагнути до просвітительства, морального й естетичного розвитку людства</i>
34	Т. Шевченко І. Франко	<i>У літературі сформована своя естетика</i>
35	Л. Українка	<i>Свідомість має бути культурна, зокрема етико-естетична</i>
36	О. Потебня	<i>В естетиці маємо вказували прогресивні філософські ідеї</i>
37	М. Драгоманов	<i>Літературні твори мають піддаватися критиці</i>
38	М. Зубрицький, В. Шухевич	<i>Народний фольклор має свою естетику, орнаментику, традиції декоративно-ужиткового мистецтва тощо</i>
39	Н. Калашник	<i>В основу Е.в. спочатку було покладено принцип дидактики художньої освіти, зроблено спробу на принциповому визнанні Е.в. потенціалу художньо-творчої діяльності дітей. Е.в. "удосконалюється", є категорії "подобається", "не подобається", відповідно часові або навпаки</i>
40	І. Зязюн, В. Орлов, О. Семашко	<i>Програма Е.в. визначала завдання в соціальній, навчально-виховній діяльності та сфері вільного часу, окреслила шляхи його реалізації управління ним</i>
41	Б. Ананьєв, Ю. Борєв, О. Буров, І. Гончаров	<i>Поняття "Е. культура" може теоретично інтерпретуватися. Одним із проявів естетичної культури є ставлення людини до культурних цінностей та мистецької діяльності</i>
42	М. Киященко, В. Разумний, С. Уланова, В. Ядов	<i>"Найважливішими складовими Е культури є духовність і мистецтво, які перебувають у процесі невпинного розвитку та взаємозбагачення"</i>
43	Ю. Бабанський, В. Сухомлинський, В. Шацька	<i>Розробили й провадили єдину варіативну концепції Е.в. у освітній, виховній й художньо-творчій роботі з дітьми</i>
44	Г. Победоносцев	<i>Е.в. – "формування певного естетичного ставлення людини до дійсності". "Питання про паритетну взаємодію Е.в. з ініціативою та творчістю школярів в умовах дозвіл. діяльності"</i>

<i>Продовження таблиці 1</i>		
45	А. Карталов	<i>Е.в. – "суспільний процес, спрямований на формування Е. ставлення людини до дійсності, певних взаємин між ними, здатності розуміти, створювати красу в житті та мистецтві, перетворювати дійсність відповідно до законів краси"</i>
46	Д. Джола, А. Щербо	<i>Розглядають Е.в. через поняття "естетичне ставлення", розробляють поняття "Е. цінності", "Е. смак", "Е. потреби", ін.</i>
47	Ю.Петрова Г. Петрова, Л. Печко, Г. Мухаметзянова	<i>Е.в. – це "педагогічний процес взаємодії педагога й учнів з метою розвитку Е. ставлення особистості до дійсності й мистецтва; вид виховної роботи, у процесі якої засвоюються Е. знання, здобуваються творчі вміння, формується світогляд"</i>
48	Д.Кабалевський	<i>Е.в. полягає в тому, "щоб навчити дітей бачити, відчувати, розуміти прекрасне, вміти творити прекрасне в житті"</i>
49	Б. Неменський	<i>Повноцінний Е. розвиток пов'язаний з розвитком інтелекту й засвоєнням моральних принципів, що забезпечує гармонійність її виховання</i>
51	Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, Б. Теплов та ін.	<i>Розглядають психологічні складові Е.в., вплив Е. факторів на Е. свідомість та емоційно-почуттєву сферу підростаючих поколінь. Досліджують емоційну природу почуттів, психологію творчості, психологічні аспекти свідомості, Е. категорій, Е. цінностей тощо</i>
52	С. Русова	<i>"Результатом Е.в. школярів – вироблення Е. установок, ціннісних орієнтацій в області почуттів, потреб, ідеалів і смаків, критеріїв оцінки й принципів Е. ставлення до дійсності"</i>
53	З.Гіптерс, О.Олексюк, О.Рудницька, Г.Сагач, Г.Шевченко, Ж.Юзвак, Г. Лабковська	<i>Е.в. – система комплексного, планомірного, цілеспрямованого й послідовного впливу на людину з боку певних соціальних інституцій та установ на основі єдиних науково-педагогічних принципів, методів та засад, у результаті чого в неї виникає світоглядна установка на безпосередню творчу оцінку дійсності і власного життя в суспільстві як проявів прекрасного й потворного, піднесеного й низького, трагічного й комічного</i>
54	В.Бутенко, М.Верб, І.Гончаров, Б.Лихачов, Л.Печко, Л.Масол, Н.Миропольська, Н.Волошина та ін.	<i>Розглядають проблеми Е.в., морально-естетичного та естетико-екологічного виховання різних вікових груп засобами мистецтва. Досліджують зміст, засоби, особливості формування та розвитку Е. культури, естетичного ставлення до природи, мистецтва, світу. Розробляють державні стандарти, програми, підручники з предметів художньо-естетичного циклу</i>

Отже, історико-генетичний аналіз естетичного виховання, аналіз цілей і задач навчання й виховання, напрямів, функцій, використаних засобів та методів естетичного виховання особистості визначили необхідність із позицій сучасної педагогіки опрацювати питання взаємодії різних видів мистецтва в естетичному вихованні, а також обґрунтувати проблему варіативності його форм і методів.

Потребує уваги питання поліаспектності естетичного виховання: мотиваційний компонент – активізація інтересів підлітків до художньо-творчої діяльності; емоційно-чуттєвий – розвиток естетичних переживань; когнітивний – усвідомлення законів розвитку мистецтва; аксіологічний – формування спроможності підлітків до адекватної оцінки естетичних вражень і мистецьких діянь; комунікативний – спілкування з творами мистецтва й колективна художньо-творча діяльність; гедоністичний – одержання естетичної насолоди від сприймання художніх образів і творчості в галузі мистецтва.

Основними компонентами естетичного виховання для нашого дослідження оберемо три найоптимальніших: *інформаційний* (пізнання життєвих явищ через мистецькі образи, інформація про мистецтво, естетичні знання); *чуттєво-емоційний* (чуттєво-емоційне ставлення до краси оточуючого середовища та естетичних цінностей); *комунікативний* (безпосереднє спілкування об'єкта виховання із творами мистецтва й художньо-творча діяльність).

Дотичною до нашого дослідження є розробка теорії естетичного виховання Г. Петрової, присвячена системі естетичного виховання в педагогічному вищому навчальному закладі. Для нас становлять значний інтерес розроблені метапринципи естетичного виховання, на основі яких будується вся система. До цих принципів авторка відносить: аксіологічний, культурологічний, антропологічний, синергетичний. Аксіологічний метапринцип передбачає осмислення й вивчення загальнолюдських цінностей, зокрема, ціннісних орієнтацій школярів, що включають поняття "життя", "спілкування", "краса", "праця" тощо. Культурологічний – орієнтує на розвиток духовної культури особистості, складовою частиною, якої є естетична культура. Антропологічний – націлює педагога на всебічне вивчення особистості учнівської молоді, діагностику рівня його естетичного розвитку з позицій особистісно зорієнтованого підходу (урахування не тільки вікових, але й індивідуальних особливостей і можливостей учнів). Синергетичний метапринцип передбачає теоретичну розробку та практичну реалізацію системи естетичного виховання як процесу взаємодії різних підсистем (системи естетичного виховання засобами природи, праці, спілкування, театру, музики, живопису тощо) [260].

Такими значущими підсистемами вважаємо загальноосвітні та позашкільні навчальні заклади; опираючись на визначені принципи, оберемо форми й методи естетичної взаємодії, у межах яких реалізується естетично значущий зміст. Нам у цій системі імпонує розуміння естетичного виховання саме як взаємодії, що знаходиться в руслі сучасних тенденцій розвитку світової педагогіки.

Проаналізувавши сутність естетичного виховання, піддавши критичному осмисленню найбільш відомі та практично апробовані естетичні системи, можна зробити наступні висновки:

- ◆ переважна більшість дослідників розглядає естетичне виховання як формування естетичного ставлення людини до мистецтва й до світу в цілому;

- ◆ найважливішою складовою більшості систем є діяльнісний компонент, застосування естетичного ставлення в життєвій практиці, життєтворчості, у створенні естетично оформленого середовища;

- ◆ деякі системи містять у собі елемент взаємодії педагогів і вихованців, це дозволяє задіяти елемент зворотного зв'язку, що полегшує коректування виховання;

- ◆ у новітніх системах естетичного виховання вказується на небезпеку тлумачення естетичного тільки через мистецтво, тим самим, розширюються межі розуміння естетичного;

- ◆ більшість із розглянутих систем естетичного виховання побудовано з урахуванням педагогічного потенціалу не тільки мистецтва, але й інших навчальних дисциплін позанавчальної діяльності;

- ◆ в окремих системах простежується реалізація цілей естетичного виховання, спрямованих на формування гуманістичної й естетично зорієнтованої особистості;

- ◆ новою тенденцією в розробці систем естетичного виховання є застосування культурологічного, цивілізаційного підходів, що є актуальним і перспективним напрямом у розвитку теорії виховання взагалі та теорії естетичного виховання зокрема.

Естетичне виховання розглядаємо як прагнення опанувати мистецтво не як його окремі види зі своєю специфікою, а як цілісний феномен художньо-творчої діяльності обдарованої особистості.

Досліджуючи ґенезу поняття "естетичне виховання", зазначаємо, що повноцінно естетичне виховання не можна вивчатися без семантики різних видів мистецтв. Отже, вплив мистецтва на естетичне виховання підлітків розглянемо в наступному підрозділі.

◆ Вплив мистецтва на естетичне виховання підлітків

Вивчення проблеми естетичного виховання в історико-генетичному контексті відкриває можливості відслідковувати закономірності впливу мистецтва на особистість. У кожний історичний період функції естетичного удосконалення людини були покладені на конкретні види мистецтва, які втілювали ідеальні зразки людських відносин у суспільстві, пробуджували здатність піднятися над буденністю життя та прагнути естетичної насолоди.

У цьому підрозділі будемо говорити про мистецтво, бо воно у всій багатолітності є джерелом комплексних естетичних знань, основою для формування досконалої людини. З іншого боку, художньо-творча діяльність є одним із проявів мистецьких прагнень людини. Тож, сутність мистецтва полягає у творчості, яка визначає і процес творення мистецьких та культурних надбань, і процес їх сприйняття.

Педагогічні дослідження розглядають мистецтво як процес пізнання й відображення світу, у ході якого в людини відбувається перехід від чуттєвого пізнання (категорія мистецтва) до абстрактного мислення (категорія науки). Але якщо науково-теоретична діяльність певною мірою відокремлює людину від безпосередньої діяльності, то мистецтво зближує її з цією діяльністю. Мистецтво є, по суті, універсальним засобом формування й розвитку естетичної свідомості та естетичної діяльності, творчих здібностей та образного мислення, які є обов'язковими чинниками естетичної культури.

Мистецтво – це речове втілення, у якому об'єктивно-ідеалістичне розуміння ціннісних відношень визначає естетичне світобачення, його різноманітність та єдність

[248]. Зміст теорії ідеалізації краси мистецтвом, яку вперше сформулював Сократ, полягає в тому, що краса є "всеохоплюючою", кожен малює красу по-своєму, тому що це – задоволення і гра [202].

"У пошуках істини й сенсу життя людина постійно звертається до мистецтва, – підкреслює М.Й. Кнебель, – бо воно є найпотужнішим чинником естетичного виховання. Саме у процесі осмислення та усвідомлення трагічного й комічного, прекрасного й потворного, піднесеного й низького виховується й розвивається особистість" [154].

О.М. Сєров писав: "Мистецтво лише тоді зможе процвітати, коли для нього підготовлений ґрунт, розуміння ж мистецтва, співчування йому, набуття музичного смаку перебуває в тісному зв'язку з поширенням музичних знань. Не всім бути митцями – але любити й розуміти мистецтво можуть і повинні всі" [400, с. 98]. Критик закликав учити людину насолоджуватися мистецтвом, підтримувати творчі прагнення талановитих митців, свято вірив у чудодійний вплив мистецтва на моральні якості людини.

Про вплив мистецтва на людську моральність та культуру писав Л.М. Толстой: "Мистецтво – є людська діяльність, яка має на меті передавати людям ті вищі й найкращі почуття, до яких дожили люди".

Зробили внесок у розвиток естетичного виховання іонаціональні автори, М. Стрийковський, Ш. Шимонович, М. Грек та ін. [393]. Чимало зробили для підвищення загального рівня музично-театрального мистецтва в Україні Д.Антонович, В. Барвінський, О. Духнович, Б. Кістяківський, М. Полторацький, Ф.Прокопович та ін., Д. Антонович [12; 13] розкрив суть феномена естетичних орієнтацій як явища, що має нові грані і модифікуються в часі і просторі; вважав, що "головною рисою естетичного виховання є богопоклоніння, доброчесність та добродіяння, яке залежить від "гармонійного виховання", спрямованого до краси [13].

"Музика є найчарівнішим, найтоншим засобом залучення до добра, краси, людяності. Завдяки музиці в людині пробуджується уявлення про піднесене, величне, прекрасне не тільки в оточуючому світі, але в самій собі. Музика – могутніший засіб самовиховання" – зазначав В.О. Сухомлинський [414, с. 171].

Людина стала людиною, коли почула шепіт листя, пісню коника, журчання весняного струмка, дзвін срібного жайвора в літній безодні неба, шурхіт сніжинок та завивання хурделиці за вікном, ніжний плеск хвилі й святкову тишу ночі, – почула й, затамував подих, слухає сотні й тисячі років чарівну музику життя [415, с. 372].

Осмыслити складні проблеми сьогодення, розширити сферу культурно-психологічної регуляції в галузі мистецтва неможливо без урахування психолого-педагогічної науки (М. Бурова-Ілієва, В. Водзинської, Н. Чавчавадзе, С. Шацького та ін.), чий творчий доробок спирається на духовні цінності, що характеризуються самоцінністю, оскільки самі ж естетичні цінності вони вважають моральною категорією.

Ми змушені констатувати: ХХ століття, особливо його друга половина, значно змінило психологію людини з огляду на можливості науково-технічного оформлення людського життя й, умовно кажучи, мистецького його оформлення. Попередні епохи розвитку людства не відзначаються чимось подібним, і понад ста років, тривають спроби виокремити мистецтво як таке. Це важко зробити, адже від початку ХХ століття в мистецтві експериментують (від фовістів, кубістів до абстракціонізму та сюрреалізму), що покликано продемонструвати можливості художньої форми. Мистецтво як цілісний феномен розпадається. У нашому суспільстві від початку 1930-х до 1990-х років запановує соцреалізм, де функціональність знов виступає на перший план у вигляді ідеологічної, політичної доцільності, виховної спрямованості.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття у мистецтві відчуваємо примат технічних засобів, зокрема комп'ютерних ефектів. Сучасне кіно є яскравим прикладом цього. Ми схиляємося перед технічними можливостями нашого часу, а все, що стосується чистого мистецтва, залишається десь на узбіччі. Подібним чином можна оцінити й різні пошуки нових жанрів у мистецтві.

"Я розумію роль і значення культурної індустрії в сучасних умовах, однак щоби вона спрацювала, спочатку має бути людина-творець. Та людина, що створює продукт, який буде донесений до нас засобами сучасної індустрії" [101, с. 6].

"Жодна масовізація не знищує відношення "Я" читача (глядача) та "Я" авторамитця. Не знищує. Можливо, масовізація якраз спонукає частину людей працювати над

своєю чуттєвістю, вести діалог один на один із митцем. Це було, є і буде. Мені не подобається роман Євтушенка "Ягодные места". Але за один абзац у цьому романі я йому безконечно вдячна. Він пише так: "Є люди, які прочитали Достоєвського. Є люди, які ніколи не будуть читати Достоєвського. Є люди, які колись ще його прочитають. І є люди, які побачать Достоєвського в кіно. Так є. Так було. Так буде. Можливо, раніше меншими були масштаби масовізації. Сьогодні її вплив значно більший, але завжди будуть люди, які прочитали або прочитають. І читання буде спілкуванням конкретної людини з конкретним митцем" [101, с. 4].

Вплив загальних питань мистецтва на естетичне виховання підлітків проводився видатними діячами культури й мистецтва, психологами, педагогами: С. Герасимовим, Д. Кабалевським, Д. Леонтьєвим, Б. Неменським, Л. Печко, О. Семашко, Б. Тепловим, Б. Юсовим та ін. Вивченням питань естетичного виховання школярів засобами мистецтва в різних видах діяльності займалися С. Аничкін, В. Бутенко, М. Верб, О. Дем'янчук, Л. Коваль, В. Личковах, О. Мелік-Пашаєв, Н. Миропольська, О. Рудницька, Г. Тарасенко, Г. Шевченко та ін. Ці напрями є фундаментом сучасних концепцій естетичного виховання в умовах духовно-культурного відродження України.

Саме гуманітарні проблеми кінця ХХ століття активізують вивчення теорії й практики естетичного виховання, зумовили принципово нові підходи у їх розробці, враховуючи необхідність втілення принципу історизму, усвідомлення прорахунків та використання ефективних знахідок у процесі реалізації теоретичних ідей у практику виховання. У зв'язку з цим ми відновлюємо логіку розвитку розуміння естетичного виховання, простежуючи процес народження нових ідей формування естетичного сприйняття дійсності в історії розвитку педагогічної думки.

Історичний шлях розвитку естетико-педагогічної думки на зламі ХХ-ХХІ століть привів нас до розуміння непересічної ролі мистецтва у формуванні особистості.

Феномен мистецької освіти визначається поєднанням двох категорій – освіти й мистецтва, – які наділяють його відповідно педагогічною й мистецькою специфікою.

Педагогічні засади мистецької освіти зумовлюють використання загальнодидактичних підходів до визначення завдань, закономірностей, принципів, методів і прийомів навчання й виховання.

Пріоритет у застосуванні терміну "мистецька освіта" належить О.П. Рудницькій, за словами якої "мистецька освіта спрямована на розвиток у людини спеціальних здібностей і смаку, естетичного досвіду й ціннісних орієнтацій, здатності до спілкування з мистецькими цінностями в процесі активної творчої діяльності та вдосконалення власної почуттєвої культури" [297, с. 29-30]. Особливістю мистецької освіти дослідниця показала зміною акцентів у співвідношенні типових для освіти діалогічних пар, у яких пріоритетність віддається:

- ◆ емоційному розвитку в його взаємозв'язку з розумовим;
- ◆ суб'єктивному чиннику осягнення художнього смислу поряд із засвоєнням об'єктивної інформації про мистецтво;
- ◆ образному мисленні у взаємозв'язку з логічним;
- ◆ підсвідомим процесом "осяяння", які супроводжують усвідомлення образного змісту мистецького твору;
- ◆ задоволенню духовних потреб, а не прагматичному споживанню мистецтва [297, с. 25].

У контексті означеної проблеми варто звернути увагу на наукову думку О.П. Рудницької [296], про взаємозв'язок мистецтва з іншими видами художньої творчості, ...що сприяє глибокому розумінню дитиною змістовної сутності мистецтва. Зважаючи на провідну роль мистецтва, стверджуємо, що естетичне виховання має суттєве культурологічне значення, а виконання цієї вимоги, відзначає І. Зязюн, стає актуальним для здійснення педагогічної діяльності [121].

Мистецтво, з психологічного боку, передбачає чітке розуміння місця й ролі в системі поглядів, настанов, уявлень особистості, стосовно умов власного буття та життєдіяльності [189].

Саме ці положення інтегруються у вихідні принципи психолога Х. Томе [442, с. 173-196], який використовує психобіографічний метод, уживає "тему буття" як головного

прагнення особистості, її високої власної цінності. Цінності особистості, на думку С. Болтівця [43, с. 31], які є ідеєю людської досконалості, дають змогу створити виховний, естетичний ідеал засобами мистецтва, збагачувати його, утілювати в усі сфери життя, бо реальне втілення його створює виховну норму, вважав І. Сікорський [401], і звертав увагу на спорідненості мистецтва виховання й мистецтва психології, що полягає у "зверненні до людської душі".

Сприймання, розуміння краси – основа, стрижень естетичної освіти, середина тієї естетичної культури, без якої естетичні почуття залишаються глухими до всього прекрасного, тому ми прагнемо до того, щоб через всі сторони людського життя дитини – розмову й фізичну працю, творчість, суспільну діяльність, морально-естетичні відносини, дружбу, любов – червоною ниткою проходила думка. "Красу потрібно цінити й берегти. Зупинись перед красою – і перед тобою також розквітне краса" [418, с. 371].

Діалог з приводу художньо-педагогічних явищ і ситуацій впливає на розвиток творчого мислення. Художньо-педагогічне спілкування у формі естетично насиченого діалогу представлено як взаємини, у контексті яких художній твір виступає в якості суб'єкта та предмета спілкування [250, с. 87].

Образи, які пропонуються підліткам для виконання, народжуються завдяки особливому емоційному стану, душевним рухам, концентруючись на внутрішньому "Я". Серед цієї структурної системи слід виділити процес саморозвитку підлітків як виражальну можливість естетичних орієнтацій. Свобода й можливість вибору навчання в обраному жанрі мистецької діяльності впливають на базисну підготовку, дають змогу реалізувати власні творчі можливості. Процес саморозвитку підлітків сприяє професійному визначенню, розвитку комунікативних здібностей, змістовному та розумному заповненню свого вільного часу. На думку В. Пахаренка [256], підліток має особливу психіку, йому властиве емоційно-символічне мислення, значно більше, ніж раціонально-понятійне, він різноманітніше й глибше сприймає дійсність.

Педагогічна система чеського педагога Я.А. Коменського покликана не лише дати учням знання, а й, сприймаючи дійсність, "сформувати світогляд засобами мистецтва" [166, с. 70].

Характерною рисою сучасного мистецького розвитку підлітків є орієнтація на вивчення духовної музики, національних класичних творів, що спонукає їх до нового бачення спадщини Д. Бортнянського, М. Лисенка, К. Стеценка та ін. Підлітки часто створюють певний образ силуетно, цікавлячись психологічним зламом героя, внутрішніми суперечностями. Відтак педагог має спрямувати їх на вивчення світу духовно-психологічного виміру, оскільки він є визначальним.

Як відомо, мистецька освіта існує у двох вимірах: як інститут фахової підготовки і як підсистема загальної середньої та позашкільної освіти. Для нашого дослідження першочергове значення має загальноосвітній та позашкільний аспекти функціонування системи освіти, те, якою мірою вона впливає на становлення підлітків, готує їх до життя в гармонії із собою, природою, людьми, сприяє формуванню особистісного культурного й естетичного простору.

Спробою вирішити питання мистецької освіти й естетичного виховання підлітків була комплексна програма художнього виховання в школі Б. Неменського, що здійснювалася у процесі викладання образотворчого мистецтва, урахувавши вікові особливості школярів, здійснювала залучення їх до мистецтва, до прекрасного, виховує творче ставлення до дійсності. Б. Неменський, створюючи власну педагогічну систему, довів можливість естетичного виховання підлітків окремим видом мистецтва. Але його система при всій ефективності не може претендувати на глобальність і технологічність, бо відіграла роль тільки у досягненні тактичних результатів.

Схожу систему за своїми цілями й технологією запропонував композитор Д. Кабалевський, який розглядав мистецтво як концентроване вираження художнього начала, як найважливіший засіб духовного становлення особистості. Тому його система спрямована на різнобічність художньо-естетичного і духовного розвитку дітей, для залучення їх до різноманітних естетичних вражень і різних видів мистецтва [135].

Тому перед педагогічною наукою постало завдання розробки змісту, засобів, методів, технологій, організаційних форм навчання підлітків різним видам мистецтва, бо в них зростає прагнення до вивчення національних духовно-матеріальних цінностей, що

сприятиме й підвищенню їхнього естетичного виховання (Є. Антонович, В. Бойчук, М. Каган, Н. Кардаш, Н. Кузан, Г. Мельник, В. Радкевич, З. Резніченко, В. Тименко, В. Титаренко та ін.)

Найбільші надії в цьому напрямі можна покласти на позашкільні заклади, які є величезним резервом для професійної творчості в загальному потенціалі культури й освіти. Життєздатність позашкільних закладів неодноразово діставала підтвердження на теренах мистецько-освітнього простору. Музична, театральна, літературна, образотворча діяльність у цих закладах сьогодні розмаїта й цікавіша, вона генерує сукупний мистецький талант підлітка та готує його до виходу на нові творчі горизонти. При цьому обумовлюються трансформація виховної системи позашкільних закладів до розширення можливостей становлення творчої особистості підлітків, самовизначення їх в естетичній діяльності та задоволенні індивідуальних потреб. Гуртки за різними напрямками художньо-естетичної діяльності дають поштовх підліткам до більш об'єктивного сприймання світу, будови власних естетичних цінностей (С. Ангелов, Н. Кирилова, О. Музика та ін.). У контексті цього вони стають невід'ємним компонентом формування нової парадигми сучасної культури підлітків (А. Азархин, В. Біблер та ін.).

А.С. Макаренко вбачав, що у позаурочній діяльності цінні читання літератури, диспути, виробничі зв'язки, зустрічі іноземних делегацій, для чого були організовані клуби ("Ребусник"), гуртки різного спрямування. Разом із тим педагог розумів і завжди підкреслював, що потрібно примушувати себе думати, бачити, розмірковувати, бо навчити творчій праці – завдання найскладніше, оскільки саме творча праця викликає найбільшу напругу, ...творча праця можлива тільки тоді, коли людина ставить до своєї роботи з любов'ю, радіє, розуміє користь праці, коли праця приносить задоволення, стає для неї основною формою прояву особистості й таланту [206, с. 11].

Говорячи про взаємозв'язок мистецтва з різними видами художньої творчості, А.С. Макаренко вимагав грамотного мовлення вихованців, виразності та чистоти його, у чому надавав особистий приклад, був майстром-розповідачем, заслуховував думки про прочитане [206, с. 13].

Викладання мови – найніжніше, делікатніше торкання серця дитини, це майстерність створювати людську душу, бо в слові зливаються думка, почуття та ставлення людини до всього, що його оточує. Викладання мови – це й пізнання суспільства, бо в слові закарбовані цілі епохи життя народу, його мужність і слава. Педагог цінував духовну цінність своїх вихованців, ім'я якої – емоційна чуйність. Формування проникливого ставлення до слова матері, батька, педагога – одна з найважливіших педагогічних проблем. Слово – тонкий різець у руках вихователя, здатне творити дивну красу [416, с. 50].

Залучаючи вихованців до праці розуму, А. Макаренко вважав, що головне в житті не саме знання, а та гармонія, яка утворюється, коли знання гарно викладені в душі, та філософія, яка визначає людину, її світогляд [206, с.10-13].

Педагог наголошував на відвідуванні театрів як вельми позитивного явища. "П'єса в театрі потребує від дитини більш серйозної та довготривалої напруги, у цьому театр складніше кіно" [207, с. 443-444]; кіно, яке є могутнім засобом виховання особистості.

Більшість фільмів є прекрасним високохудожнім виховним засобом. Тим не менше, це зовсім не означає, що кіно можна запропонувати підліткам у необмеженій кількості і без контролю [207, с. 442]. Музеї, виставки, галереї – важливий виховний засіб. Вони також вимагають від дитини серйозної уваги, розважальний момент у них майже відсутній, вони організують роботу дитячого інтелекту й викликають великі та глибокі почуття [207, с. 444].

Згідно з цими тенденціями в науковій думці чітко вирізняється комплекс постійних, стабільних цінностей мистецтва. Це зумовлено фундаментальною суспільною потребою у визначенні подальшого естетичного просування підлітків щодо ставлення їхньої творчості як до цінності, це також цінне у взаємодії загальноосвітніх та позашкільних закладів.

У нашому дослідженні увага зосереджується на взаємодії, тому ми розглядаємо дієвість спілкування з мистецтвом, зокрема театрального, йому, на думку О.А. Комаровської, притаманна колективна природа (підкреслено нами – Л.С.), підлітки перебувають в "єдиному художньому просторі", при цьому "школа й театр, дитина, її

родина й митець – рівноправні співрозмовники на різних рівнях – і в сприйманні мистецтва, і в організації сприймання, і в спілкуванні "навколо" нього" [164, с. 9].

Вважаємо таку постановку питання цілком обґрунтованою, оскільки сфера мистецької освіти, її специфіка полягає не в техніці, математиці, біології, а, насамперед, у зверненні до площини культури як сукупності цінностей, накопичених людством, і як особистої властивості людини.

Оволодіння мистецькими цінностями передбачає освітня галузь "Мистецтво", яка в Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти в основній школі представлена трьома змістовними лініями: музичною, образотворчою та культурологічною [93].

Зміст освіти з музичного мистецтва становить особистісне художньо-естетичне сприймання музики українських та зарубіжних композиторів у широкому діапазоні її видів, жанрів і форм (хорової, симфонічної, вокальної, інструментальної тощо), аналіз та інтерпретацію інтонаційно-образного змісту музичних творів, зв'язок музики з іншими видами мистецтва, особливості музичної мови, практичне засвоєння основних музичних понять і термінів, розвиток дитячого голосу тощо [93, с.35-36].

Зміст освіти з музичного мистецтва вміщує практичне засвоєння підлітками основних понять і термінів, особливості створення художнього образу, цілісність змісту й форми мистецького твору, виконання композицій за допомогою різноманітних видів мистецької техніки [93, с.36-37].

Мистецтво – провідна складова художньої культури, тому підліткам пропонується розглянути жанрові, національні та регіональні особливості мистецтва, роль мистецтва в культурному розвитку суспільства й особистості, жанрову палітру мистецтва та його значення тощо [93, с. 37-38]. Старші підлітки розглядають сутність художньої культури як духовного явища, художньої культури й середовища, художньої культури рідного краю, поліхудожній образ світу, аналіз, інтерпретацію та оцінювання творів мистецтва. Відбувається практичне засвоєння основних понять і термінів художньої культури, з'ясовуються особливості розвитку художніх стилів і напрямів українського мистецтва. Аналізуються, інтерпретуються та оцінюються твори мистецтва [93, с. 39-40].

Мистецький твір, ось, що є "дійовою особою" уроку мистецтва або заняття гуртка художньо-естетичного напрямку позашкільної освіти. Тому важливим механізмом оволодіння естетичними категоріями в загальноосвітніх навчальних закладах є набуття знань, умінь та навичок з музики, образотворчого мистецтва та інтегрованого курсу "Мистецтво", де відбувається органічний зв'язок, взаємовплив музики, літератури, образно-пластичних рухів в художньо-творчій діяльності. Виразність цих засобів відкриває нові естетичні враження, сприяє виникненню чуттєво-емоційних почуттів, підкреслює Т. Куришева [177], стає ключовим напрямом в естетичному вихованні підлітків. Якщо мотивація дає відповідь на запитання, для чого підлітки так діють, а ціннісна орієнтація висвітлює те, заради чого вона діє, присвячує свою діяльність, то естетична орієнтація визначає їхній якісний аспект.

Розглядаючи "мистецтво як відображення реальної дійсності, Н.Є. Миропольська, О.П. Рудницька визначають результат ефективності навчання мистецтву як міру засвоєння визначених авторитетних суджень про мистецький твір" [295, с. 7].

О.П. Рудницька розглядає процес переживання "як єдино можливу умову спілкування з мистецтвом, яка пронизує всі ступені сприймання" [296, с. 19].

Г.П. Шевченко, говорячи про естетичний характер мистецтва, доводить, що поведінка людини є предметом естетичної оцінки, тобто ставлення людини до дійсності і є естетичним. Оскільки, головним в естетичному вихованні є відтворення всього багатства справжнього людського ставлення до світу, "явища дійсності постають перед нами чудовими й поганими, високими та низькими, трагічними та комічними, тобто в естетичних якостях" [470, с. 14].

Т.А. Флоренська, переконує: "Сприймання твору мистецтва – це досвід пізнання та усвідомлення, але не зовнішніх явищ, а їхнього сенсу, сутності. У кульмінації трагедії відбувається розв'язання проблеми, до розв'язання якої глядач приходять не інтелектуально, а шляхом життєвої дії (співдії героя) та переживання (співпереживання героя). Саме так відбувається перехід свідомості й переривання реципієнта "із плану індивідуальних переживань в інший план – загальнолюдських цінностей та ідеалів" [457, с. 268].

На поліфункціональність мистецтва звертають увагу науковці П.М. Якобсон та М.І. Киященко, розглядають мистецтво "як явище, як засіб пізнання, спосіб самовираження, як метод аналізу стану світу, як форму естетичного усвідомлення дійсності, катарсис, умову виховання гармонійної, цілісної особистості тощо" [489; 490], бо кожен підліток має захоплюватися красою в усіх її проявах; тільки за такої умови в нього народжується бережливе, турботливе ставлення до краси, потяг знову і знову звертатися неї, збуджуватиме захоплення, залишатиме в його душі помітний слід [389, с. 379], тож взаємозв'язок естетичного сприйняття й естетичної творчості набуває великого значення в естетичному вихованні.

На думку В.О. Сухомлинського, "ні в чому вчителю не доводиться бути таким терплячим, як у вихованні почуття краси. Потрібно привести дітей на луки, сказати їм: "Подивіться, як красиво!" Від краси природи – до краси слова, музики й живопису" [416, с. 153]. "Гарна музика не тільки приносить насолоду, вона піднімає думку й почуття, розширяє душу" [416, с. 155].

"Спілкування з мистецтвом – найбільша радість життя. Мистецтво потрібно знати й розуміти, але цього мало. Мистецтво має приносити радість, і перше й найскладніше завдання вихователя – викликати в дитини почуття насолоди, потребу милуватися природою і творами мистецтва. Бо справжнє виховання – виховання культури потреб, духовних запитів, бажань. Виховуючи в дитини духовну потребу працювати й навчатися, потребу насолоджуватися мистецтвом, виховуємо прекрасну людину". "Милування, насолода прекрасним природно переростає в бажання жити за законами краси – творити прекрасне, насолоджуватися прекрасним, створеним своїми руками. Естетичне сприймання неодмінно переростає в естетичну діяльність" [416, с. 156]. "Красиве, піднесене вихованці бачать не тільки в досконалих, закінчених формах, але і в творіннях людського розуму (грандіозних технічних спорудах, новітніх машинах), і особливо у високоморальних вчинках, ідеях та інших проявах духовного світу людей" [416, с. 165].

Успіх естетичного виховання залежить від того, наскільки глибоко перед учнем розкривається природа прекрасного. Естетичні почуття пробуджує та краса, що входить в життя людини як елемент духовного світу. Кожна людина освоює і красу природи, й

музичну мелодію, і слово. І це освоєння залежить від її активної діяльності. Чим більше в природі предметів, олюднених емоційним сприйняттям, пережитих як краса навколишнього світу, тим більше краси бачить людина навколо себе, тим більше хвилює, торкає її краса [416, с. 379].

Означені та інші тенденції естетичного виховання спонукають сучасних українських педагогів і науковців до пошуків результативних і більш досконалих шляхів використання можливостей прекрасного, художнього і мистецького. Зокрема, Л. Масол пропонує "Концепцію художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх закладах України", яка передбачає наскрізну естетизацію життєдіяльності навчального закладу [218]. До того ж, оскільки жодна інша сфера людської діяльності не має такої глибини емоційного впливу на людину як мистецтво, дослідники надають особливої уваги вивченню внутрішніх психологічних особливостей індивіда, які розвиваються у динаміці (задатки, здібності, обдарованість, талановитість, геніальність).

Автор концепції глибоко переконана, що "сучасні загальноосвітні школи та позашкільні навчальні заклади мають стати осередками виховання справжньої духовності, плекання творчої особистості, виховання людини, що характеризується високою емоційно-естетичною культурою, і, оскільки, мистецтво має унікальні можливості впливу на людину, то художньо-естетичне виховання потрібно розглядати не лише як процес набуття художніх знань і вмінь, а, насамперед, як універсальний засіб особистісного розвитку школярів на основі виявлення індивідуальних здібностей, різнобічних естетичних потреб та інтересів" [218, с. 6].

Мета художньо-естетичного виховання, відповідно до концепції, яка полягає в тому, щоб у процесі сприймання, інтерпретації творів мистецтва і практичної художньо-творчої діяльності формувати в учнів особистісно-ціннісне ставлення до дійсності та мистецтва, розвивати естетичну свідомість, загальнокультурну і художню компетентність, здатність до самореалізації, потребу в духовному самовдосконаленні, конкретизується в основних завданнях, що інтегрують навчальні, виховні й розвиваючі аспекти: збагачення емоційно-естетичного досвіду, формування культури почуттів, розвиток загальних та художніх здібностей, художньо-образного мислення, універсальних якостей творчої особистості;

виховання в учнів естетичного ставлення до дійсності та мистецтва, світоглядних уявлень і ціннісних художніх орієнтацій, розуміння учнями зв'язків мистецтва з природним і предметним середовищем, життєдіяльністю людини, зокрема сучасною технікою, засобами масової інформації: виховання здатності сприймати та інтерпретувати художні твори, висловлювати особистісне ставлення до них, аргументуючи свої думки та оцінки; розширення і збагачення художньо-естетичного досвіду, опанування художніми вміннями та навичками в практичній діяльності, формування художньої компетентності – здатності керуватися набутими художніми знаннями та вміннями, готовність використовувати отриманий досвід у самостійній діяльності згідно з універсальними загальнолюдськими естетичними цінностями та власними духовно-світоглядними позиціями; формування системи знань та уявлень про сутність, види та жанри мистецтва, особливості художньо-образної мови мистецтв – музичного, візуального, хореографічного, театрального, екранного; виховання художніх інтересів, смаків, морально-естетичних ідеалів, потреб у художньо-творчій самореалізації та духовно-естетичному самовдосконаленні відповідно до індивідуальних можливостей та вікових етапів розвитку, формування навичок художньої самоосвіти та самовиховання [218, с. 6].

Л. Масол зауважує, що система художньо-естетичного виховання є цілісною педагогічною системою художньо-естетичної освіти та виховання та включає три складові: *змістовно-цільову* – цілі (у соціальному й особистісному вимірах), принципи і завдання, зміст навчання і виховання; *функціонально-процесуальну* (педагогічні засоби, форми, методи і прийоми, способи взаємодії, педагогічні технології); *результативно-оцінну* (критерії оцінювання проміжних і кінцевих результатів навчання інтегральні показники художньо-естетичної вихованості, гуманістична експертиза педагогічної системи загалом) [218, с. 6].

Система художньо-естетичної освіти та виховання включає структурні компоненти [218, с. 6].

Базовий освітньо-виховний компонент, що передбачає навчання, виховання й розвиток учнів під час вивчення предметів та курсів освітньої галузі "Мистецтво –

Естетична культура" і складається з двох частин: а) інваріантної частини, представленої предметами і курсами базового навчального плану державного освітнього стандарту, які мають опановуватися всіма учнями, незалежно від типу навчального закладу і профілю навчання (предмети "Музичне мистецтво", "Образотворче мистецтво" або інтегрований курс "Мистецтво"; курс "Художня культура", "Естетика"); б) варіативної частини, що складається з елективних предметів і курсів, які вводяться до робочих навчальних планів конкретного навчального закладу відповідно до можливостей педагогічного колективу, учнів, батьків ("Хореографія", "Основи театру і кіно", "Українське декоративно-ужиткове мистецтво", "Дизайн", "Комп'ютерна графіка" тощо) [218, с. 6].

Позаурочний компонент художньо-естетичного виховання, що передбачає організацію колективних і групових форм діяльності учнів поза межами класу і школи але під керівництвом або за участю вчителів (заняття в гуртках художньо-естетичного профілю, шкільних об'єднаннях за інтересами, художньо-творчих колективах, клубах; організація екскурсій до музеїв, фольклорних експедицій; відвідування театральних вистав, концертів, художніх майстерень тощо).

Позашкільний освітньо-виховний компонент, що охоплює різні типи позашкільних навчальних закладів усіх форм власності – державних і громадських (спеціальні музичні та художні школи, мистецькі заклади, студії, будинки й палаци дитячої та юнацької творчості тощо).

Компонент художньо-естетичної самоосвіти та самовиховання, початковий досвід яких набувається в школі завдяки створенню відповідних організаційно-педагогічних умов, різних форм індивідуальної роботи вчителя з учнями, методів педагогічного стимулювання художньо-естетичного саморозвитку учнів, а також за допомогою залучення батьків до естетико-виховного процесу, сприяння сімейно-родинному аматорству [218, с. 7].

Для того, щоб розкрити красу творів живопису, учителі самі повинні мати ґрунтовку підготовку з естетичної культури, постійно підвищувати свої знання. В.О. Сухомлинський зауважував: "Могутнім засобом естетичного виховання є музика – мова почуттів, переживань, найтонших відтінків настрою. При сприйманні творів живопису, великого

значення надаємо природі: вчимо дітей слухати музику природи: захід сонця, зміну кольору дерев. Поступово дитина починає відчувати прояв почуттів, вражень, настрою, переживань. Естетичний досвід поступово накопичується. Передусім, дитина має знати, що таке мистецтво, відповідально ставитись до мистецтва. Не вірю, що людина, яка стоїть зовсім осторонь художньої діяльності, здатна зрозуміти, що їй пропонує митець. Ні! Якщо ми сприймаємо геніальні твори – того ж Бетховена чи "Зів'яле листя" Франка – ми самі маємо бути принаймні обдарованими людьми і працювати над цією обдарованістю. Мистецтву й естетики треба навчати. Дитина має бути поставлена в художній простір від моменту її народження" [416, с. 383].

Переживання почуття насолоди прекрасним – перша сходинка до творчості, розвитку творчих якостей підлітків. Чим глибше пережив учень красу, відображену в поетичному та інших творах мистецтва, тим сильніше в нього з'явилася потреба виразити власну думку, почуття. Сприйняття та творчість в цьому випадку не тільки взаємопов'язані, але зливаються в єдиний процес естетичної оцінки.

Отже, розглядаючи вплив мистецтва на естетичне виховання підлітків, зауважимо, що вчити дитину відчувати, споглядати, спостерігати, переживати красу допомагають твори мистецтва повсякчас, уможливлють позитивний результат естетичного виховання значно скоріше.

◆ Запитання до розділу

1. Які основні риси естетичного виховання часів Давньої Греції, Риму, Єгипту?
2. Що вважалося естетичним у далекосхідних державах того часу?
3. Як естетичне виховання трактувалося у працях німецьких філософів?
4. Чим вирізнялася думка українських просвітників про естетичне виховання за часів становлення української державності?
5. Які нові погляди щодо естетичного виховання знаходимо у працях відомих педагогів Б. Неменського та Д. Кабалевського?

6. Якого основного постулату щодо естетичного виховання дотримувався в своїх наукових працях В. Сухомлинський?

7. Як розглядаються питання естетичного виховання в державних стандартах 2003 та 2011 років? Що є відмінним і що позитивним?

8. Яких здобутків в естетичному вихованні досягли науковці лабораторії естетичного виховання Інституту проблем виховання НАПН України?

◆ Завдання для самостійної роботи студентів

1. Підготувати усні повідомлення або реферати: "Виникнення поняття "естетичне виховання", "Естетичне виховання в країнах Європи", "Естетичне виховання в Америці", "Естетичне виховання в країнах сходу".

2. Проаналізувати основні змістовні лінії державного стандарту (2011).

3. Довідатися про здобутки в становленні мистецької освіти О.П. Рудницької?

4. Підготувати презентації:

◆ "Особистий внесок в розвиток вітчизняного естетичного виховання Г.П. Шевченко",

◆ "Наукова школа естетичного виховання лабораторії естетичного виховання Інституту проблем виховання НАПН України на чолі з доктором педагогічних наук Н.Є Миропільською",

◆ "Провідні ідеї знаного педагога, науковця, редактора журналу "Мистецтво та освіта", автора стандартів, програм та концепцій про естетичне виховання М.Л. Масол",

◆ "Школа естетичного виховання на чолі з доктором педагогічних наук Л.Т. Левчук",

◆ "Мистецтво – естетичне виховання – життя",

◆ "Роль мистецтва в естетичному виховання учнів".

◆ Дидактико-методичні основи створення естетичного середовища взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів

У другому розділі розглянемо концептуальні засади побудови дидактико-методичної системи створення естетичного середовища в безпосередній взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів.

Окреслимо педагогічні чинники та розкриємо вектори створення естетичного середовища підлітків.

Узагальнимо існуючі орієнтовні моделі естетичного виховання підлітків як загальноосвітніх, так і позашкільних навчальних закладів.

Зробимо спробу розглянути естетичне виховання й естетичне середовище як філософські дефініції та виокремити ці поняття в пряму чи непряму залежність.

◆ Створення естетичного середовища як науково-педагогічна проблема

Удосконалення механізмів взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків вимагає створення в позашкільних навчальних закладах сприятливого освітньо-виховного середовища; розроблення об'єктивних критеріїв його оцінювання (інформаційно-діагностичних, мотиваційних, виховних тощо) і показників успішності формування базових компетентностей, мотивації до пізнавально-практичної та творчої діяльності, оволодіння методами самопізнання, саморегуляції, саморозвитку підлітків; наукового обґрунтування на рівні теоретичного дослідження потребують вирішення таких питань:

- ◆ уточнення змісту поняття "естетичне середовище";
- ◆ обґрунтування актуальності проблеми створення естетичного середовища у педагогічній теорії і практиці та роль педагога у її розв'язанні.

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки зазначено, що синергетичний підхід до середовищних можливостей навчання та виховання є інновацією, що полягає у взаємодоповненні суміжних середовищ: особистісного,

етнокультурного, ІКТ-середовища (п. 3.7) [240].

Відповідно до зазначеного, проблема створення ефективного внутрішнього (локального) та зовнішнього (місцевого, регіонального) освітньо-виховного простору (середовища) ПНЗ є наразі актуальною. Робота щодо її розв'язання відповідає сучасним вимогам суспільного розвитку та спрямована не лише на забезпечення умов для творчого розвитку та самореалізації дітей та учнівської молоді, а й на підвищення рівня їхньої духовної, моральної, правової та інформаційної культури; виховання толерантного ставлення до інших.

Пошук актуальності проблеми естетичного середовища привів нас до наукових досліджень російської вченої Т.К. Мурманцевої, яка обґрунтувала процес створення культурно-естетичного середовища в освітній системі та розглядала це в школі з поглибленим вивченням предметів художньо-естетичного циклу [232]. Її дослідження було присвячено вивченню естетичного середовища освітнього закладу як засобу естетичного виховання. У ході дослідження розглядалася велика кількість публікацій 90-х років кінця ХХ століття, у яких досліджувалися освітнє середовище та його компоненти, зокрема, організації естетичного компонента (Л.П. Печко, Л.Г. Савенкова, Г.С. Лабковська та ін.), архітектурі навчальних закладів, організації внутрішнього простору, інтер'єру, естетизації уроку, естетиці зовнішнього вигляду педагогів та вихованців, етиці та естетиці взаємовідносин у навчально-виховному процесі тощо.

Детальніше зупинимося на визначенні основних дефініціях дослідження. Поняття освітнього середовища розроблялося протягом останніх десятиріч ученими як нашої країни, так і за її кордонами. Науковці, педагоги, психологи-практики В.І. Слободчиков, В.А. Петровський, М.М. Князева та ін. акцентували увагу на філософських аспектах поняття "освітнє середовище", прийомах та технологіях його проектування. Питання конструювання освітнього середовища в педагогічній практиці навчання й виховання розглядалися в роботах О.С. Газмана, М.В. Кларіна, І.Д. Фрумїна, у працях основоположників системи розвивального навчання (В.В. Давидова [86]).

Усвідомлення проблеми формування естетичного середовища як культурно-освітнього феномену з'явилося у початкових формах в педагогічних дослідженнях ХІХ

сторіччя у Л.М. Толстого, у ХХ сторіччі – у працях В.В. Зеньковського, П.Ф. Каптерєва, в практичній діяльності й теоретичному аналізі в С.Т. Шацького, у працях з естетики шкільного життя Б.Т. Лихачова та інших дослідників.

Освітнє середовище – система впливів та умов формування особистості за заданим зразком, а також можливостей для її розвитку, які є змістовним компонентом у соціальному та предметно-просторовому оточенні. Естетика, при цьому, розглядається як наука, що вивчає сферу естетичного як специфічного прояву ціннісних відносин між людиною та світом, а також як частину художньої діяльності людини.

Естетичне середовище – це педагогічно організоване мікросередовище, яке має найвищий рівень розвитку естетичної культури, гнучку динаміку розвитку, що надає великі можливості впливу на творчу мотивацію суб'єкта.

Створення естетичного середовища навчального закладу сприяє естетичному вихованню дітей. Це не нова ідея, вона виділяється в багатьох нормативно-правових документах кінця ХІХ сторіччя, де містяться положення з організації приміщення для навчання вихованців незалежно від типу навчального закладу. Частіше ці положення пов'язані з виконанням умов гігієни, оскільки вони впливають на стан молодого організму, також з потребою форми, розміру, кольорового рішення, що безпосередньо відноситься до естетики приміщення й естетичному впливу на учнів.

Значну роль у створенні естетичного середовища надавав Еріксон, який описав вимоги до організації зразкової класної кімнати, якість якої залежить від таких факторів: її розмірів для розміщення меблів; розмірів та положення вікон; влаштування підлоги та стін; способу штучного освітлення; системи опалення й вентиляції. Параметри зразкової класної кімнати такі: 9-10 метрів заввишки, глибина – 7 метрів, висота – 4 метри (у більш високих кімнатах легко з'являється неприємний та ускладнюючий викладання резонанс). Підлога класу має складатися з поганого провідника тепла й не розвивати багато пилу. Найбільш ідеальною підлогою для класної кімнати є гарний дубовий паркет. Стіни мають пропускати повітря. Покриття олійною фарбою допускається до відомої висоти (2 аршини). Решту стін, стелю потрібно вкрити звичайною клейовою фарбою. Панелі можуть бути пофарбовані у темно-сірий колір, верхня частина в світло-сірий, із,

здебільшого, слабо голубим відтінком. Стеля має бути білою, усі кути кімнати, а також карнизи заокруглюються для попередження застою повітря й зручності прибирання [477, с. 195-197].

Складно уявити, який вплив на розвиток естетичних смаків, естетичного сприйняття, настрою, активної діяльності має таке кольорове рішення приміщень, однак, як відмічають психологи, сірий колір створює діловий настрій і пригнічує емоції. Від грецької (χρῶμα – колір) походить поняття хроматизм, у яке античні автори вкладали такі поняття: колір як психічне, безпредметне, ідеальне; фарба як фізичне, предметне, матеріальне; вплив кольору на тіло людини як фізіологічне; емоції як їхнє інформаційно-енергетичне співвідношення.

Ще в XVII ст. Ісак Ньютон уперше заговорив про веселку, як про спектр "кольорових почуттів". Учений стверджував: колір – це субстанція, що змінюється подібно звуку, тому існують такі кольори, яких ми, люди, не здатні сприйняти – точно так, як існують звуки, доступні собаці, але не чутні людиною. Сучасні вчені доводять, що наша колірنا чутливість розвивається і з часом ми зможемо бачити такі кольори, які абсолютно недоступні зараз [477].

Німецький поет та вчений І.В. Гете запропонував класифікувати кольори за фізіологічним принципом – усі кольори розподілити на дві групи: теплі (первинні, позитивні) та холодні (другорядні, негативні) й відзначив властивість деяких фарб впливати на душу людини, виокремив три основні пари додаткових кольорів: червоний-зелений, жовтий-фіолетовий, синій-оранжевий. Гама жовтих кольорів, близьких до світла, протиставляється гамі блакитних, від світла віддалених.

Символіка кольору опирається на об'єктивні особливості психіки, на всі можливі асоціації, нерідко доволі прості: зелений – весна, пробудження, надія; синій – небо, чистота; червоний – вогонь, кров; жовтий – сонце, життя; чорний – темнота, страх, незрозумілість, смерть. Таке мотивування має у свій основі життєвий досвід, який доповнюється міфологічними, релігійними та естетичними поглядами. Як правило, синій колір означає мислення, жовтий – інтуїцію, червоний – переживання, зелений – функцію сприйняття. Але буває, так що в одному і тому ж кольорі поєднуються протилежні

значення, наприклад, жовтий – жіночність та зрада. З іншого боку, одному й тому ж абстрактному поняттю відповідають різні кольори: любов материнська – білий; до Бога – синій; до себе – жовтий; до коханого – червоний; до друга – зелений; секс – чорний. Це можна сказати про максимально насичені кольори, так як при зміні кольору його символіка теж змінюється, наприклад, червоний – активність, пристрасть – при додаванні білого стає рожевим, що символізує ніжність. При додаванні чорного стає бордовим, що має "аморальний" символістський зміст. Найурочистіше сполучення – це білий, червоний і позолота[496].

На думку Johannes Itten, колір здатний викликати певний емоційний і душевний стан, але один і той же колір у людей різних народів викликає різні емоційні враження. Наприклад, у Європі траур чорного кольору, а в Китаї та Японії, навпаки, білий. Зелена барва для європейців символізує мирні надії, а в країнах ісламу це барва бойових стягів. В Європі фіолетовий колір символізує дружбу, велич, розкіш – колір єднання, уособлює чоловічу силу, злагоду, колективні цінності, в Японії цей колір виражає сум, біль [496].

Кольорова психодіагностика може бути додатковим інструментом для визначення типів особистості дітей і дорослих. Згідно з законами колористики кольорове середовище впливає на характер людини. "Жовті" діти більше, ніж інші схильні до творчості. Найчастіше вони – інтуїтивні екстраверти і належать до соціотипів – Новатор і Натхненник. У "фіолетових дітей" – багатий внутрішній світ. Найближча цьому кольору функція – відчуття часу. Найяскравіше виявляється в соціотипів Наставник і Експериментатор. "Червоні" діти – найактивніші. Червоному кольору відповідає функція вольової сенсорики. Це – Лідер і Політик. Зелений колір – індикатор інтенсивності і працездатності людини. Це колір сенсорики відчуттів: слуху, зору, смаку, нюху і дотику. Це – Комунікатор й Управляючий. "Коричневі" діти часто є в протидії з собою. Коричневий колір як потяг до доцільних вчинків, до стабільності у справах і взаєминах найближче до функції ділової логіки й характерний для соціотипів Критик і Майстер. "Сині" діти – повна протилежність "червоним". Найкраще синій колір відповідає якостям структурної логіки, яка яскраво виявляється в двох раціональних інтровертів – Аналітика і Інспектора. Рожевий колір найбільше відповідає дитячому періоду розвитку людини. До

"рожевих" дітей належать здебільшого інтравертні ірраціональні етики – Посередник і Лірик. Сірий колір у колористиці іноді трактується або як відсутність кольору чи як його нейтральність. Ці якості найхарактерніші для типів із домінуючою функцією етики відношень – Охоронця й Гуманіста [490].

Для формування творчої активної позиції підлітка потрібно обирати основні кольори, які люблять екстраверти, – це жовтий, фіолетовий, червоний і зелений. Ці кольори викликають поширення енергії особистості поза нею, розширення поля діяльності й контактів із людьми. До інтравертованих кольорів належать синій, коричневий, рожевий і сірий [490].

За прихильниками фен-шуй використання кольорів в інтер'єрі впливає на одну із сфер певним чином; використовуючи в тій чи іншій зоні інтер'єру той чи інший колір, забезпечуючи необхідний вплив на людину. В їдальні можна використовувати червоні, помаранчеві відтінки: вони підвищують апетит. Не варто фарбувати приміщення для довгого знаходження у зелений, він надає почуття тяжкості; стіни класної кімнати не повинні бути білими – краще пофарбувати їх у пастельні, спокійні відтінки. У холодні пори року для почуття теплоти можна скористатися помаранчевим кольором, бажано не в дуже великих кількостях. Абрикосовий колір знімає напруження й дає почуття комфорту та безпеки. Він є ідеальним рішенням для офісів та місць, де люди почувають підвищену напругу, наприклад, у поліклініках. Синій заспокоює і є втіленням чистоти, тому його часто використовують у санітарних кімнатах, але це холодний колір, тому бажано зрівноважити його теплими відтінками [490].

Та окрім безпосереднього використання кольору існують психологічні, дуже дієві, техніки кольоротерапії – методу психологічного лікування з метою розслаблення, зняття стресів, підняття настрою та тону за допомогою кольорів. У своїй книзі "Магія кольору" Ліліан Бондс описує декілька цікавих технік допомоги собі, використавши колір.

Веселку психологи радять пригадувати частіше, постійно порівнювати з нею свій внутрішній стан. У релігії буддизму райдуга означає найвищий стан "чистого світла", а в Україні здавна райдугу називають веселкою [490].

Мова йде про почуття та переживання, які ми можемо відчувати під впливом того чи іншого кольору. Цей вплив дуже тісно пов'язаний з оптичними особливостями кольору. Урешті-решт, існує таке поняття, як чути колір, тобто кожному кольору відповідає певна музична нота. Це явище неможливо конкретно описати для кожного певного кольору, але не знайдеться ні однієї людини, яка стала б шукати вражень від яскраво-жовтого на басових клавішах роялю [489; 490].

Я. Мамонтов у книзі "Проблема естетичного виховання" рекомендує "Естетичне виховання буде досягнуто само по собі легко й приємно, якщо ми помістимо дитину в художнє середовище. Для створення цього середовища треба розпочинати з самої дитини: вона має бути красивою й здоровою, тому, насамперед, треба піклуватися про гармонійний розвиток її тіла, чого можливо досягти за допомогою розумної гігієни й гімнастики... Потрібно також, щоб її костюм був зручним, разом із оболонкою тіла й доповнював його красу. Ошатність дому, кімнати, де мешкає дитина, школи, у якій вона навчається, мають бути доповнені гарним тлом, портрети й фотографії мають бути в гарних рамках; кімнати мають бути просторими, світлими, прикрашені квітами й творами мистецтва, доступними для дитячого розуміння" [210].

Суттєвого значення мають предмети, дидактичні та інші ігри, які використовуються в навчанні й вихованні, бо в них дитина пізнає навколишній світ, розвиває органи чуття: зір, слух, нюх, проявляє свої творчі здібності. Використовуючи високо художні, котрі не вступають у протиріччя з оточуючим середовищем, іграшки, у дитини пробуджуються почуття прекрасного, дитина естетично виховується. Знаходячись постійно в естетичному середовищі, дитина поступово, непомітно розвиватиме у своїй душі потребу до прекрасного, навчиться поцінювати прекрасне в мистецтві, у житті, набуватиме художнього смаку тощо [210].

Педагог на початковій стадії естетичного виховання має тільки підказати, натякнути, звернути увагу на красу, яку дитина поки що не помічає. З цією метою важливі прогулянки містом, за містом, відвідування музеїв, різноманітні екскурсії, під час яких підлітки не тільки милуються красою природи й мистецтва, але й наповнюють себе цікавими, необхідними свідченнями з історії мистецтва тощо.

Під час дорослішання підлітків естетичне виховання засобами естетичного середовища має доповнюватися елементарним теоретичним і практичним навчання мистецтву, тоді естетичні емоції й здібності будуть розвиватися шляхом методичних вправ у декламуванні, співах, малюванні, хореографії, привносячи радість і захоплення в навчання.

А.С. Макаренко у своїх педагогічних працях приділяв багато уваги естетизації побуту своїх вихованців. Він писав: "З естетичної точки зору побут, можна сказати, є лакмусовим папірцем рівня естетичного розвитку особистості групи чи колективу. Матеріальне середовище побуту, його духовність чи бездуховність – показник якостей тих людей, які його створили". Педагог чітко розумів виховне значення візуального компоненту освітнього середовища: "Колектив потрібно прикрашати зовнішньо... Все це дуже важливо. Ось стіл. Можна покласти клейонку – гарно, гігієнічно, можна покласти будь-що, а потім прибрали, вимили – чисто. Ні, тільки скатертина, тільки біла скатертина примусить навчитися їсти охайно, клейонка – розпушта. Скатертина в перші дні завжди буде брудною, уся – у плямах, а через півроку стане чистою. Неможливо виховати вміння акуратно їсти, якщо ви не дасте білої скатертини..." [207].

Не модна не погодитися з думкою К. В. Гавримовець про особливе значення естетики побуту: "Естетика шкільного побуту – це обстановка класів, кабінетів, залів, коридорів тощо. Убранство вестибюлю, оформлення куточку класу, стендів – все це або мовчазні помічники педагога в естетичному вихованні". "Якщо дитину з першого дня будуть оточувати речі, які відрізняють красою, простотою, доцільністю, то в її життя підсвідомо входитимуть такі критерії як доцільність, упорядкованість, почуття міри, тобто критерії, які пізніше визначатимуть її смаки й потреби. Якщо в кабінеті місяцями висить недбало оформлена газета, якщо класний куточок не несе нової, цікавої, необхідної інформації, якщо не приділяється належної уваги чистоті кабінету, у школярів поступово складається настанова на стерпне ставлення до недбалості" [72].

Зрештою, середовище мешкання кожної людини є її продовженням, повсякденною "маскою", яку вона вдягає, виходячи з дому, де оточуюче її середовище диктує підтримування їй визначеного статусу й значимості.

Дім має нести позитивні функції, бути максимально комфортним й забезпечувати зняття отриманого за день напруження і, оскільки статистичний дизайн інтер'єра також може знімати напругу через деякий час, виникає необхідність змінювати середовище в залежності від настрою – дизайн може підпорядковуватися визначеній меті: створення комфортного естетичного середовища; вирішення інтер'єру, вибір найбільш вдалого стилю; вибір кольорових рішень в інтер'єрі; дизайн світла, яке дозволяють по-різному, по-іншому сприймати інтер'єр; елементи так званих "розумних меблів", які сприяють посиленню відчуття комфорту; застосування системи запахів, які забезпечують релаксацію; гармонічність та підпорядкування всіх стилів, які використовують в інтер'єрі й забезпечують зняття візуальної напруги за допомогою плавних переходів; правильного використання фактури матеріалів, застосованих для обробки інтер'єру.

Особлива роль в естетичному вихованні підлітків відводилась чинникам, у яких безпосередньо відбувалася їхня навчально-виховна діяльність. Середовище, починаючи з інтер'єру приміщень, меблів, одягу, інструментів, навчального приладдя, має бути максимально зручним для підлітків і відповідати естетичним вимогам. Інтер'єр (архітектурно-предметне середовище) навчального закладу, як доведено у роботах П. Автомонова, С. Лужецького та ін., виступає невід'ємною умовою організації навчально-виховного процесу. "Художньо організоване середовище формує свідомість школяра, впливає на його психіку та поведінку, сприяє засвоєнню шкільного матеріалу" [203, с. 49].

Естетичні вимоги до організації інтер'єру закладу не менш важливі, ніж функціональні й економічні, оскільки психологічний вплив інтер'єру на формування духовного світу дитини й розвиток її смаку, згідно з дослідженнями І. Ветрової [60] та А. Урсу [448; 449], надзвичайно великий. Якість навчання, продуктивність праці, ефективність відпочинку, стан здоров'я учнів і вчителів багато в чому залежать від правильної, з функціональної й естетичної точки зору, організації внутрішнього простору шкільної будівлі, яка забезпечується не лише професіоналами (архітекторами, дизайнерами, художниками-оформлювачами), а також аматорами (учителями, учнями, батьками та ін.) [99].

Естетичне сприймання оточуючого світу може бути пасивним й активним – відображеним у практиці, знання, критиці. Більшість екологічно налаштованих естетів наполягають на необхідності формування активного естетичного ставлення до природи, що є найвищим ставленням до неї. Основу сприймання оточуючого світу як естетичного об'єкту складає естетичний досвід, який накопичується в мистецтві. У поєднанні з естетичними, психологічними, соціологічними знаннями про природу він складає якісно нове екологічне ноу-хау [510].

Шлях до розуміння естетичного об'єкту лежить у порівняльному аналізі прекрасного в естетичній природі й мистецтві. З цієї точки зору естетика навколишнього середовища як наука знаходиться в центрі перетину культурних традицій. Ю. Сепанма визначає її як естетику реального світу на відміну від естетики уявного світу мистецтва. Грань між ними рухлива: архітектурні будови, скульптури, сади одночасно є і складовими навколишнього середовища, і творами мистецтва; вони можуть перетворитися на природний стан (руїни, дикі сади тощо) [510].

Твори мистецтва можуть тимчасово належати до естетики навколишнього світу як фізичні об'єкти й естетичні, але їхня постійна функція – слугувати художнім моделям. Істинний же об'єкт естетики навколишнього середовища – жива й нежива природа, натуральна й технізована природа. Завдання екологічної естетики – дослідження естетичних якостей цих об'єктів на основі безпосереднього спостереження, аналізу відповідно до індивідуальних смаків [511].

Друга тенденція виходить з визначення природи як сукупності об'єктів, зовнішніх по відношенню до спостерігача (залізничні містки, тротуари, вуличні ліхтарі, життя городян та ін.). Суттєву зацікавленість має понятійний апарат екоестетики. Його структуру створюють основні поняття (навколишнє середовище, природа, ландшафт, вид) й рівні сприймання прекрасного (внутрішній, формальний – змістовний, візуальний – інтелектуальний, емоційний – раціональний). До зовнішнього рівня належать, наприклад, кольори, форми, пропорції, що створюють гармонію. Якщо для мистецтва базою є чуттєва краса, то для навколишнього середовища найбільше значення має сплав концептуально-прекрасного й естетичного. Вводиться новий термін "екологічна краса", її

сутність розкривається в розумінні структури, функціональності, умотивованості екологічної системи.

З цього приводу постає питання відношення екологічної естетики як нової наукової дисципліни класичної естетики, як філософії мистецтва в контексті більш широкої проблеми "Природа й мистецтво". Однак не тільки оточуюче середовище впливає на формування смаків, інтересів, ідеалів підлітків. До компонентів естетичного середовища, яке впливає на його естетичний розвиток, слід віднести якості особистості, середовище спілкування, систему взаємовідносин людини (до людини, праці, мистецтва, себе, природи тощо), естетику поведінки [477, с. 195-197].

Дотичним нашого дослідження є створення рефлексивного середовища, концептуальним положенням, на яке воно спирається, є особистісно-комунікативна зумовленість рефлексії, а основа існування середовища – організація, функціонування й відтворення рефлексивності, здійснюване у взаємодії носіїв організованої та стихійної рефлексії. Носіями організованої рефлексії мають виступати педагоги, рефлектренери, професіонали. Джерелами організованої рефлексії є навчальні дисципліни, спецкурси, діагностичні засоби. Носіями стихійної рефлексії будуть, звичайно, учні, вихованці.

Розвиваюча ситуація як ключова складова середовища має бути моментом життя особи, органічно вписуватися в контекст її буття, містити в собі потенціал розвитку взаємин особистості. Розвиваюча ситуація мусить містити мінімум стихійності, розбіжностей, умов середовища і прагнень особистості та максимум змістовності й чутливості до можливих інноваційних змін і, що особливо важливо, повинна допомогти людині опанувати своїм життям, сприяти розширенню простору самоздійснення, новому розумінню життя. У цьому аспекті середовищний підхід дуже тісно пов'язаний із соціокультурним [224, с. 57].

Одним із видів розвиваючої ситуації є проблемно-конфліктна. У цьому аспекті рефлексивно-середовищний підхід подібний ідеям проблемного навчання, яке традиційно розглядається як основний засіб формування творчої особистості. Положення про єдність системи й середовища детермінує той факт, що характер середовища, його властивості значною мірою визначають характер функціонування й

особливості розвитку системи. Основною ознакою такого середовища є його рефлексивність [224, с. 58].

Основною психолого-педагогічною установкою освітнього процесу, що відбувається в рефлексивному середовищі, є зближення власного та професійного досвіду педагога. Звідси процес рефлексії включає нарощування фахової культури через переосмислення особистісного та професійного досвіду. Організація й функціонування рефлексивного середовища є головною умовою культивування рефлексії, обов'язкове введення її до навчально-виховного процесу, яка забезпечує активізацію процесів особистісного та професійного (з циклу художньо-естетичних дисциплін) самовизначення [224, с. 58].

Необхідною функціональною властивістю середовища рефлексії є можливість реалізації в ній розвиваючих взаємодій, єдності таких складових: змісту (бажано професійно-творчого); розвиваючих ситуацій; процесів взаємодій; способів організації та реалізації цих взаємодій; готовності до взаємодії та внутрішньо-особистісних умов його продуктивної реалізації; результатів взаємодії як внутрішньо-особистісного перетворення його змісту. Вибір характеру та змісту взаємодій, а отже, і формованих відношень повинен здійснюватися з урахуванням, з одного боку, соціального замовлення на вироблення певного особистісного і предметного змісту, а з іншого – внутрішньої логіки [224, с. 59].

Творчо-інноваційна взаємодія потребує відмежування продуктивного від репродуктивного, пошук нових можливостей його розвитку і способів актуалізації різних сутностей можливе через адекватне програмування й планування навчального процесу. Занурення учасників у рефлексивну розвиваючу взаємодію є однією з головних умов його продуктивності. Щоб особистість сприйняла рефлексивно-інноваційні взаємодії в середовищі як цінності, необхідно актуалізувати його шляхом доведення, що середовище містить те, що раніше намагалася знайти особа, але воно ще не актуалізувалося, бо було тільки бажане, утім недоступне, передчувалося як необхідне, але не було набуто [224, с. 60].

Л.І. Міщик виділяє принципи розробки й реалізації рефлексивно-інноваційного середовища, що визначаємо як дотичні нашого дослідження:

- динаміка від цілого до часткового відбувається через актуалізацію в якості основи одного з найбільш цілісних властивостей явища, а всі інші розглядаються як елементи, необхідні складові цієї цілісності;
- принцип компресивності реалізується шляхом створення в ході однієї формуючої взаємодії умов для розвитку інших;
- монадологічний принцип полягає в акцентуванні процесі будь-якої взаємодії на зв'язках із попередні тобто навмисно підкреслюється взаємозв'язок взаємообумовленість усіх її аспектів;
- принцип культивування рефлексії через звернене до символіко-культурних аналогів [224, с. 60].

Доповнення змістовної і процедурної складових навчального процесу особистісною проблематикою дозволяє не "формувати" творчість, а "культивувати" її в спеціально створеному для цього діяльнісному й ігровому середовищі. Передумовою, а отже, і можливістю розвитку суб'єктів у культурно-рефлексивному середовищі є факт існування творчості в структурі особи (як одна з цінностей, хоча б як засіб досягнення певної мети).

Відповідно до рівня особистісного та професійного прошарку студентів [учнів, вихованців, додано нами – Л.С.] можуть здійснюватися різні за змістом стратегії культивування рефлексії. Спільною в них є орієнтація на переосмислення особистісного й набутого досвіду. Культивування переосмислення спирається на усвідомлені та диференційовані уявлення та знання про себе, свої стани й переживання. У процесі розв'язання творчих завдань (професійного й особистісного характеру), полілогу студентів [учнів, вихованців, додано нами – Л.С.] між собою і з педагогом формуються різні аспекти професійної самосвідомості [224, с. 62].

Вагомим засобом естетичного виховання є естетика поведінки, що розглядається у працях В.О. Сухомлинського. До культури поведінки він включає й культуру спілкування між дорослими й дітьми, спілкування в дитячому колективі. "Сила виховної дії внутрішньо колективних відносин на естетичний розвиток особистості полягає в тому, що досвід спілкування, навіть, якщо від недостатньо усвідомлюється, глибоко "переживається"

людиною. Це переживання "себе заради людей", прагнення зайняти бажане положення серед них є міцними внутрішніми стимулами формування особистості" [417].

Опанування поглядів Я.А. Коменського дає розуміння сутності взаємовідносин між наставниками й вихованцями, які не тільки співпадають з ідеями навчального процесу, але й сприяють естетизації відносин: "якщо вчителі будуть привітні й ласкаві, не будуть відштовхувати від себе учнів своїм суворим поведженням, а будуть приваблювати їх своїми батьківськими чи материнськими манерами й словами, порадами; якщо вчителі порадять вивчати науки, які вони характеризують з привабливої точки зору, легкості вивчення, якщо більш старанних учнів будуть час від часу хвалити; якщо запросять деяких учнів до себе додому і разом з усіма будуть розглядати малюнки про те, що вивчатимуть на наступних уроках; якщо зможуть викликати в учнів захоплення; будуть через них спілкуватися з їхніми батьками; якщо вчителі ставитимуться до учнів з любов'ю, тоді вони легко завоюють їхнє серце так, що дітям краще буде перебувати в школі, аніж дома" [166].

Виходячи з наведених наукових міркувань, побудуємо схему педагогічних чинників (рис. 2) для розвитку творчих здібностей підлітків, оскільки саме це є метою нашої праці. Зазначимо, що створення естетичного середовища впливатиме на всіх учнів, незалежно від їх майбутньої професійної спрямованості [99].

Розглядаючи естетичне середовище навчально-виховного процесу як окремого компоненту формування потреби до краси праці, ми розглядаємо його як систему й результат педагогічної праці. Сутність цієї системи полягає в такому педагогічному впливі на навчально-виховну діяльність підлітків, у результаті якого вона могла б перетворитися на естетичну цінність, стати формою, засобом й необхідною умовою підвищення ефективності навчання та виховання.

Рис. 2. Структура педагогічних чинників розвитку творчих здібностей підлітків

Під середовищем ми розуміємо сукупність умов, які оточують людину та взаємодіють з нею, як з організмом й особистістю. Середовище є внутрішнє та зовнішнє. Зовнішнє середовище – оточуюча людину фізична й соціальна сфери, внутрішня – визначається станом людського організму. Підвищення естетичного рівня середовища неможливо виділити в окремий комплекс заходів. Навчальні, художньо-естетичні завдання формування естетичного середовища тісно пов'язані між собою.

У створенні навчально-виховного середовища розрізняють декілька основних сфер: робоче місце, клас, групу, комплекс допоміжних приміщень, оточуюче середовище закладу, територію. Сфера робочого місця дитини є основною, вона визначає напрям і характер діяльності з влаштування закладу.

Усі сфери естетизації середовища навчального закладу слід розглядати в єдності, хоча вони й мають свої специфічні відмінності. Про неабияке значення кольорового оформлення навчальних аудиторій, простір ландшафту повсякденного шкільного життя, вплив кольору на людину – складного процесу ми вже достатньо говорили. За допомогою кольору можна лікувати деякі хвороби, знімати приступи у психічно хворих, фізіологи доводять, що є активні кольори, які збуджують нервову систему людини, прискорюють процеси життєдіяльності, а є пасивні, які надають зворотну дію. Усе це результат безпосередньої дії фізичних властивостей предметів на органи чуття, явища безпосереднього сприйняття, що не торкають вищі форми людської свідомості.

Формування естетичного середовища здійснюється за допомогою засобів естетичного впливу, завдяки яким підвищується будь-яка реальність – духовна або матеріальна, світ предметів, явищ, що здатні викликати естетичну, емоційну, інтелектуальну реакцію. Естетичне середовище є одночасно проявом і навчально-виховної діяльності, і художньої творчості, мистецтва, які мають естетичне наповнення, велику виховну роль також у соціальних процесах. Воно дає початок новій формі художньо-естетичної свідомості – естетичній "екології", які спрощують грані між побутовими речами й унікальними художніми предметами.

Естетичне середовище виходить за рамки художньої діяльності й призводить до розрізнення художньої й не художньої творчості, створює предмети соціального середовища, умови праці, побуту, художньої творчості. Художнє оволодіння світом побуту стає не тільки відображенням, але й особливою сферою предметно-практичної творчості за законами краси. Краса побуту – складова частина естетичного виховання. Естетично підготовлене середовище є педагогічно розширеним простором, характеризується змістовно-структурною єдністю. Естетичним стає середовище тоді, коли воно охоплює максимально-можливий предметний рівень, необхідний для розвитку естетичних якостей особистості. Важливою для розуміння естетичного середовища є думка про його формувальну роль у вихованні естетичної грамотності учнів. Середовище завжди має на увазі того, хто зростає в ньому й на кого або що воно впливає, оскільки без факту такого впливу на оточуючу дійсність не можна назвати середовищем.

Л.С. Виготський підкреслює, що середовище по-своєму деформує та спрямовує будь-який подразник, який діє на людину та спрямовує будь-яке подразнення, діє на людину ззовні, і будь-яку реакцію, яке йде від людини [63]. К.Д. Ушинський відмічає велику виховну роль середовища, пронизані народними традиціями. Середовище значно коректує процес адаптації індивідуума в соціумі, впливає на ціннісні орієнтації людини, активізує механізми саморефлексії. Під естетичним середовищем навчального закладу розуміємо його навчально-виховну, побутову сфери [450-452].

У теорії естетичного виховання естетичне середовище часто розглядається як стихійний елемент естетико-виховного процесу. Однак функція естетичного середовища

– сприяти виникненню в особистості потреби в естетичному розвитку. Можливості, умови, способи естетичної діяльності, естетичні відносини, які розвиває людина, є параметрами того середовища, які складаються в результаті засвоєння культури через особистісний досвід. На жаль, практичні вимоги до естетичної організації шкільного середовища на сучасному етапі залишаються невизначеними. До цього часу на науковому рівні не досліджено "яким є вплив різних параметрів шкільного естетичного середовища на навчально-виховний процес" [203, с. 241] узагалі та на особистість учня зокрема.

Розгляд найбільш концептуальних позицій архітекторів, дизайнерів, мистецтвознавців дало можливість сформулювати основні характеристики естетики шкільного інтер'єру: інтер'єр складається з таких елементів, як архітектурний простір, поверхня-оболонка, предметне наповнення, які взаємопов'язані з освітленням та кольором, зумовлені функцією, матеріалом, конструкцією, технологією; шкільні приміщення поділяються функціонально на зони: навчальна, навчально-виробнича, зона відпочинку; просторово – на архітектурно-будівельні елементи приміщень, інженерні системи (опалення, водопостачання, освітлення та ін.), меблі й обладнання, засоби візуальної комунікації, твори мистецтва тощо; для досягнення певних естетичних властивостей архітектурно-предметного середовища користуються цілою низкою традиційно-художніх (теоретичних і практичних) засобів мистецтва: симетрія, колір, ритм, пропорційність елементів тощо. Поряд з тим, значна увага приділяється естетичному впливу світла, властивостей будівельних матеріалів, розміщенню речей (краса одного й того ж предмета різна в залежності від того, в ансамблі яких речей і явищ він перебуває).

Середовище складає собою динамічну структуру, у якій людина, проходячи "освітній цикл", розвивається й формується як особистість. Середовище обирає значення фактора формування особистісних якостей тоді, коли опосередкована власною діяльністю учнів у рамках створених обставин, відповідних потреб, інтересів і спрямованості особистості на дану діяльність.

Естетично підготовлене середовище включає в себе дві взаємопов'язані сфери: просторове-предметну (навчально-виховну, побутову) й духовно-емоційну (соціальну,

сферу між особових відносин). Саме діяльність (М.С. Каган [138], О.М. Леонтьєв [188-189] та ін.) є джерелом формування особистості, оскільки включення в діяльність – основний шлях розвитку особистості.

Вивчення естетико-педагогічної літератури з проблеми дослідження показало, що до діяльності за законами краси людину спонукає естетична культура особистості, яка відіграє мотиваційну роль. Одним з етапів перетворення ідеальної естетичної культури в естетичну діяльність виступає естетичне ставлення [131]. Тому вважаємо, що визначальним складовим суб'єктивного компонента естетичного середовища школи є естетичне ставлення учасників навчально-виховного процесу до архітектурно-предметного середовища школи.

А. Комарова, виявляючи естетичне ставлення, подає його як "і процес, і результат, і умову предметно-духовного утвердження людини в реальності як активного суб'єкта культури" [162, с. 42].

Враховуючи ці положення, Л.П. Дубовик виділяє у структурі естетичного ставлення до архітектурно-предметного середовища навчального закладу такі складові: естетичне сприймання, естетичну оцінку й естетичну діяльність (рис. 2) [99, с. 21].

Рис 2. Аналіз складових створення естетичного середовища

Увібравши в себе найкращі досягнення попередньої наукової думки, уточнюємо наукову дефініцію "естетичне середовище" – це педагогічно організоване мікросередовище, яке має найвищий рівень розвитку естетичної культури суб'єктів навчально-виховного процесу, гнучку динаміку розвитку, що надає великі можливості впливу на творчу мотивацію суб'єкта, спрямовує особистість до акмеуспіху.

До формування естетичного середовища навчального закладу можна підійти з позиції взаємозв'язку естетичних категорій (рис. 3).

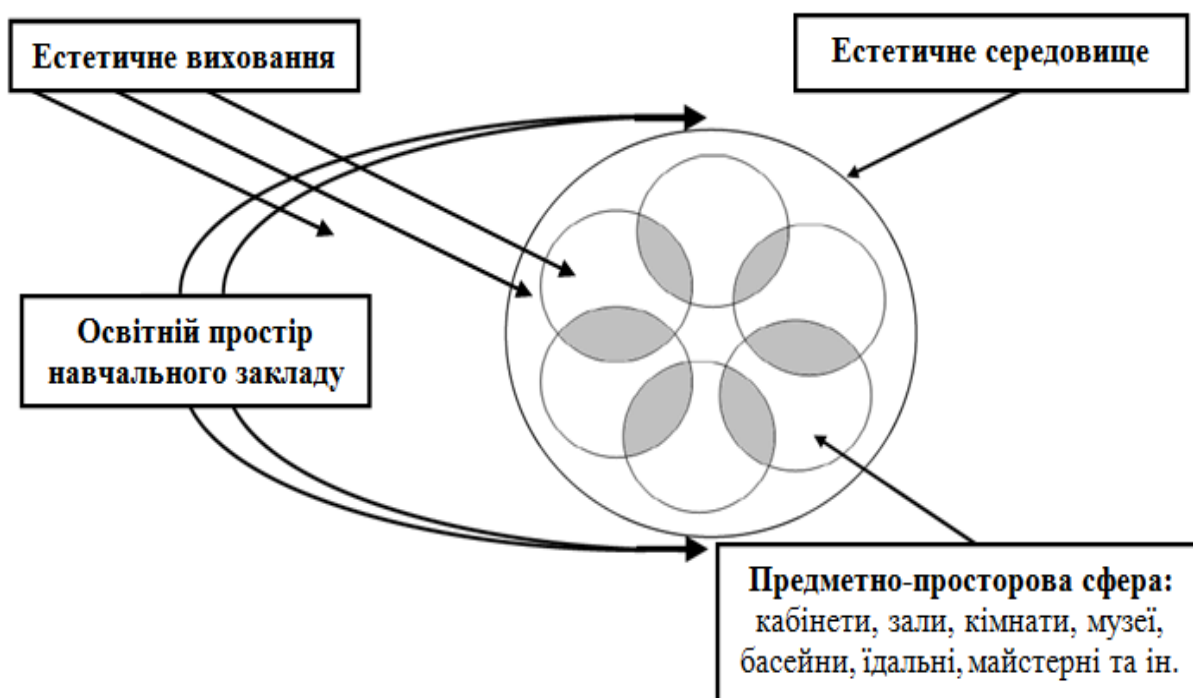

Рис. 3. Взаємозв'язок естетичних систем в освітньому просторі

Естетичне середовище – предметно-просторова сфера, яка включає фонд навчальних та позанавчальних кабінетів, інтер'єрів, територію біля школи; створення естетичного середовища досягається системою послідовних заходів, спрямованих на підвищення загальної естетичної культури учнів та педагогів; оптимальним шляхом підвищення рівня формування естетичного середовища є активна творча діяльність вихованців.

Теоретичний аналіз наукової літератури дозволив окреслити деякі завдання щодо створення естетичного середовища: доцільно побудувати систему зростання активної

позиції підлітків до створення естетичного середовища; залучити органи учнівського самоврядування із забезпечення естетики в закладі, пришкільній території, стадіонах, басейнах, майданчиках та ін.; взаємодія учнівського активу з учителями в розробці дизайну навчального закладу (кабінету); врахування особистого прикладу педагога; оновлення виховного змісту занять; стимулювання групових переживань на уроках, заняттях; підвищення професійної майстерності педагога; проведення анкетування із визначення рівня ефективності естетичного середовища тощо.

Спільна діяльність учнів і педагогів зі створення естетичного середовища має призвести до значної позитивної динаміки: зростатиме значимість естетичного середовища у свідомості підлітків; змінюватиметься ставлення підлітків до якості всього естетичного; розвивається здатність до естетичного; розвивається спроможність до творчості, перетворення оточуючого світу за законами краси; тим самим, естетичне середовище стає вагомим фактором естетичного розвитку підлітка.

Вектори створення естетичного середовища загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів

Взаємодія загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків складається із багатьох векторів, які наповнюють логічно зв'язану багатовекторну модель новим змістом.

Сучасний етап розвитку світового суспільства визначає суттєві зміни в завданнях освіти. За твердженням В. Кременя, суспільство стає все більш людиноцентристським. Індивідуальний розвиток людини, особистості за таких умов стає, із одного боку, основним показником прогресу, а з іншого – головною передумовою подальшого розвитку суспільства. Розв'язання цих завдань на сучасному етапі розвитку освіти передбачає необхідність зміни засобів і технологій освітньої діяльності [181, с. 6-7].

Психолого-педагогічною наукою зроблено суттєвий внесок у створення науково-методичного підґрунтя для формування освітньо-виховного середовища

загальноосвітнього та позашкільного навчального закладу та забезпечення креативної спрямованості його невід'ємної складової – навчально-виховного мікросоціуму.

Аналіз сучасних досліджень і публікацій з означеної проблеми свідчить, що в педагогічній науці за останні роки значно посилилася увага до дослідження проблем розвитку позашкільної освіти. На вдосконалення теоретико-методологічних засад позашкільної та позакласної виховної роботи спрямовано наукові дослідження українських дослідників (О. Биковської, Л. Вовк, О. Киричук, Б. Кобзаря, М. Коваль, Е. Костяшкіна, Н. Ничкало, К. Сокольнікова, Ю. Столярова, О. Сухомлинської, В. Якубовського та ін.). Соціально-педагогічний аспект діяльності позашкільних закладів розглядали О. Бездверна-Хомерікі, А. Капська, І. Пінчук, О. Рассказова та ін.

Базовим вектором створення естетичного середовища загальноосвітнього то позашкільного навчального закладу є *організація та планування змісту навчально-виховної діяльності* в означених закладах.

М. Рожков та Л. Байбородова вважають, що план є помічником у побудові виховної роботи і виділяють ряд вимог до планування виховного процесу: цілеспрямованість плану, тобто планований зміст і форми роботи, передбачає реалізацію конкретних цілей і задач; кожна справа, дія мають сприяти вирішенню поставлених задач; план орієнтований на реалізацію потреб та інтересів дітей, на їхній розвиток, що припускає облік пропозицій школярів і батьків при плануванні, вивчення їхніх ціннісних орієнтацій; план – це результат спільної творчості педагогів, учнів, батьків; план роботи передбачає зв'язок виховного процесу з життям суспільства, практичною діяльністю дітей, що означає: створення умов для застосування школярами на практиці знань, отриманих на уроці, у позаурочний час; відображення основних подій країни в житті колективу; залучення дітей до активної діяльності, перетворення навколишнього середовища; планування має бути комплексним і передбачає: різноманітність змісту та форм роботи, спрямованих на розвиток різноманітних інтересів і здібностей дітей; позитивний вплив на різні сторони, властивості особистості; залучення школярів до різних видів діяльності; цілісність впливу на свідомість, почуття, поведінку дітей; створення учням умов для вибору різних видів, форм діяльності, своєї позиції у

планованій роботі. При плануванні необхідно забезпечити послідовність змісту та форм діяльності: виключити невиправдане дублювання, враховувати попередній досвід, бачити перспективи в роботі. Конкретність і доцільність плану, обґрунтованість запланованої роботи, що припускає облік особливостей кожного учнівського та педагогічного колективу, рівня їхнього розвитку, сформованих традицій, педагогічну обґрунтованість запланованої роботи відповідно до задач колективу; реальність та змістовна насиченість плану. Загальний хід будь-якого планування можна представити чотирма етапами:

- ◆ складання педагогами проекту плану (його контурів);
- ◆ колективне планування (апробація, коригування, перевірка задумів педагога, збирання припущень, ідей учнів, батьків);
- ◆ внесення педагогом коригувань до первісних задумів, проекту плану з урахуванням результатів колективного планування;
- ◆ остаточне оформлення плану виховної роботи.

У процесі планування виховної роботи необхідно враховувати: результати виховної роботи й висновки, отримані в ході аналізу; виховні та організаційно-педагогічні задачі; матеріали, поради, рекомендації педагогічної та методичної літератури з виховної роботи; передовий досвід країни, міста, школи, позашкільного навчального закладу; можливості батьків, громадськості; виховний потенціал соціального оточення школи, підприємств, культурних закладів; традиційні свята навчального року; події, факти, пов'язані з життям країни, міста, села; події, дати, пов'язані з життям та діяльністю видатних людей; традиції школи, позашкільного навчального закладу; пропозиції педагогів, учнів, батьків [405].

Планування – це процес моделювання своєї діяльності (чи якогось напряму, виду діяльності) на певний період часу, коли педагог представляє подумки модель своєї роботи: змістовну, організаційну, структурну. Тому всі кроки можна об'єднати в кілька етапів планування:

1. Підготовчий: визначення предмета й відрізка часу, структурування предмета.

2. Аналітичний: аналіз результатів і наявного досвіду, діагностика, узагальнення результатів аналізу.

3. Моделюючий: цілеполягання, колективне планування, вибір змісту й засобів, прогнозування результатів, розподіл подій у часі.

4. Заключний (оформлювальний): вибір структури плану та його оформлення.

Звичайно, у різних ситуаціях загальний алгоритм може варіюватися: звужуватися, розширюватися, деталізуватися. Це залежить, насамперед, від того, хто планує (досвід, знання, уміння, рівень), і від умов, у яких протікає процес планування (наприклад, є тверді адміністративні вимоги до форм планів, до їх змісту тощо). Наприклад, педагог-новачок до кінця не знає специфіки закладу, освітнього процесу; які діти до нього прийдуть учитися. Природно, що йому важко буде структурувати предмет планування, навіть складно його визначити. Значний час займатимуть підготовчий та аналітичний етапи, а потім всі інші, коли він вивчить специфіку закладу й діяльності, їх умови, збере всю необхідну інформацію [404].

Планування важливе у вихованні підлітків у тому випадку, коли воно є підсумком колективної спільної творчості, пошуку педагогів і учнів, коли в основі процесу планування лежить тісна взаємодія, зацікавлене співробітництво вихователів і вихованців, старших і молодших [404].

У процесі планування педагогічні й учнівські колективи заходяться в нерівному положенні. На їх стосунках істотно позначаються розходження соціального статусу й життєвого досвіду, неоднаковий рівень підготовленості до планування. Цим обумовлена керівна роль педагогів (у прихованій чи відкритій формі). Чітке планування допомагає вчителю уникнути багатьох помилок і негативних явищ, тому що план дозволяє намітити загальні перспективи та конкретні шляхи вирішення поставлених виховних задач.

1. План допоможе упорядкувати педагогічну діяльність, забезпечити виконання таких вимог, як планованість і системність, керованість і наступність результатів.

2. Плани за своїм змістом, структурою, формою дуже різноманітні, але головне їх призначення – допомога в організації виховної роботи, тому вони мають бути зручними для користування, робочими, а не формальними документами [404].

Організаційно-педагогічними засадами діяльності гуртків та інших творчих об'єднань ПНЗ є гуманізація навчально-виховного процесу, суб'єкт-суб'єктна взаємодія, співробітництво та співтворчість вихованців і керівника гуртка, творчого об'єднання; використання інтерактивних методів навчання (дискусійних, ситуативного моделювання, колективно-групових тощо); використання проектних технологій творчої діяльності (колективних, групових, індивідуальних); організація пошукової та навчально-дослідницької діяльності вихованців; психолого-педагогічний супровід творчо обдарованих і талановитих вихованців; використання інформаційно-комунікаційних технологій, мультимедійних навчальних курсів, дистанційного навчання; проведення інтегрованих занять, розроблення інтегрованих навчальних курсів; професійна орієнтація та допрофесійна підготовка (з урахуванням вікових, індивідуальних особливостей вихованців, аналізом їхньої подальшої навчальної та трудової діяльності) [221].

Наступним вектором створення естетичного середовища загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів є *специфіка позашкільного навчального закладу* (загальноосвітній навчальний заклад чітко регламентований виконанням вимог державного стандарту повної загальної середньої освіти), яка полягає в тому, що по-перше, діти ідуть до позашкільного навчального закладу за власним бажанням; на відміну від уроків у загальноосвітньому навчальному закладі, які мають відвідувати всі учні обов'язково; по-друге, напрямок гурткової роботи обирають самі діти або їхні батьки також за бажанням; по-третє, напрям гурткової роботи, яка потребує матеріальних внесків батьків, також обирається за бажанням, достатком батьків, з урахуванням матеріальних витрат на участь у гуртку їхньої дитини (гуртки, які не можуть існувати без костюмів, реквізиту, інвентарю тощо); по-четверте, батьки із задоволенням вносять благодійні внески, оскільки реально отримують і задоволені результатом виховної, навчальної, пізнавальної, творчої та інших видів діяльності своїх дітей.

Однак, урахуовуючи специфіку навчально-виховного процесу позашкільного навчального закладу (варіативність, наявність трьох навчально-організаційних рівнів, можливість вибору місця проведення занять – на базі музеїв, природних, природоохоронних об'єктів тощо), а також те, що процес навчання є досить складним

психолого-педагогічним утворенням, у межах якого відбувається взаємодія того, хто навчає, і того, хто навчається, необхідною стає актуалізація проблеми забезпечення цілеспрямованої, а головне, усвідомленої діяльності педагога й вихованця позашкільного навчального закладу. За умови, коли учень не визначає, а отже, не обґрунтовує й не усвідомлює сутності мети своєї діяльності, обумовленої відповідним завданням або ж діяльністю педагога, досягнення останньої стає неможливим. Однак не слід забувати, що мета діяльності учня не завжди тотожна меті діяльності педагога (хоча в ідеалі має бути саме так). Педагог може поставити завдання, щоб метою навчити учня узагальненому способу його розв'язання, тоді як учень вбачає власну мету лише в розв'язанні цього завдання, до того ж лише в той спосіб, який він засвоїв у процесі спільної навчальної діяльності. Отже, є всі підстави стверджувати, що без усвідомлення учнем, а отже, і без сприйняття конкретних цілей та загальної мети своєї діяльності (під керівництвом педагога, за його часткового консультування чи в разі самостійної роботи) на занятті гуртка, процес навчання й виховання стає просто неефективним [283, с. 26-27].

У контексті діяльності позашкільних навчальних закладів є дослідження особливостей їх роботи (Г. Пустовіт), організаційно-педагогічних основ функціонування еколого-натуралістичного центру учнівської молоді (В. Вербицький), організації туристсько-краєзнавчої діяльності дітей та учнівської молоді (В. Редіна), діяльності освітньо-виховної системи "Мала академія наук України" (Л. Тихенко), змісту, форм і методів роботи дитячих творчих об'єднань (С. Орлов), формування активної життєвої позиції підлітків у клубних об'єднаннях за інтересами (В. Гаврилюк).

Наступним вектором створення естетичного середовища загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків слід назвати продуманий, логічний, конструкційний, наповнений виховний матеріалом *зміст навчально-виховної діяльності* як загальноосвітніх, так і позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків.

У загальноосвітньому навчальному закладі естетичне навчання й виховання в переважній більшості відбувається на уроках предметів художньо-естетичного циклу: образотворче мистецтво, музика, мистецтво, художня культура (характеризуємо тільки

для старших підлітків). Це проведення уроків відповідно до програм з образотворчого мистецтва та музичного мистецтва, які є домінантними складовими типової програми "Мистецтво" для 5-9 класу затвердженою МОН України, та художньої культури (беремо тільки 9 клас) інтегрованого мистецького курсу [228]. Відповідно до цієї програми вчителі будують свої уроки, складають календарно-тематичне та поурочне планування, естетичне виховання здійснюється вчителями загальноосвітніх навчальних закладів у межах виховної мети.

Упровадження навчально-виховних програм здійснюється відповідно до сучасних запитів і потреб вихованців. Програмне забезпечення позашкільних навчальних закладів відповідає типовим програмам затвердженим Міністерством освіти і науки України. За програмами позашкільної освіти відбувається навчально-виховна діяльність за напрямками позашкільної освіти (ми розглядаємо естетичний напрям) [223].

У позашкільних навчальних закладах переважна більшість навчальних програм є інтегрованими (близько 94%), однак є й спеціальні навчальні предмети (спецкурси, факультативи) [282, с. 26]. У позашкільній освіті існують так звані інтегровані курси, навчально-виховні курси, які здійснюють навчання й виховання за комплексними програмами (наприклад, еколого-натуралістичний і естетичний напрями).

Змістовна складова навчально-виховного процесу загальноосвітнього навчального закладу становить основу планування роботи педагога-організатора, у виховній роботі педагога – виховання культури тощо; організаційно-масової роботи; конкурсної роботи (учнівської творчості); виставкової та просвітницької роботи.

Вихованці, які залученні до естетичного процесу, до будь-якого процесу створення краси, проектної діяльності, пошукової діяльності та ін., проявляють любов до краси, її шанування, беруть участь у майстер-класах "діти-дітям", враховують думки однолітків, цінують працю й твори мистецтва однолітків, мають зразок для наслідування (саме однолітків).

Незалежно від напрямів навчально-виховної діяльності, спільною характеристикою позашкільних навчальних закладів як цілісних освітньо-виховних систем є їхня

спрямованість на виховання інтелектуально, соціально й фізично розвиненої особистості, підготовленої до життя в сучасному суспільстві [69].

Педагог як суб'єкт діяльності на суб'єкт-суб'єктному рівні стосунків між ним і учнем має змогу виявити основні елементи цієї діяльності. Насамперед, він повинен визначити конкретні дидактичні, навчальні й виховні цілі, що складають загальну мету заняття гуртка чи іншого творчого об'єднання позашкільного навчального закладу. Відповідно, це обумовлює зміст його діяльності, у якій обов'язково враховуються наявні засоби; напрям, етапи, інтенсивність та спрямування діяльності, визначені педагогом конкретні цілі і загальна мета заняття забезпечують визначення конкретних цілей учнів, які, у свою чергу, обумовлюють їхню діяльність відповідно до наявних у них засобів [282, с. 28].

Особливістю діяльності ПНЗ районного підпорядкування є те, що вони мають бути не лише організаторами навчально-творчої та оздоровчо-дозвілєвої діяльності дітей та учнівської молоді у сфері вільного часу, а й ініціаторами створення мережі своїх філій, відділень, творчих об'єднань на базі сільських загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладів, що є надзвичайно важливим соціальним завданням, виконання якого забезпечує реалізацію права дітей та учнівської молоді сільської місцевості на якісну позашкільну освіту [439].

Сучасною психолого-педагогічною наукою зроблено суттєвий унесок у створення *науково-методичного підґрунтя* (розглядаємо як наступний вектор) для формування навчально-виховного середовища позашкільних навчальних закладів і забезпечення креативної спрямованості його невід'ємної складової – навчально-виховного мікросоціуму. Значними є наукові доробки щодо дослідження проблеми формування творчої особистості (Л. Виготського, Д. Ельконіна, В. Роменця, С. Рубінштейна, ін.), розвитку психолого-педагогічних теорій розвивального навчання й виховання (І. Беха, В. Рибалки, Г. Костюка, В. Моляко, Н. Недодатка, В. Паламарчука та ін.).

У низці наукових досліджень, методичних матеріалів наголошується на важливості *впровадження сучасних підходів, методик і технологій*, формування базових компетентностей і соціалізації вихованців у процесі пізнавально-практичної та навчально-творчої діяльності, розвитку творчих здібностей учнівської молоді в процесі

пошуково-дослідницької діяльності, гуманізації профільної та допрофесійної освіти, визначення шляхів підвищення ефективності навчально-виховної та розвивальної роботи в контексті формування розвивального середовища в ПНЗ [5; 9; 26; 30; 33; 38; 43; 51; 63].

Аналіз матеріалів діяльності позашкільних навчальних закладів України свідчить про те, що відбувається оновлення не лише змісту позашкільної освіти та виховання, а й форм і методів роботи гуртків, шкіл, студій, інших творчих об'єднань. Використання в навчально-виховному процесі сучасних підходів, інноваційних педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій, спрямоване на розв'язання актуальних проблем формування творчої активності вихованців [59; 158; 221].

За твердженням В. Вербицького, реалізація такого соціального важливого завдання вимагає перегляду традиційних підходів до діяльності ПНЗ, сприяє підвищенню їх активності. Упроваджуючи досягнення сучасної педагогічної науки, педагогічні колективи ПНЗ зосереджують свою увагу на розвитку креативного, критичного, аналітичного підходів до розв'язання завдань, що сприяє оптимізації навчально-виховної діяльності ПНЗ, спрямованої на особистість дитини та враховує її можливості, інтереси, нахили, психофізичні особливості, стан здоров'я [58].

На підставі аналізу специфіки навчально-виховного процесу в позашкільному навчальному закладі структура метода навчання була доповнена низкою додаткових структурних елементів та відповідними взаємозв'язками між ними. Проте не слід забувати, що в деяких випадках діяльність педагога може безпосередньо детермінувати діяльність учня, навіть за умови, що мета його власної діяльності ще не є до кінця усвідомленою. Простим прикладом може бути робота педагога зі створення моделі приладу, коли учень включається до цієї роботи на прохання педагога чи з власної ініціативи, виконуючи прості дії з елементами цієї моделі. Це можливе за умови, якщо відбувається вплив на підсвідомість учня, що викликає певні емоції [283, с. 28].

Слід звернути увагу на те, що діяльність та засоби діяльності учня визначають спрямованість, інтенсивність і сталість внутрішніх психологічних процесів, які забезпечують досягнення учнем конкретних цілей діяльності, а на їх основі загальної

мети навчання та виховання особистості, тобто засвоєння певного обсягу знань, формування інтелектуальних умінь та практичних навичок, усвідомлення певних ціннісних категорій. Як наслідок, відбуваються позитивні зміни особистості учня на шляху самопізнання, самовдосконалення й самостановлення в учнівському колективі гуртка позашкільного навчального закладу. У досягненні загальної мети навчання та виховання особистості потрібно: способи діяльності педагога й учня мають обов'язково співвідноситися з досягненням ними конкретних цілей; діяльність педагога, яка визначається засобами впливу на учня, необхідно розглядати в контексті навчально-творчої діяльності кожного учня; діяльність педагога й учня, яка не співвідноситься з об'єктивними механізмами (відповідно зі змінами особистості) руху учня до загальної мети, не дозволяє керувати процесами навчання та виховання, а отже, ураховувати об'єктивну роль обраного методу в цих процесах, а загалом, це утруднює визначення самого методу [283, с. 29].

Здійснений нами аналіз методу як моделі дозволяє стверджувати, що закономірності навчання та виховання особистості в позашкільному навчальному закладі (загальноосвітній школі) вибудовують діяльність педагога, "яка ґрунтується на усвідомленні властивостей об'єкта впливу, а насправді визначають сам характер і способи цього впливу. За такого підходу учень у навчально-виховному процесі є як об'єктом педагогічного впливу, так і суб'єктом взаємодії. Саме пізнання педагогом цих властивостей і ролі учня на етапах усвідомлення навчального матеріалу чи етапах його виховання визначають спрямування й інтенсивність та відповідні зміни в діяльності педагога" [283, с. 29-30].

На думку авторів монографії Пустовіта Г.П та Тихенко Л.В., "методи навчання, обумовлені закономірностями засвоєння учнями навчального матеріалу та особливостями їх виховання, обумовлюють специфічні напрями діяльності педагога з визначення та застосування певного методу чи певних груп методів навчання. Разом з тим, для виявлення властивостей об'єкта, яким у методі навчання є учень, необхідною, на нашу думку, є діяльність суб'єкта методу, яким у методі навчання, відповідно, є педагог. Тільки за таких умов у відповідь на діяльність педагога

відбувається діяльність учня, уже як суб'єкта в процесах усвідомлення навчального матеріалу, виконанні практичних дій, тобто починає функціонувати сам процес навчання й виховання особистості в навчально-виховному процесі позашкільного навчального закладу" [283, с. 30].

"Структура методу навчання та його характеристика дозволяє дійти висновку, що метод навчання визначально зароджується й існує у свідомості педагога у вигляді узагальненого плану (проекту) діяльності (того, що необхідно і що можна зробити для досягнення мети, урахуваючи наявні засоби і способи їх застосування). Наступним етапом є його реалізація у практичній навчально-виховній діяльності на занятті гуртка позашкільного навчального закладу уже у вигляді співпраці педагога й учня (суб'єкт-суб'єктна взаємодія), тобто сукупності конкретних дій, операцій і прийомів викладання навчального матеріалу, а отже, навчання й виховання особистості. Необхідною є характеристика алгоритму побудови внутрішньої структури методу, вихідним моментом у якій є визначення й обґрунтування сутності конкретних цілей, а отже, загальної мети навчання й виховання особистості в конкретних умовах і в конкретний навчальний час" [284, 31].

За умови, якщо конкретні цілі виявляться нерівнозначними і неадекватними за своїм внутрішнім наповненням, виникає потреба в аналізі кожної з них, об'єднанні їх у певні групи за сутнісними характеристиками. Наступним кроком на основі усвідомлення сутності конкретних цілей є визначення змістової форми, у якій вони мають бути розкриті, тобто змісту освіти й виховання. Далі здійснюється визначення й аналіз засобів і способів засвоєння навчального матеріалу та руху учня на шляху духовно-морального зростання (за умови єдності інтелектуального, духовно-морального й фізичного розвитку). Останнє зумовлює необхідність визначення й аналізу засобів та змісту діяльності учня із засвоєння навчального матеріалу, а також його місця та ролі в навчально-вихованому процесі.

На основі викладеного стає можливим визначення та характеристика засобів, які може використовувати педагог у процесі навчання, і, відповідно, видів його діяльності із застосування цих засобів. У кінцевому результаті співвіднесення діяльності

педагога й учня в їх взаємодії з конкретними цілями й загальною метою навчання й виховання дозволить визначити систему методів, необхідних для їх досягнення, а отже, розглянути їх взаємодію в навчально-виховному процесі загальноосвітнього та позашкільного навчального закладу [283, с. 31].

За словами Г.Пустовіта, на сьогодні діяльність ПНЗ є невід'ємною частиною системи освіти та визнається і владою, і громадськістю як необхідна складова розвитку *творчої особистості*, її громадянського становлення, професійного вибору, чинником модернізації освітнього простору України [282].

Досвід діяльності ПНЗ України доводить, що саме позашкільна освіта відіграє пріоритетну роль у *вихованні та розвитку дитячих обдарувань і формуванні творчої особистості* [57].

Загальна спрямованість освіти на впровадження особистісно зорієнтованого підходу зумовлює формування особистісно зорієнтованих моделей освітньо-виховного процесу, що передбачають створення психолого-педагогічних умов, сприятливих для виховання творчої компетентної особистості – найвищої цінності суспільства й держави, що активно, конструктивно й творчо діє в умовах демократичного суспільства, побудованого на основі ринкових відносин [31].

І.Д. Бех упевнений, і погоджуємося з його думкою, що поняття "виховання" потрібно розглядати в зв'язку з поняттям "освіта", коли в процесі навчання й виховання особистість по-справжньому освічується, тобто розкриває в собі розумові, морально-духовні та фізичні сили. Як категорія педагогіки поняття "освіта" від самого початку розвивалося в контексті антропології та філософії. Згідно з таким підходом, сили особистості мають освічуватися, орієнтуючись на певний образ людини. Останній може ототожнюватися зі всебічно розвиненою особистістю або (як у християнській етиці) орієнтуватися на досконалість, що дорівнює Абсолюту, чи на набуття людиною образу людського в часі історії й просторі культури [31, с. 6].

Таким чином, освіта завжди пов'язується з особистістю. Однак, хоча освіта й визнає необхідною передумовою свого існування зовнішні моменти, що чинять на неї певний вплив, цей процес освоєння світу відбувається в межах особистості, у

просторі світовідчуття суб'єкта. Водночас освіта виступає внутрішнім процесом, який розвивається під впливом внутрішніх спонук та інтересів особистості. Зовнішнє коло явищ може лише підготувати процес освіти, тоді як безпосередній освітній розвиток відбувається в межах суб'єкта і завдяки його особистісним зусиллям.

"Освіта завжди пов'язана із самовизначенням особистості; вона являє собою постійний, важкий і тернистий шлях від повного підкорення чужій думці до самовизначення. Завдяки освіті індивід перетворюється на цілісну особистість у повному розумінні цього слова. Звідси маємо підставу визначити феномен виховання як перетворювальну діяльність педагогів-вихователів, спрямовану на зміну свідомості, світогляду, психології, ціннісних орієнтацій, знань і способів діяльності особистості, що сприяють її якісному зростанню й удосконаленню. Цілі виховання – це очікувані в результаті реалізації системи виховних дій зміни особистості" [31, с.7].

Світовий соціально-історичний досвід дає можливість визначити "головну мету виховання як формування гармонійно та всебічно розвиненої особистості, підготовленої до ініціативної соціальної й професійної діяльності в сучасному суспільстві, особистості, здатної сприймати й примножувати його цінності". Цілі виховання визначають його зміст, методи й засоби, оптимальна дія яких має забезпечити очікуваний результат [31, с.7].

"Виховання – багатофакторний процес, що залежить від низки об'єктивних і суб'єктивних чинників. До об'єктивних чинників належать соціально-історичні особливості, культурні традиції країни, прийнята в ній система освіти (її матеріально-технічне забезпечення). До суб'єктивних – особистісні якості педагогів, рівень їхньої педагогічної майстерності, психологічні особливості та ціннісні орієнтації учасників виховного процесу" [31, с.7].

Тому, важливим вектором створення естетичного середовища загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків є *оновлення матеріально-технічної бази*. Оскільки матеріально-технічне оснащення навчального закладу питання складне й неоднозначне в сучасних реаліях освіти, то запорукою успішної діяльності стає *батьківський комітет* навчального закладу, який є ядром

всіх ідей, що стосуються естетичного, комфортного навчально-виховного процесу вихованців (кондиціонери, ремонт приміщень тощо).

У позашкільних навчальних закладах, так як і в загальноосвітніх навчальних закладах, існують батьківські піклувальні ради і де ці ради є дійсно дієвими, діти з радістю, із задоволенням приходять до ошатних, прибраних, відремонтованих, теплих кімнат, приміщень, до красивої будівлі, у якій навчаються, що також є ефективним в естетичному вихованні підлітків.

За Г. Пустовітом, сучасні позашкільні навчальні заклади мають забезпечувати "комфортні умови" не лише для здобуття дітьми та учнівською молоддю додаткових знань, умінь і навичок за інтересами й уподобаннями, а й набуття ними досвіду пізнавально-практичної, комунікативної та творчої діяльності, професійного самовизначення та допрофесійної підготовки [282].

Отже, на відміну від загальноосвітніх навчальних закладів, сучасні позашкільні навчальні заклади за своєю сутністю є цілісними соціально спрямованими освітньо-виховними системами, що не лише організують пізнавально-практичну, навчально-творчу та дозвіллево-оздоровчу діяльність вихованців за їхніми інтересами та потребами, а й створюють умови для творчої самореалізації й професійного самовизначення, духовного та фізичного розвитку; готують до активної професійної, творчої та суспільно корисної діяльності. Імідж, сформований системністю, креативністю та якістю роботи педагогічних колективів позашкільних навчальних закладів, визначає їх як освітньо-виховні системи локального організаційного рівня, що впливають не лише на розвиток творчої особистості та формування соціокультурного середовища, а й на підвищення статусу позашкільної освіти в українському суспільстві.

Важливу роль у формуванні моральних основ особистості, її світогляду, громадянської свідомості й самосвідомості, виховання поваги до батьків, родини, старших, близьких людей, суспільства відіграє ефективна взаємодія із сім'єю. Зміні в позитивному напрямі або надолуженню упущеного, формуванню внутрішньої культури особистості сприяє творчо спрямоване освітньо-виховне середовище позашкільного

навчального закладу (ПНЗ) – посередник між реальністю та дійсністю, що розвиває коактивність (поведінку, спрямовану на опанування соціальними предметними технологіями допомоги іншим) [268].

Творча спрямованість внутрішнього (локального) середовища ПНЗ є необхідною умовою оптимізації змісту освіти й виховання, реалізації соціального замовлення на суспільства на якісну освіту підростаючого покоління, виховання творчої особистості, її мотиваційний розвиток, самореалізацію, професійне самовизначення, формування життєвої компетентності. Ефективність розвитку позашкільної освіти залежить від активності та цілеспрямованості роботи педагогів щодо розширення форм і методів адміністративного, професійного та соціального партнерства. На сьогодні виконання завдань позашкільної освіти не можливе без тісної співпраці педагогічних колективів позашкільних навчальних закладів із загальноосвітніми, професійно-технічними, вищими навчальними закладами, науковими та виробничими установами, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями та батьківською громадою.

Важливим у формування естетичного середовища є пошук нових форм співпраці, що сприяє реалізації освітніх, соціальних проектів і програм, організації науково-дослідницької діяльності дітей та молоді, проведенню виробничої практики, удосконаленню профорієнтаційної та екскурсійної роботи. Усе зазначене сприяє збагаченню позашкільного освітньо-виховного простору прогресивними засобами соціалізації особистості. Підвищення соціального статусу позашкільної освіти передбачає не лише оновлення її змісту, а й удосконалення внутрішніх механізмів управління системою позашкільної освіти в цілому.

Такий підхід дає змогу визначити проблеми та перспективи подальшого розвитку системи позашкільної освіти, структуру, склад і характер діяльності, якій мають відповідати як науковим, технологічним і соціальним цілям й умовам розвитку суспільства, так і внутрішнім цілям і потребам загальнодержавної системи позашкільної освіти.

Важливим вектором формування естетичного середовища загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів є актуальність створення єдиного інформаційного

простору системи позашкільної освіти, що зумовлена використанням ІКТ-засобів для забезпечення можливості контролювання потоку інформації, обміну різноманітними інформаційними матеріалами між суб'єктами освітнього процесу, упровадження інноваційних технологій, спрямованих зміну пріоритетів у засвоєнні знань, самостійну активну пізнавальну діяльність, реалізацію індивідуальних особливостей і можливостей дітей і підлітків.

Законом України "Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки", Державною цільовою програмою впровадження в навчально-виховний процес інформаційно-комунікаційних технологій "Сто відсотків" на період до 2015 року передбачається забезпечення ефективного впровадження та використання інформаційно-комунікаційних технологій на всіх освітніх рівнях усіх форм навчання.

Проблема впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у навчальний процес досліджувалися в працях В. Дровозюк, М. Жалдака, Ю. Жука, О. Леонтьєва, Т. Олійник, С. Ракова, Н. Тализіної та інших. Аналіз зазначених наукових досліджень дає змогу стверджувати, що ІКТ є засобом візуалізації інформації про предметний світ, що дозволяє оптимізувати зміст навчально-виховного процесу в гуртках, інших творчих об'єднаннях, модернізувати методи та форми організації навчально-виховної роботи, забезпечити високий науковий і методичний рівень навчально-виховної роботи, підвищити ефективність та якість надання освітніх послуг. Зазначене сприяє створенню ефективного навчально-виховного середовища, яке здійснює інтегрований вплив на розвиток особистості, сприяє її соціалізації, робить можливою індивідуалізацію навчально-виховного процесу [284].

Масштабне використання ІКТ сприяє створенню інформаційного освітнього середовища, у якому єдиний інформаційний простір для системи позашкільної освіти є сукупністю засобів ІКТ, використання яких забезпечує можливість вільного обміну різноманітними інформаційними матеріалами між усіма суб'єктами освітнього процесу завдяки використанню ними таких ІКТ технологій мережі Інтернет, як форум, електронна пошта, пошукові системи, тематичні каталоги, освітні портали, Вікіпедія,

мультимедіа тощо.

Переглянувши механізми взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів, подаємо схему векторів створення естетичного середовища загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків (рис. 4).

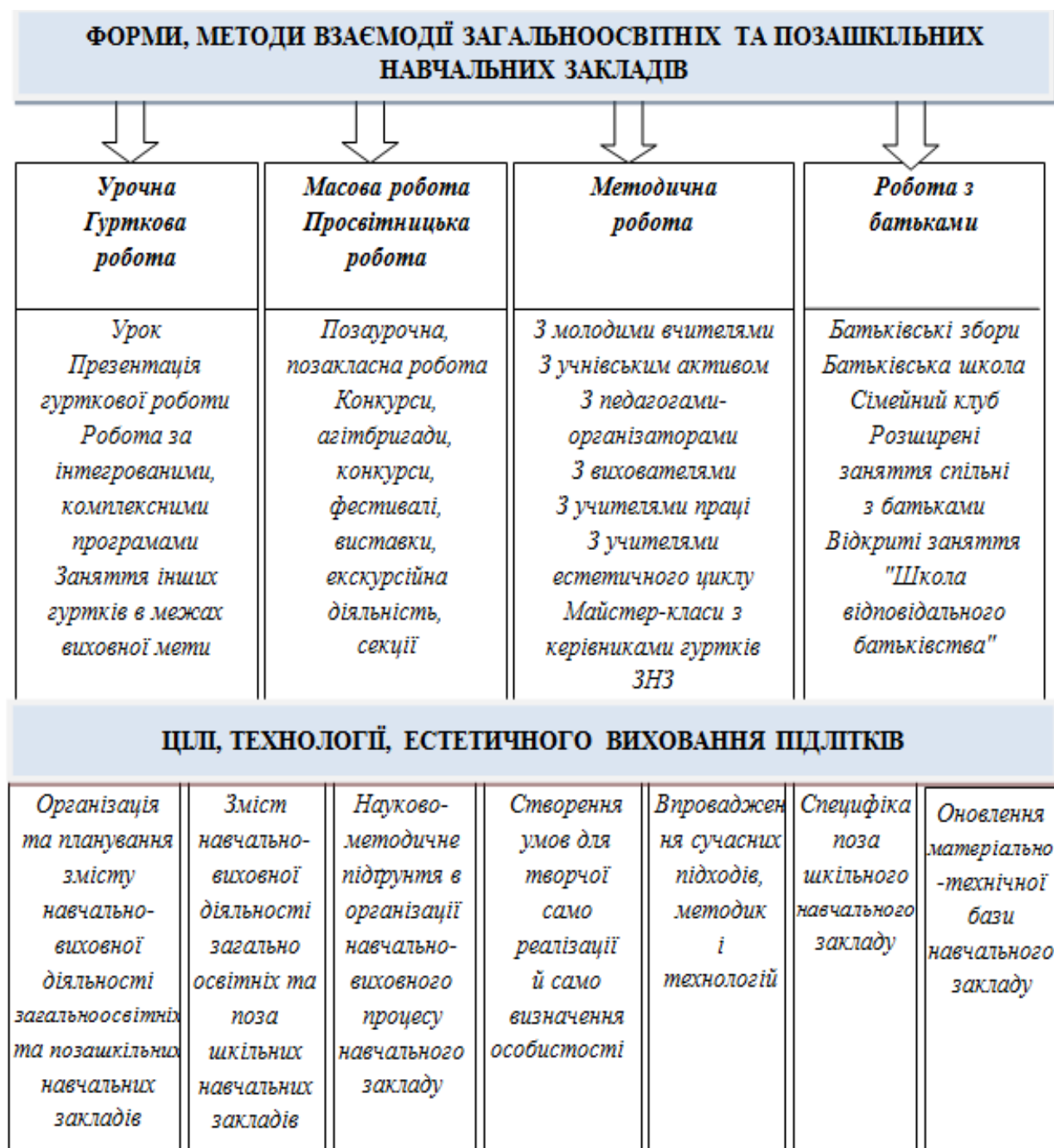

Рис. 4. Вектори створення естетичного середовища загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків

Подальша взаємодія загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів потребує активізації роботи щодо реалізації державних програм, спрямованих на інформатизацію, комп'ютеризацію навчальних закладів, створення інформаційних баз, електронних бібліотек, упровадження нових форм педагогічної взаємодії (вебінарів тощо). Це матиме позитивний вплив на всі складові навчально-виховної діяльності: мету, зміст, методи, засоби та організаційні форми; дозволить знаходити оптимальні шляхи розв'язання актуальних психолого-педагогічних і організаційно-методичних проблем, сприятиме акмеуспіху підлітка.

◆ **Моделювання естетичного виховання підлітків загальноосвітніх навчальних закладів**

Методологічну основу сучасної моделі естетичного виховання становить інтеграція знань у галузі естетики, педагогіки, етики, психології, основи теорії естетичного виховання, що були закладені основоположниками естетики А. Баумгартеном, І. Кантом, Ф. Шиллером, Г. Гегелем, які вбачали в естетиці могутній засіб окультурення людини, залучення її до найвищих людських цінностей; значний доробок у розробку теорії естетичного виховання внесли провідні філософи-естетики Ю. Борєв, О. Буров, М. Каган, Л. Столович та інші; вчені-педагоги В. Бутенко, М. Верб, Є. Квятковський, Б. Лихачов, Л. Масол, Н. Миропольська, В. Сухомлинський, Г. Шевченко та інші, які визначили наукові підходи до системи естетичного виховання.

Сучасна загальноосвітня школа надає підліткам систематизоване естетичне виховання на базі двох дисциплін естетичного циклу – музики й образотворчого мистецтва. Ця жанрова обмеженість гальмує загальний естетичний розвиток, робить його недосконалим. Крім того, діти з іншими мистецькими прагненнями (театр, хореографія тощо) фактично не мають можливостей для реалізації своїх творчих прагнень у системі шкільного навчання. Подолати цю проблему під силу створеним на принципах взаємодії між загальноосвітніми та позашкільними навчальними закладами, у комплексі з програмовим вивченням музики та образотворчого мистецтва та художньої

культури, де всі учні опануватимуть основи й театральної, і кіно-, і хореографічної підготовки в умовах позакласної дозвіллевої діяльності.

Загальноосвітня школа зараз переживає складний процес перегляду змісту навчання за новим державним стандартом [93]. І ті зміни, які відбуваються у викладанні предметів художньо-естетичного циклу, мають знайти свій відбиток у педагогічному процесі позашкільного навчального закладу. Система естетичного виховання підлітків стане ефективною тоді, коли дія всіх складових багатовекторної моделі взаємодії загальноосвітнього та позашкільного навчального закладу буде скоординована між собою. Маємо визнати, що музичне виховання, як і образотворче, хореографічне, театральне, є лише частиною виховання естетичного. Численні факти свідчать, що навіть високий рівень художньої діяльності в одному з видів мистецтва, при нехтуванні іншими, не складає повного емоційного розвитку людини. Інакше кажучи, особистість залишається естетично недосконалою.

Авторка дослідження, маючи досвід практичної роботи в художній школі, школі мистецтв та в Глухівському Палаці дітей та юнацтва Сумської області, одним із засобів вирішення проблеми естетичного виховання підлітків вважає вкрай необхідним створення в закладах естетичного середовища, що виховувало б і надихало підлітків на творчість, акмеуспіх.

Реалії сьогодення, попри різні негативні приклади, стимулюють пошук нових форм взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів для підвищення ефективності естетичного виховання.

Світогляд людини, її духовні запити формуються з дитинства через пізнавальну діяльність та накопичення життєвого досвіду, який переплавляє знання у практику, навички – у творчість. Значення мистецтва в цьому процесі важко переоцінити. Ті форми естетичного виховання, які склалися в нашій країні, – уроки музики у загальноосвітній школі, гуртки позашкільних установ, спеціальні навчальні заклади мистецтва, – покликані виконувати єдине завдання: формування високих моральних якостей особистості. У зв'язку з цим, життя висуває перед педагогікою актуальне завдання: пошуки нових форм і

методів вирішення проблеми естетичного виховання, визначення оптимальних шляхів взаємодії всіх у цьому напрямку.

Навчальний план і програма [228] художньо-естетичного профілю, що діє у загальноосвітньому початковому закладі, розроблені відповідно до державного стандарту повної та загальної середньої освіти, орієнтовані на єдині вимоги щодо форм і методів навчання, жанрів та видів мистецтва, вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, критеріїв оцінок досягнутого, а важливі елементи естетичного розвитку позашкільних навчальних закладів вважаються тільки доповненням до того обсягу вимог, які в загальноосвітніх школах стали канонічними.

Для повноцінного естетичного виховання підлітка потрібен цілеспрямований педагогічний процес, принципово відмінний від загально відомого. Складена модель естетичного виховання дозволяє підліткам реалізувати свій творчий потенціал (рис. 5).

Рис. 5. Модель естетичного виховання підлітків спрямованих на розвиток творчого потенціалу

Естетичне виховання підлітків відповідно до створеною нами моделі відбувається в урочній та позаурочній діяльності. Як урочна, так і позаурочна діяльність спрямована на реалізацію творчого потенціалу учнів. Взаємодія, на нашу думку, має відбуватися в двох горизонтальних площинах: в урочній діяльності – творча взаємодія учня і вчителя і творча взаємодія учня й учня, при цьому творчій взаємодії учнів обов'язково сприяє вчитель та в позаурочній діяльності.

У позаурочній діяльності взаємодія відбувається також у двох площинах – взаємозалежність творчої діяльності вчителя й учнів та взаємозалежність творчої діяльності учнів при безпосередньому сприянні вчителя творчій діяльності учнів.

Відтак, працюючи за цією моделлю ми досягаємо розвитку креативних здібностей, дивергентного мислення, спрямованості на творчий пошук, самовдосконалення, інтересів до власної творчої діяльності учнів, спрямованої на акмеуспіх.

Визначаючи велике позитивне значення діяльності позашкільних навчальних закладів, визначні діячі естетичного виховання (Д.Б. Кабалевський, Б.М. Неменський, В.О.Разумний та ін.) одностайні в тому, що провідна роль у формуванні високих моральних якостей школяра засобами естетичного виховання належить загальноосвітньому навчальному закладу, бо:

- ◆ у загальноосвітній школі є можливість здійснювати масове естетичне виховання зі стовідсотковим залученням дітей до активної художньо-творчої діяльності;

- ◆ у загальноосвітній школі є можливість піднести естетичне виховання на рівень естетичного навчання;

- ◆ у загальноосвітній школі є можливість створити педагогічно спрямований навчальний процес із викладання дисциплін естетичного циклу.

Позакласні методи естетичного виховання можуть бути важливими, але додатковими засобами здобуття естетичних навичок (факультативи, гуртки і та ін.). Б.М. Неменський щодо цієї педагогічної проблеми твердо заявляє: "...єдиним вирішальним полем для цієї роботи (естетичне виховання – Л.С.) є загальноосвітня школа, уроки мистецтва, що охоплюють 100 % дітей. Вважати, що це завдання виконують позакласні форми – самообман..." (Переклад наш – Л.С.) [242].

Естетичне виховання, на думку педагогів Михайлівської ЗОШ I-III ступенів Лебединської районної ради, складається з деяких позицій:

- ◆ формування естетичних знань, смаків, ідеалів, розвиток здібностей до естетичного сприйняття явищ дійсності, творів мистецтва, потреба вносити прекрасне в оточуючий світ, зберігати прекрасне;
- ◆ одна з важливих сторін системи всебічного й гармонійного розвитку особистості;
- ◆ сукупність дій вихователя та вихованців, які забезпечують формування естетичної культури особистості.

Напрями естетичного виховання показуємо в моделі естетичного виховання підлітків Михайлівської ЗОШ I-III ступенів (рис. 6).

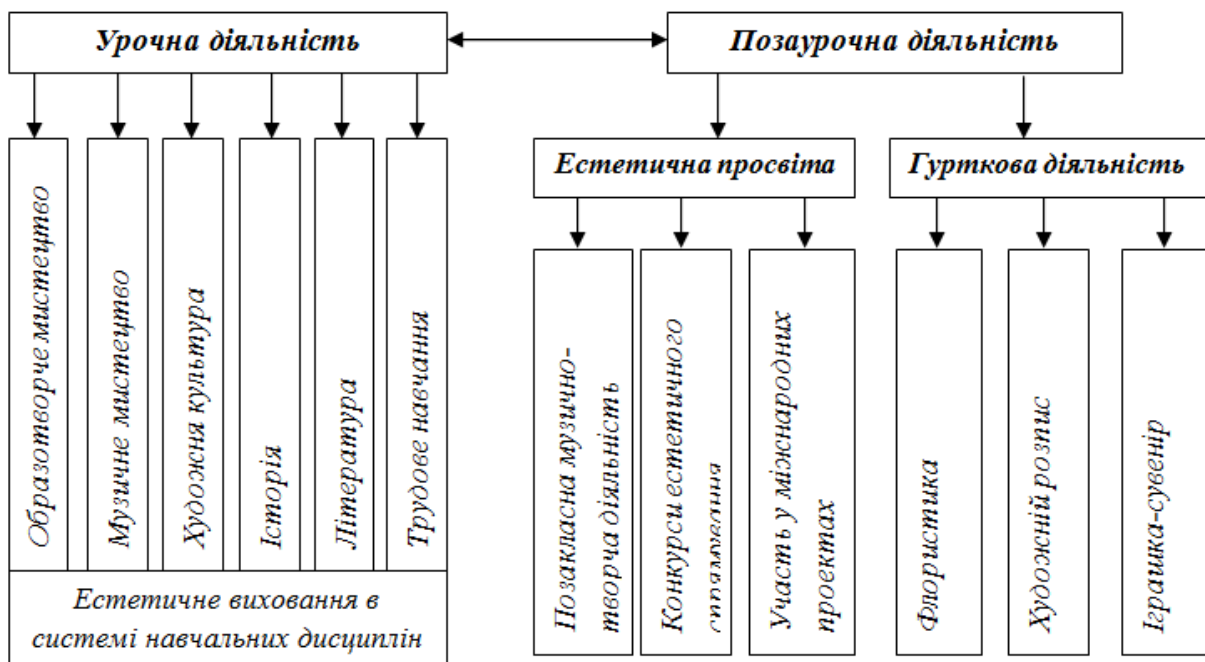

Рис. 6. Модель естетичного виховання підлітків

Естетичне виховання на уроках здійснюється в системі вивчення навчальних дисциплін у школі. На уроках учні знайомляться з прекрасним в оточуючій природі, людських стосунках, у мистецтві. Уже в початкових класах дітей навчають правильній і виразній літературній мові, умінню цінувати й розуміти прекрасне в природі, праці, стосунках.

Особливе місце серед навчальних предметів Михайлівської ЗОШ займає література. Естетичне виховання на уроках літератури сприяє розвитку творчих здібностей учнів: у них виникає потреба писати вірші, розповіді, критичні нариси тощо. Уроки образотворчого мистецтва мають важливе естетичне виховне значення для дітей. При залученні їх до образотворчого мистецтва розвиваються естетичні смаки і можливості. На уроках образотворчого мистецтва здійснюється первинне знайомство з творами художників, використаних із метою характерного виховання, розвитку художнього смаку дитини і її художньо-творчих здібностей. Так, засобами живопису, скульптури, архітектури, графіки виражається краса життя, природи, виражаються високі думки, почуття.

Музика є одним із видів мистецтв, який і складає основний зміст предмета, а разом з літературою і образотворчим мистецтвом складають естетичний цикл. Тому твори образотворчого мистецтва, художнє слово допомагають передати глибину почуттів, які втілені в музиці. А в свою чергу, музика здатна викликати настій, переживання, які співзвучні з багатьма творами живопису й літератури. Художня культура світу – це предмет, який розглядає загальні закономірності розвитку різних видів мистецтва в їх тісному взаємозв'язку, життєві корені мистецтва, його зв'язок із суспільним рухом епохи, його активну роль у житті людини. Метою викладання художньої культури світу є створення умови для живого спілкування учнів з шедеврами світового мистецтва на уроках, позакласних заходах і в позашкільному житті.

Уроки історії Михайлівської ЗОШ також мають велику силу естетичного впливу. Події та явища мають пізнавальну та виховну цінність. Особливе значення в естетичному вихованні мають ті розділи курсу історії, де висвітлено розвиток вітчизняної та зарубіжної культури та мистецтва: живопису, літератури, музики, театру, архітектури.

Природничі науки (біологія, географія) Михайлівської ЗОШ мають важливе значення для виховання почуттів прекрасного (у природі, у рослинному та тваринному світі). Нарешті, особистість вчителя, його загальна культура, мовлення, естетика манер, одягу, зачіски можуть стати на уроці зразком естетичної поведінки школярів. Найбільш поширеною формою позакласної естетичної просвіти є гуртки – літературні, виразного

читання, образотворчого мистецтва та ін. Важливим є участь у міжнародних та регіональних проектах, конкурсах, відвідування театрів, виставок, музеїв, концертів, галерей та ін.

У Михайлівській загальноосвітній школі є сольні та хорові співи, гурток драматургії, гурток виразного читання, хореографії, що сприяє успішному естетичному вихованню школярів, оволодінню ними естетичною культурою, сприяє всебічному гармонійному розвитку особистості, залученню до духовної культури людства, творчості в різних галузях життєдіяльності, формує ставлення до праці, пізнання, спілкування, природи, світу речей.

Представляємо схожу за своєю будовою модель естетичного виховання Заводської ЗОШ I-III ст. Великописарівської районної ради (рис. 7), у якій, на відміну від Михайлівської ЗОШ I-III ст. є власне бачення щодо виокремлення видів та напрямів естетичного виховання підлітків.

Рис. 7. Модель естетичного виховання підлітків Заводської ЗОШ I-III ступенів Великописарівської районної ради

Важливим кроком на шляху розбудови освітнього простору в Лебединській загальноосвітній школі I-III ступенів №3 Лебединської міської ради Сумської області є створення моделі естетичного виховання підлітків, головним завданням якої є формування в усіх учасників навчально-виховного процесу необхідних знань та умінь, що направлені на розвиток гармонійно розвиненої особистості.

Маємо змогу ознайомитися із двома підходами до побудови моделі – науково-теоретичним (рис. 8) та практичним (рис. 9).

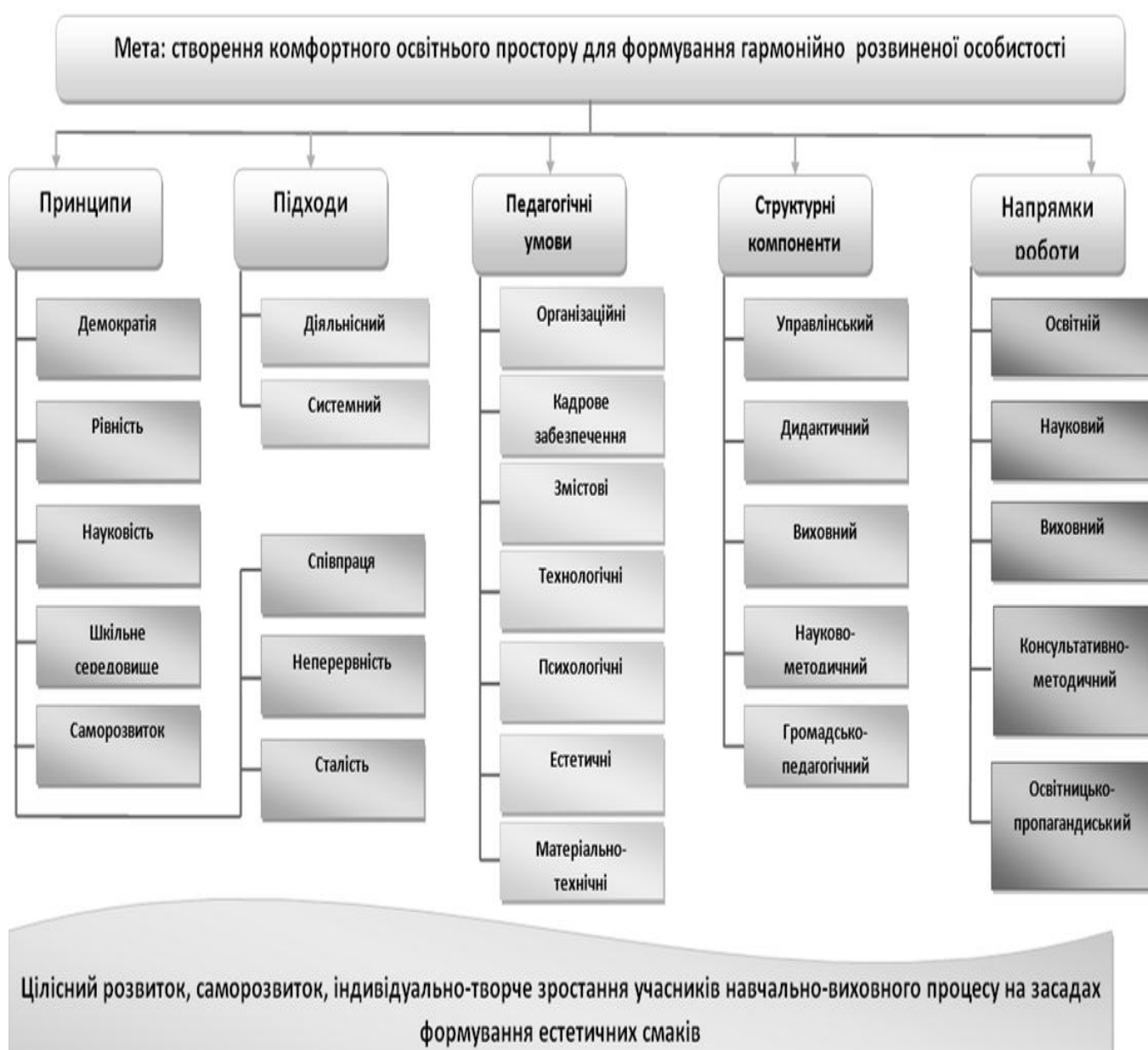

Рис. 8. Науково-теоретична модель естетичного виховання підлітків у Лебединській ЗОШ I-III ступенів №3

Задоволенню художньо-естетичних потреб школярів сприяє культурно-освітнє середовище навчального закладу, що здатне нести естетичне навантаження та впливати певним чином на естетичний розвиток школярів.

Естетичне виховання підлітків Лебединської загальноосвітньої школи I-III ст. №3 базується на соціальній моделі, при якій наголос робиться на сукупну організацію всієї справи, приділяючи одночасно виключно пильну увагу кожному учаснику навчально-виховного процесу. Такий підхід дає змогу створити найбільш сприятливі соціальні умови, які впливають на бачення перспектив, сприйняття та діяльність усіх, хто працює та навчається в закладі. Це створює позитивний клімат, який впливає на те, як складаються взаємостосунки між учасниками навчально-виховного процесу, як ними приймаються рішення і як розвиваються їхні ціннісні й особистісні позиції та відносини.

В основу моделі естетичного виховання підлітків Лебединської ЗОШ I-III ст. №3 покладена модель функціонування й естетичного розвитку людини. Ця модель має прикладне значення, оскільки передбачає взаємодію функціонування різних компонентів освітнього процесу.

Створена й апробована модель естетичного виховання підлітків Лебединської загальноосвітньої школи I-III ст. №3 працює як цілісна соціально-педагогічна система, зміст якої формують сплановані завдання та заходи, що реалізуються через підсистеми – управлінську, дидактичну, науково-методичну, виховну, громадсько-педагогічну. Принципами та передумовами її впровадження є послідовність у діях, системність, неперервність, об'єктивність і достовірність інформації, єдність поваги та вимогливості до особистості, свободи та відповідальності усіх дорослих, дотичних до проблеми естетичного виховання учнів.

Успішне функціонування естетичного виховання в Лебединській ЗОШ I-III ст. №3 Лебединської міської ради Сумської області забезпечується створенням відповідних організаційно-педагогічних умов, які включають організаційні, кадрові, змістові, технологічні, естетичні, матеріально-технічні складові.

Моделлю визначені пріоритетні напрями роботи навчального закладу як простору для формування гармонійно розвиненої особистості, а саме:

- ◆ освітній: забезпечення загальної підготовки учнів, батьків, педагогів з питань естетичного виховання підлітків;
- ◆ науковий: розробка методичних рекомендацій, посібників, методик викладання з питань формування естетичних смаків школярів;
- ◆ профілактичний: організація діагностики стану естетичного виховання учнів;
- ◆ консультативно-методичний: консультативна допомога учасникам навчально-виховного процесу з питань орієнтації дітей та підлітків на формування їх естетичних смаків;
- ◆ просвітницько-пропагандистський: підвищення естетичної культури серед широких верств населення.

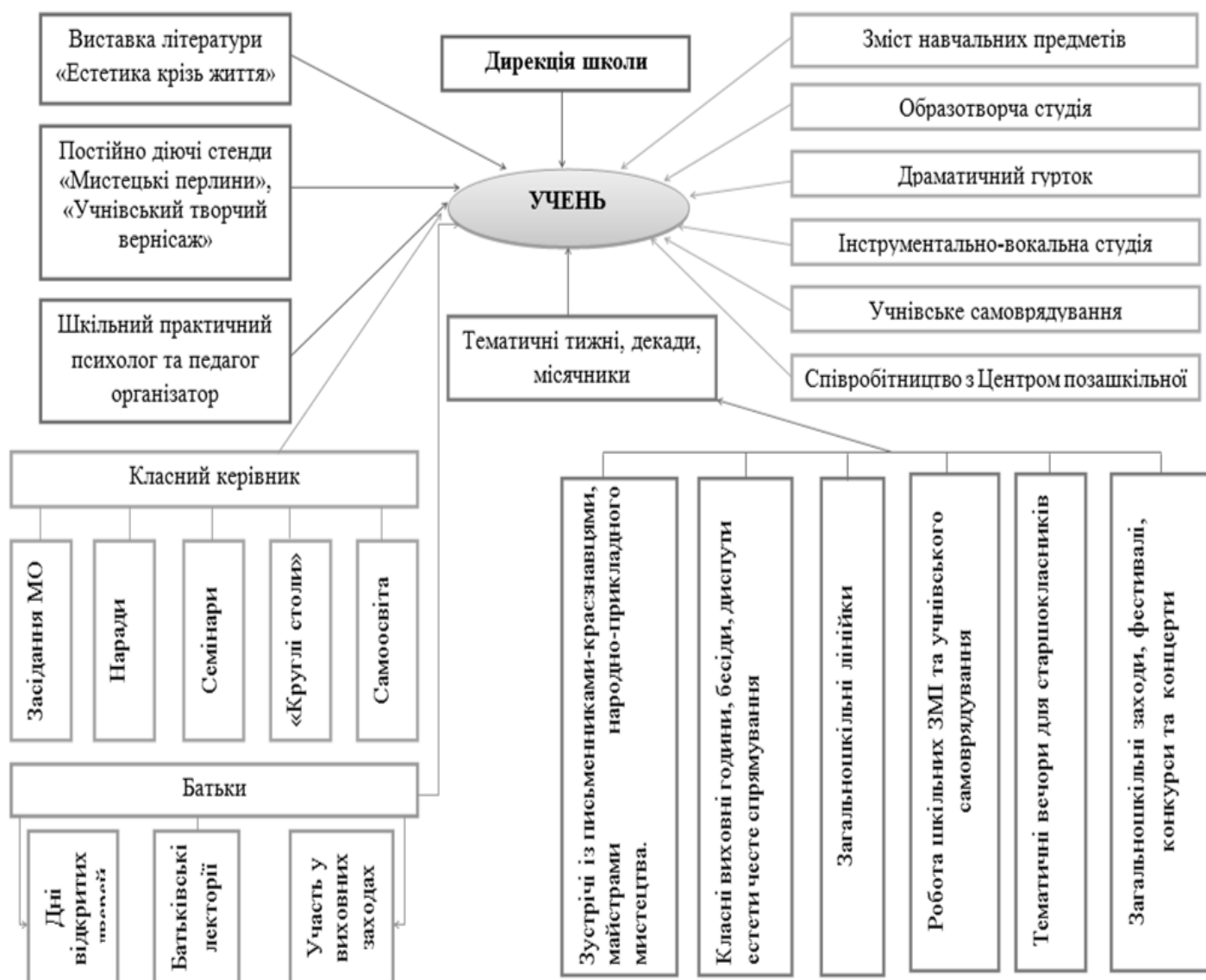

Рис. 9. Практична модель естетичного виховання Лебединської ЗОШ I-III ст. №3

Зміст складових практичної моделі Лебединської ЗОШ I-III ст. №3 визначає комфортне навчання дитини в школі; оптимальну організацію навчального процесу; повноцінний та раціонально організований режим естетичного виховання.

Навчально-виховний процес даної моделі організований таким чином, щоб у ньому кожний учасник спільної освітньої діяльності мав би можливість сприяти формуванню гармонійно розвиненої особистості.

У процесі естетичного виховання формуються естетична свідомість та поведінка школяра. Естетична свідомість – форма суспільної свідомості, що являє собою художньо-емоційне освоєння дійсності через естетичні почуття, переживання, оцінки, смаки, ідеали тощо й концентровано виражається в мистецькій творчості та естетичних поглядах. Естетичні почуття – особливі почуття насолоди, які відчуває людина, сприймаючи прекрасне в дійсності й у творах мистецтва. Естетичний смак – здатність людини правильно оцінювати прекрасне, відокремлювати справді прекрасне від неестетичного. Естетичний ідеал – уявлення людини про прекрасне, до чого вона прагне, на що рівняється. Естетика поведінки – риси прекрасного у вчинках і діях людини (у ставленні до праці й до суспільства, у манерах і зовнішньому вигляді, у формах спілкування з людьми).

У процесі естетичного виховання важливо навчити підлітків розуміти й сприймати красу. Спостерігаючи прекрасне, людина не може залишатися байдужою, вона переживає, відчуваючи любов або ненависть до спостережуваного. Тому потрібно, щоб підлітки вміли розрізняти справді красиве й потворне. Оскільки, під час естетичного сприймання виникають певні емоції, основним завданням виховання залишається створення умов, які б сприяли формуванню емоційної сфери підлітків, бо багатство емоційної сфери людини свідчить про її духовне багатство.

Проблема формування естетичного сприймання мистецтва була і залишається складною. Щоб сприймати художній чи музичний твір, треба мати елементарну теоретичну підготовку. Краще сприймається те, що зрозуміле, про що є певні знання. Цей принциповий підхід слід узяти за основу при використанні в естетичному вихованні музики, образотворчого мистецтва, скульптури.

Сформовані естетичні смаки та естетичні ідеали, розвинена здатність оцінювати прекрасне дають людині змогу зрозуміти суть прекрасного. Сприймаючи прекрасне, аналізуючи побачене, порівнюючи з відомим і побаченим раніше, вона дає йому певну оцінку. Рівень такого естетичного мислення залежить від розумового виховання, уміння здійснювати мислительні операції.

Поряд із розвитком естетичного сприймання, прищепленням естетичних смаків у процесі естетичного виховання в підлітків формується естетичне ставлення до навколишньої дійсності. Людина повинна не лише милуватися красою природи чи пам'ятками культури, а й берегти і захищати, відновлювати їх.

Важливе значення має виховання в підлітків естетики поведінки – акуратності в одязі, красивої постави і манер, уміння триматися невимушено, природно, культурно й естетично виявляти свої емоції. Ці якості тісно пов'язані з моральністю особистості учня.

В естетичному вихованні підлітків використовують різні інструменти-механізми:

- ◆ твори образотворчого мистецтва. Під час спостереження картини або скульптури, яка відображає життя людини чи природи, у підлітка розвивається не лише сприйняття, а й фантазія: він мислить, уявляє, "домальовує" зображене, бачить за картиною події, образи, характери;

- ◆ музику, яка, відображаючи дійсність за допомогою мелодій, інтонацій, тембру, впливає на емоційно-почуттєву сферу людини, на її поведінку;

- ◆ художню літературу. Головним виразником естетики в літературі є слово. На думку К. Ушинського, слово як засіб вираження в літературному творі набуває подвійної художньої сили. Словесний образ має ще й понятійну основу і сприймається, насамперед, розумом. Тому література – важливий засіб розвитку інтелекту старшокласників;

- ◆ театр, кіно, телебачення, естрада, цирк. Цінність їх у тому, що, крім змістової частини, вони об'єднують у собі елементи багатьох видів мистецтв (літератури, музики, образотворчого мистецтва, танцю);

- ◆ сформовану поведінку й діяльність школярів. Достойні вчинки учнів, успіхи в навчанні, праці, спортивній, громадській, художній діяльності повинні стати предметом обговорення з естетичних позицій;

- ◆ природу: її краса в розмаїтті та гармонії барв, звуків, форм, закономірній зміні явищ, які мають місце в живій і неживій природі;

- ◆ факти, події суспільного життя. Героїчні вчинки людей, краса їх взаємин, духовне багатство, моральна чистота й фізична досконалість повинні бути предметом обговорення з підлітками;

- ◆ оформлення побуту (залучення старшокласників до створення естетичної обстановки у школі, класі, квартирі).

Одним із головних шляхів естетичного виховання в Лебединській загальноосвітній школі I-III ст. №3 є навчальна робота. У багатьох школах створено Малі академії народних мистецтв (МАН), університети народознавства тощо.

Загальновідомо, що естетичне виховання – це процес формування цілісного сприйняття й правильного розуміння прекрасного в мистецтві та дійсності; здатність до творчого самовиявлення притаманна людині. Однак ця здатність вимагає свідомого, цілеспрямованого, планомірного і систематичного розвитку.

Основою, на якій здійснюється естетичне виховання в певний рівень художньо-естетичної культури особистості, її здатності до естетичного освоєння дійсності. Цей рівень виявляється як у розвитку всіх компонентів естетичної свідомості (почуттів, поглядів, переживань, оцінок, смаків, потреб та ідеалів), так і в розвитку умінь і навичок активної перетворюючої діяльності в мистецтві, праці, побуті людських взаєминах. Формування у школярів певної системи художніх уявлень, поглядів, які зможуть допомогти їм виробити в собі дійові критерії естетичних цінностей, готовність та уміння вносити елементи прекрасного у своє життя, починається із сприймання оточуючого.

Завданням естетичного виховання є не тільки розширення художнього сприймання, списку прочитаних книг, почутих музичних творів, а й організація людських почуттів, духовного росту особистості, регуляція й корекція поведінки. У напряду дослідження проблем оновлення системи естетичного виховання і навчання працюють С. Замашна,

С. Коновець, Н. Миропольська, М. Опанащук, Л. Сєрих та ін. Однією з найважливіших засобів естетичного виховання є мистецтво. Будучи джерелом естетичної насолоди, воно виступає для підлітка засобом пізнання і оцінки оточуючої дійсності й самого себе.

Сучасний соціокультурний, економічний розвиток країни, процеси глобалізації, інформатизації суспільства не применшують, а навпаки, поглиблюють значимість морально-естетичного виховання людини. Прояви негативних явищ у підлітковому й молодіжному середовищі, подвійність моралі в певній його частини, зміна ціннісних ідеалів, утриманська психологія, споживче відношення до життя, низька культура поведінки спричинили збідніння емоційних почуттів і моральну глухоту сучасних підлітків.

Сучасне навчання, спрямоване на досягнення освітніх стандартів, не дозволяє загальноосвітній школі приділяти достатню увагу проблемам виховання, які набирають актуальності, тобто саме тепер назріла гостра необхідність створення педагогічного середовища, у якій би підліток міг звертатися до високих моральних й естетичних зразків в активній взаємодії з педагогами й батьками.

Значними можливостями в рішенні завдань естетичного виховання дітей володіє система додаткової освіти, покликана задовольняти інтереси дітей і підлітків, їх духовні, соціокультурні й освітні потреби, що має умови для самовизначення, самовиховання й самореалізації особистості.

Естетичне виховання – це соціокультурно-обумовлений процес цілеспрямованої взаємодії вихователів і вихованців, у якому створюються умови для їхнього самовиховання, розвитку здатності сприймати й цінувати прекрасне в житті й мистецтві, удосконалювати навколишній світ на основі гуманістичних ідеалів, загальнолюдських цінностей і норм морального поведіння.

Ціль, яку наслідує педагог – формування естетичного середовища в естетичному вихованні підлітків, при цьому основні завдання естетичного виховання такі:

- ◆ *виховання в особистості почуття прекрасного;*
- ◆ *формування умінь і навичок творити красу в повсякденному житті;*
- ◆ *формування уміння відрізняти прекрасне від потворного;*
- ◆ *формування уміння жити за законами духовної краси.*

Педагоги комунальної установи "Сумська спеціалізована школа I-III ступенів № 9" Сумської міської ради замислюються над питаннями: Який зміст естетичного виховання? Як визначити його складові?

Аналізуючи наукову, нормативну, педагогічну, методичну літературу, були з'ясовані та узагальнені основні поняття, положення, аспекти дослідження.

Так, змістом естетичного виховання є естетичне сприйняття, естетичні судження, естетичні знання, естетична культура, естетичні ідеали, естетичні почуття, естетичні переживання, естетична насолода, естетичні смаки, естетична діяльність. У комплексі ці категорії розкривають сутність естетичного виховання, розширюють його палітру, становлять його структуру.

Структура (*лат. structura – побудова, розміщення*) – внутрішня будова чогось, певний взаємозв'язок складових частин цілого. Естетичне сприйняття – початковий момент у процесі естетичного ставлення до дійсності, який проявляється в спостережливості, вмінні помітити найбільш суттєве, що відображує зовнішню та внутрішню красу предмета, явища, процесу. Поети, письменники, художники завдяки загостреному естетичному сприйняттю викрешують вогонь краси здавалося б із буденних подій.

У процесі естетичного виховання важливо розвивати естетичні судження, які передають ставлення особистості до певного об'єкта, явища. Варто не нав'язувати школярам своїх міркувань, а допомагати їм виявляти самостійність в оцінці тих чи тих предметів і явищ з погляду їх естетичної цінності. Тільки згодом, з досвідом формується певний естетичний ідеал як своєрідний зразок, із позицій якого особистість оцінює предмети, явища навколишньої дійсності.

Естетичні знання сприяють сприйняттю й оцінці прекрасного в навколишній дійсності, становленню естетичних ідеалів і смаків, а також оволодіння тими вміннями й навичками, що дозволяють здійснювати естетичну, художньо-творчу діяльність. Естетичні переживання – це почуття людини, які пов'язані з конкретними предметами, явищами, що їх сприймає особистість. Психолог С.Л. Рубінштейн зазначав: "Зв'язок почуттів з предметом, який його викликає і на який воно спрямоване, виступає особливо

яскраво в естетичних переживаннях" [293]. Коли твори мистецтва, картини природи чи людини викликають естетичні почуття, то це пробуджує в особистості хвилювання, переживання. Сукупність людських почуттів – це, по суті, сукупність ставлення людини до навколишнього світу і передусім до інших людей у живій і безпосередній формі особистого переживання [167]. Естетична насолода проявляється у відчутті задоволення внаслідок сприймання об'єктів красивого, що спонукає до кохання ним; задоволення від участі у творенні прекрасного [114]. Естетичний ідеал відображує уявлення людини про красу, підкреслює критерії, за якими варто оцінювати ті чи ті предмети та явища. З одного боку, естетичний ідеал є своєрідним еталоном, а з другого – він все-таки не позбавлений впливу індивідуальних суджень. Тому поняття естетичного ідеалу є певною мірою чинником індивідуальним. На основі естетичних знань, сприйняття, почуття, ідеалів, суджень формуються естетичні смаки. Естетичні смаки – це стійке, емоційно-оціночне ставлення людини до прекрасного, що має вибірковий, суб'єктивний характер. Тому не може бути якихось стандартних смаків. Це чуттєва категорія, що пов'язана передусім з індивідуальним баченням й індивідуальним сприйняттям [167].

Кінцевою метою естетичного виховання підлітків Сумської спеціалізованої школи I-III ступенів № 9 є формування готовності учнів до естетичної діяльності як важливого компонента естетичної культури. Існують різні види такої діяльності: організація естетичного середовища, у якому живе, працює, вчиться, відпочиває людина; конкретна творча діяльність у галузі мистецтва, літератури та ін.; пропаганда мистецтва, естетичних ідеалів; естетична виразність у навчальній, виробничій, побутовій діяльності; виявлення естетичної культури у взаєминах із людьми.

Основні напрямки діяльності Сумської СШ I-III ступенів № 9: інформаційний; освітній; культурно-просвітницький; організація творчої та практичної діяльності; інтелектуально-дозвільний; рекламний. Реалізація програми дослідження, що передбачала рішення завдань: обґрунтувати висунуті критерії й рівневі показники естетичної вихованості підлітків; реалізувати в процесі навчання виявлені педагогічні умови естетичного виховання підлітків; розробити програму організації й проведення дослідно-експериментальної роботи, у тому числі діагностичних процедур; провести

діагностичне дослідження динаміки рівнів естетичної вихованості підлітків; була реалізована в розробленій моделі естетичного виховання (рис. 10).

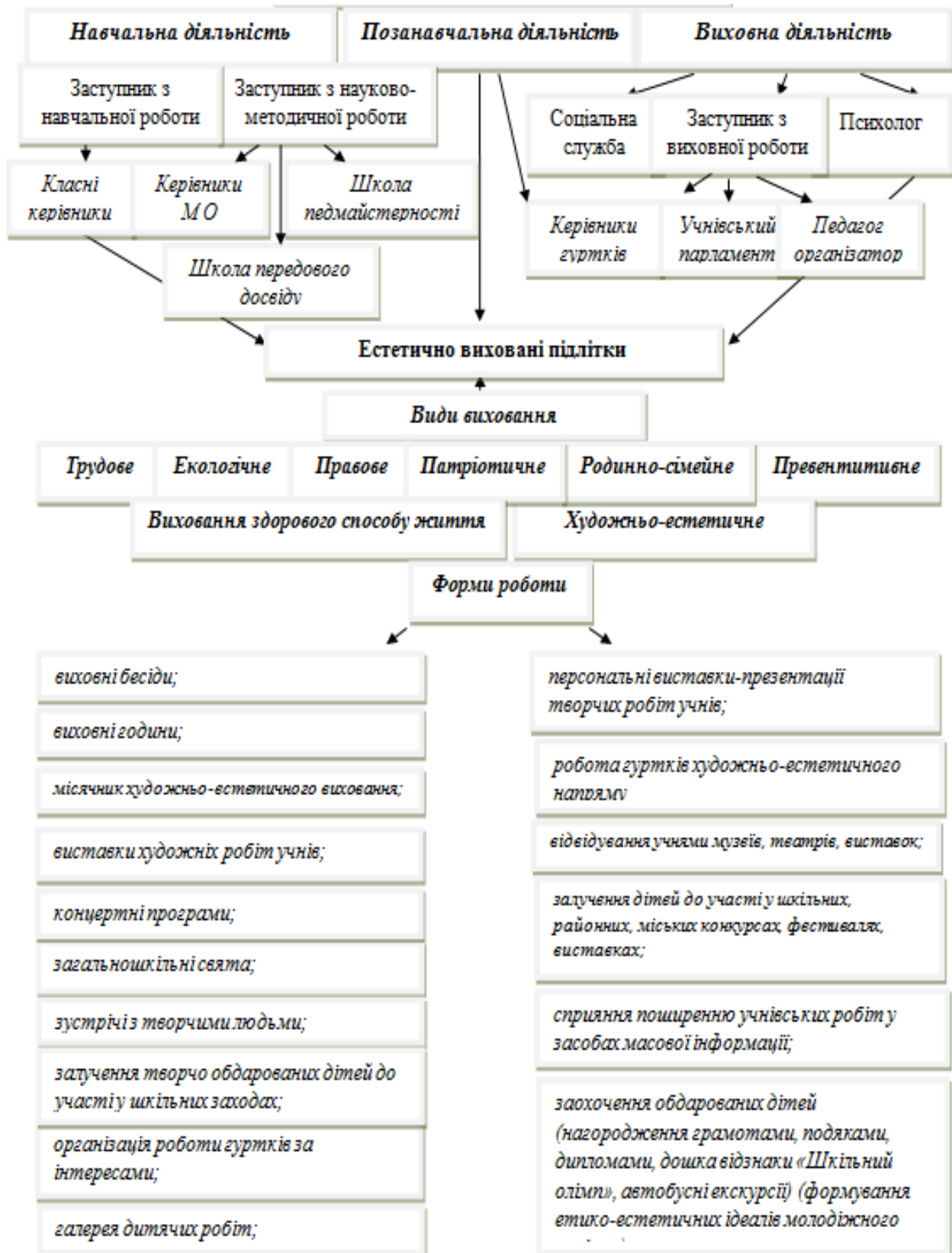

Рис 2.10. Модель естетичного виховання підлітків КУССШ I-III ст. №9

Визначення результатів дії цієї моделі проводилося за допомогою діагностування на основі тестових завдань, спостережень, створення естетичних ситуацій, бесід, логіко-статистичного аналізу творчих робіт підлітків. На підставі матеріалів, отриманих у ході діагностування, на кожного підлітка складено індивідуальну картку, у якій наведено характеристики естетичного сприйняття згідно з визначеними критеріями.

Естетичне середовище, що виступає умовою виховання "людини культури", дозволяє розвивати унікальність і неповторність особистості підлітка, сприяє становленню його естетичних поглядів, переконань, стимулює високоморальні поведження й вчинки. Естетичне виховання проникає в усі сфери дитячого життя, воно забезпечується всіма ланками виховання і використовує багатство та різноманітність його засобів.

Усе це дає право вважати головним принципом естетичного виховання принцип всезагальності естетичного виховання й художньої освіти, а принципом естетичного виховання на сучасному етапі – ідею комплексного підходу, який у реалізації системи естетичного виховання має подвійне значення.

По-перше, система естетичного виховання має будуватися так, щоб різні види мистецтва постійно взаємодіяли між собою у процесі впливу на дитину, тобто організовується необхідність тісної взаємодії мистецтва на основі міжпредметних зв'язків.

По-друге, естетичне виховання як виховання засобами мистецтва, так і засобами дійсності повинно стати органічною частиною будь-якого виду виховання. Система естетичного виховання будується з урахуванням принципу творчої самодіяльності учнів. Це виявляється в здатності школярів переносити вироблені творчі вміння на виконання будь-якої справи. Від завдань бачити, відчувати, розуміти прекрасне вони перетворилися на більш складні й пов'язані зі здатністю творити в навколишній дійсності, праці, мистецтві, у повсякденному житті. Ця здатність є важливою ознакою нашого часу й забезпечується завдяки реалізації принципу виховання естетичного сприйняття в процесі навчальної діяльності.

Власну бачення та модель системи естетичного виховання підлітків має Сумська спеціалізована школа I-III ступенів № 17. Представляємо її (рис. 11).

Рис. 11. Модель естетичного виховання підлітків КУ Сумська спеціалізована школа I-III ступенів №17, м. Суми, Сумської області

Саме через предмети художньо-естетичного циклу і через мистецтво, оскільки воно має унікальні можливості впливу на людину, реалізоване художньо-естетичне виховання в нашій моделі (рис. 10), що розглядається не лише як процес набуття художніх знань і вмінь, а, насамперед, як універсальний засіб особистісного розвитку духовно-моральних

цінностей учнів на основі виявлення індивідуальних здібностей, різнобічних естетичних потреб та інтересів. "Все прекрасне, що існує в навколишньому світі і створене людиною для інших людей, повинно доторкнутися до серця дитини й облагородити його", – стверджував В. Сухомлинський [398].

Оскільки суспільство дедалі більше вимагає від нас, педагогів, повної відповідальності за долю наших учнів, ми маємо максимально сконцентрувати у своїх руках усі види впливу на особистість дитини. На жаль, освіта перестала відповідати своєму призначенню, обмежившись лише "завантаженням" учнів знаннями про основи наук і до заучування й здачі тестів та іспитів. Однак людина – не тільки тіло, але й душа, у якої також є великі потреби. Самою надійною гарантією того, що творчі задуми та дії людини підуть на користь і їй, і її оточенню є тільки його духовність і моральність.

Тому, основною метою сучасної школи, школи XXI століття має бути подолання розриву між людиною й культурою.

Процес естетичного виховання триває впродовж всього життя людини й напроми цієї роботи багатогранні. Удосконалення естетичного виховання школярів зумовлює необхідність розвитку в школярів почуття прекрасного, гармонії, формування високого естетичного смаку, уміння розуміти й цінити твори мистецтва, пам'ятники історії і архітектури, народне декоративно-прикладне мистецтво, красу й велич рідної природи. У цьому зв'язку значну роль відіграють навчальні предмети: література, музика, образотворче мистецтво, специфіка яких відкриває значні можливості художньо-образного й емоційно-чутливого естетичного пізнання й відображення дійсності.

Педагоги Сумської спеціалізованої школи I-III ступенів № 17 великого значення в естетичному вихованні підводять взаємодії з сім'єю підлітків. У сім'ї закладаються основи формування естетичних смаків, естетичних почуттів, інтересів. Організація естетичного побуту в оселі, одяг, краса взаємин між членами сім'ї, оцінка старшими предметів, явищ навколишньої дійсності з позицій естетики, безпосередня участь в естетичній діяльності – усе це так чи інакше впливає на формування естетичних почуттів і смаків, інтересів дитини. На цьому етапі позитивний вплив можуть мати знання батьків у галузі народної педагогіки, бо український народ споконвіків цінував, дбав про красу побуту (красиве,

прибране житло, використання картин, рушників, килимів, творів мистецтва, охайність одягу, упорядкованість садиби тощо), а також брав участь в обрядах, які несуть у собі значний емоційний заряд (свято народження дитини, її хрещення, заручини, весілля та ін.), вивчав пісні, звичаї.

Завдання естетичного виховання в Сумській спеціалізованій школі I-III ст. № 17 розв'язуються через залучення школярів до різних сфер діяльності: оволодіння змістом навчальних дисциплін; позакласна виховна робота, що несе в собі естетичне навантаження. В умовах школи естетичне виховання так чи інакше пронизує всю систему навчально-виховної роботи. Учні оволодівають естетичними знаннями в процесі вивчення навчальних дисциплін: мова, література, історія, дисципліни природничого циклу. Особливе місце серед навчальних дисциплін відведене музиці й образотворчому мистецтву.

У рамках нашої школи широко практикується залучення учнів до різних видів позакласної виховної роботи з естетичним змістом. Підлітки із задоволенням беруть участь у роботі танцювальних гуртків, хорових колективів, студій образотворчого, літературного мистецтва та ін. Арсенал засобів естетичного виховання вагомий: навколишнє природне середовище, література, образотворче мистецтво, музика, архітектура, театральне мистецтво, кіномистецтво та ін.

При цьому ефективність естетичного виховання забезпечується через єдність та взаємообумовленість національного й загальнолюдського. Естетична культура особистості має формуватися, передусім, на ґрунті національної культури. У процесі естетичного виховання традиційно використовуються різні форми: уроки, семінари, гуртки, екскурсії, бесіди, колективні творчі справи, конкурси тощо.

Всебічний гармонійний розвиток особистості не можна уявити без її естетичної вихованості, що ефективно здійснюється тоді, коли вона діє не ізольовано, а включається в комплекс усієї навчально-виховної роботи й здійснюється з допомогою цілеспрямованого педагогічного керівництва.

◆ **Моделювання естетичного виховання підлітків-вихованців позашкільних навчальних закладів**

Термін позашкільна педагогіка останнім часом набув широкого використання. Специфічною ознакою позашкільної педагогіки є її спрямованість на реалізацію природних дитячих прагнень до творчого самовираження.

Можливості естетичного розвитку дитини виходять далеко за межі канонічного шкільного навчання. Позашкільна педагогіка – це педагогіка виховання дитини на основі законів творчості й співтворчості учня й педагога в умовах дозвілля. Особистісне зорієнтоване навчання й виховання є не тільки завданням великого дидактичного значення, а й найважливішою умовою організації освітньої та виховної діяльності в Центрі естетичного виховання. Позашкільна педагогіка виконує в загальній педагогіці не допоміжну, а випереджаючу роль, розвиваючи ті сучасні педагогічні напрями, які недостатньо вивчені шкільною педагогікою [425].

Критеріями вихованості, на думку академіка І. Бега, можуть бути:

◆ ступінь її сходження й повнота оволодіння загальнолюдськими й національними гуманістичними морально-духовними цінностями, що становлять основу відповідних вчинків;

◆ рівень та ієрархія якостей особистості, набутих нею у процесі виховання [32, с. 6].

Академік зазначає, "що виступаючи двостороннім процесом (вихователь – суб'єкт виховання), виховання передбачає зміщення акцентів ініціативи від вихователя через партнерство до самовиховання, коли дійовості набуває ініціатива вихованця, що відбувається завдяки акту самовиховання. Виховання – поліспрямований процес, де кожна конкретна мета зумовлює відповідний зміст та методи. Напрямок виховання визначається єдністю мети та змісту. У педагогічній науці традиційно розрізняють моральне, естетичне, трудове, фізичне виховання, які сьогодні доповнюються громадянсько-патріотичним, правовим, економічним та екологічним аспектами. Процес виховання як у цілому, так і в межах певного напрямку може бути реалізований на

різних рівнях: на рівні соціуму, соціальних інститутів, окремих соціальних груп, інтерперсональному (міжособистісному) та інтраперсональному (самовиховання). Становлення цивілізації зумовило новий тип виховання, який детермінований соціальною та економічною нерівністю, поділом праці, а відтак різними педагогічними завданнями. Історична багатоманітність моделей виховання залежить від особливостей локальної цивілізації, типології культур, національної специфіки того чи іншого народу" [32, с. 7-8].

"Східний тип культури визначив східний тип виховання, заснований на приматі суспільства над особистістю, суворому дотриманні традицій і канонів, обмеженні незалежності мислення та індивідуальної свободи. Водночас педагогічна традиція Сходу розглядає людину як єдність емоцій, волі й розуму, які, однак, підпорядковуються суспільним і релігійним нормам" [32, с. 8].

"Західний тип культури, що виник в античну епоху й став прототипом сучасної європейської культури, породив педагогічні традиції, які значно відрізняються від східних і можуть бути визначальними для західного типу виховання. Найхарактернішими його рисами є орієнтація на розвиток людської волі та розуму, утвердження індивідуального й творчого начала в людині, гармонізація відносин особистості й суспільства. Усе це визначає цілі, спрямованість і ціннісно-раціональні підходи до вирішення проблем" [32, с. 8].

"Традиції українського виховання склалися під впливом західної культури, нашаровуючись на національні особливості. Виховні завдання вирішуються за допомогою певних методів, які складають інструментарій педагогів-вихователів. В організації процесу виховання та вивченні його проблем важливого значення набувають умови його реалізації, з-поміж яких важливе місце належить так званім виховним просторам – особливим соціокультурним утворенням" [32, с.9].

"Виховний простір може бути схарактеризований за такими параметрами:

1) педагогічний потенціал оцінюється наявнім у ньому багатством духовної та матеріальної культури;

2) міра розвитку визначається часткою молодого покоління, яке охоплене освітньо-виховною системою, ефективністю функціонування інших компонентів; 3) керованістю простору" [32, с.9].

А. Бєлкін переконаний, що успіху без співпраці не буває. Моральні цілі можуть бути досягнуті лише моральними засобами. Естетичні – естетичними. Заходи "напоказ", "для помітки" формують у дітей негативні почуття суперництва, отруюють їх почуття й свідомість, викликають захворювання на нездоровий скепсис [27, с. 11].

Розмови про те, щоб учитель розумів учня, – це лише половина "правди", це односторонній зв'язок ("Я тебе чую, а ти мене – ні"). Потрібен і зворотній зв'язок, щоб учень розумів стан вчителя. З того моменту й розпочинається взаєморозуміння, яке забезпечить співпрацю. Односторонній емоційний контакт – це початок індивідуального підходу до дитини, а двосторонній – особистісного [27, с. 15], тому педагог має враховувати типи емоційної виразності дітей, які виділяє А. Бєлкін.

Правильно розтлумачити ставлення дитини до вчителя можна тільки в тому випадку, коли педагог має здатність (не вродженою, зрозуміло, а набутою, вихованою професійно) "читати" їх почуття за зовнішніми проявами. Тут немає ніякої містики, екстрасенсорики, це результат тренування й досвіду: уміння уважно аналізувати вираз очей, міміку, рухливість, жести, колір шкіри, особливості дихання тощо, своєрідні сигнали, за якими ми впізнаємо кожного з нас [27, с. 17].

Успіх – це радість, бо сутність співпраці є у тій радості, яку він несе. Не випадково А.С. Макаренко висунув ідею "завтрашньої радості", у якій втілювалася перспектива розвитку колективу й особистості, а В.О. Сухомлинський увів до педагогічного лексикону "Школу радості". Радість в будь якій праці (роботі, дії) школяра походить від розуміння ним досягнутого. З соціально-психологічної точки зору, успіх – це оптимальне співвідношення між очікуваннями сторонніх особистості та результат її діяльності. Із психологічної точки зору, успіх – це переживання стану радості, задоволення від того, що результат, якого людина прагнула, співпав з її очікуваннями. З педагогічної точки зору, успіх – цілеспрямоване, організоване поєднання умов, за яких можливо досягти значних результатів діяльності як окремої особистості, так і колективу в цілому [27, с. 31].

Ефективне естетичне виховання не можливе без формування естетичного ставлення підлітків, що може бути лише за умов продуктивної позаурочної, позашкільної художньо-творчої діяльності, яка уможлиблює динамізацію як пізнавальної, так і творчої активності особистості, інтелектуальної ініціативи з опорою на естетичну потребу, зацікавленість, стійкий інтерес у системі позашкільного освітньо-виховного процесу, сприяючи мотивації у школярів до акмеуспіху (від грець. ακμή – вершина, найвища точка, розквіт) як особистісному найвищому досягненню в художньо-творчій діяльності. У нашому дослідженні акмеуспіх підлітків ми окреслюємо як максимально вдале виконання мистецьких творів, позитивні результати участі у конкурсах, успішне, естетично грамотне відтворення творів мистецтва та власних витворів, наявність у дитини високих показників естетичного ставлення, світорозуміння та світосприймання.

Успіх – категорія не абстрактна. Підліток усвідомлює та переживає, але не завжди може дійти до її витоків, не завжди адекватно оцінює її. Старший школяр, підходить до свого успіху або невдачі по-дорослому, аналітично, шукає його корені, прагне (здебільшого стихійно) прогнозувати власні можливості. Алгоритм – послідовність кроків, які призводять до бажаного результату (подаємо шість кроків) [27, с. 35].

"Психологічна атака". Переломити стан психологічного напруження. Створити умови для входження в емоційний контакт [27, с. 65].

"Емоційне блокування". Локалізувати, заблокувати стан образи, розчарування, втрати віри в свої сили. Переосмислити свої невдачі. Знайти їх причини [27, с. 66].

"Вибір головного напрямку". Сутність педагогічної дії полягає в тому, щоб не тільки встановити осередок психологічної напруги особистості, але й окреслити шляхи її нейтралізації [27, с. 67].

"Вибір рівних можливостей". Створити умови, за яких школяр, для котрого вони створюються, мав би рівні можливості зі своїми однолітками.

"Неочікуване порівняння". Порівняти результати будь-якої діяльності.

"Стабілізація". Сутність полягає у тому, щоб на відміну від усього колективу, прийнятна для одного школяра реакція не була що не єдиною, щоб несподіваність стала

звичкою. Важливо, щоб "неочікувана радість" трансформувалася в "здійснену радість", заздалегідь розраховану, підготовлену [27, с. 68].

Суть і недооцінка естетичного виховання підлітків насамперед, у недостатньому розумінні того, що значення естетичного виховання виходить далеко за межі тільки мистецтва і зовсім не вичерпується виховання в людей здатності тільки "утішатися" красою і створювати її, хоч така здатність обов'язково має стати невід'ємною частиною всебічно розвиненої, культурної особистості.

Естетичне виховання впливає на весь духовний світ людини, на її психіку. Людині властиво сприймати світ, найрізноманітніші явища крізь естетичну призму, що, без сумніву, пов'язано із вродженою в народі здатністю, а, можливо, правильніше сказати, з потребою естетичної оцінки дійсності в цілому, а не тільки окремого мистецтва. Естетичне виховання допомагає становленню високих морально-етичних якостей, а не тільки художнього смаку, воно має відношення до всіх проявів життя, а не тільки до галузі мистецтва [138, с. 14].

Основними етапами набуття естетичного та мистецького досвіду в позашкільній естетичній діяльності є умоглядний досвід – сукупність природжених реакцій дитини, що зумовлює рефлексію витоків естетично-творчого досвіду → індивідуально-набутий та досвід (первинний), який підліток може відобразити – він відображає "картинку", але це відображення не створює ідентичного варіанту, а носить індивідуальний характер; вторинний досвід – з'являються деякі інтегральні утворення, коли "знаю про будь-яку естетичну творчість", "умію виконувати", "хочу саме так виконувати" → утворюють синкретичну єдність у процесі осмислення дії осмислення того, що відбувається.

Основним джерелом естетичного виховання підлітків у позашкільному навчальному закладі є активне творче середовище дитячого колективу, створення якого є одним із важливих завдань навчально-виховного процесу в позашкільному навчальному закладі, адже: естетично-виховний потенціал дозвілля спроможний визначити належний соціально-психологічний клімат, що сприяє максимальному естетичному творчому ставленні школярів до дійсності; дитина, залучена в існуючу творчу атмосферу, багаторазово проживає "уживається", "переживає" естетично-рольовий образ і, у

результаті, відбувається "присвоєння", "набуття" естетичного мистецького досвіду. Естетичний досвід складається уже в процесі простого повсякденного сприйняття варіантів естетичних образів, коли дитина бачить і чує взаємодію мистецтва й навколишнього світу: у свідомості зароджується "картинка", образ, уявлення загального плану, що відображає варіант належного.

Художньо-естетичне виховання в позашкільному комунальному закладі Сумський Палац дітей та юнацтва Сумської міської ради відбувається шляхом створення освітньо-культурного середовища (рис.12).

Освітній процес реалізують гуртки художньо-естетичного напрямку:

- ◆ театр музичної гри "Дзвіночок";
- ◆ вокально-хорова студія "Мозаїка";
- ◆ образотворчість;
- ◆ ансамбль "Радість";
- ◆ ансамбль "Веселка";
- ◆ театр танцю "Пігмаліон";
- ◆ вокальний ансамбль;
- ◆ хореографічний;
- ◆ драматичний;
- ◆ сценічний рух;
- ◆ акторська майстерність;
- ◆ художня акробатика.

Упроваджуються короткотривалі програми

◆ з формування навичок здорового способу життя "Кроки до здоров'я" (автор: Л.М. Козлова, методист) у навчально-виховний процес гуртка "Образотворчість" (керівник гуртка: В.М. Коздровська);

◆ з розвитку творчого мислення "Сходинки творчості" (автор: О.О. Осюхіна, практичний психолог) у навчально-виховний процес гуртка "Театр музичної гри "Дзвіночок" (керівник гуртка: І.В. П'янкova).

◆ Проводиться копітка вихована робота:

1. Зустрічі в "Сімейному клубі", святкові масові заходи.
 2. Творчі зустрічі.
 3. Робота батьківської школи:
 - ◆ засідання "Здібність, обдарованість, талант", "Основи ефективного родинного спілкування", "Хореографія сімейних відносин", "Типи родинного спілкування".
 4. Художні виставки.
 5. Персональні виставки педагогів і вихованців.
 6. Святкові звіт-концерти.
 7. Організація та проведення:
 - ◆ конкурсу юних вокалістів "Золотий апельсин" (народний вокальний ансамбль "Труля-ля-та");
 - ◆ конкурсу бального танцю "Зимова феєрія" (народний ансамбль бального танцю "Веселка").
- Проводиться позааудиторна робота:
1. Екскурсії до музею.
 2. Проведення майстер-класів у майстернях скульпторів та художників.
 3. Культурно-мистецькі акції:
 - ◆ "Схід і Захід разом";
 - ◆ "Оздоблення Великоднього дерева";
 - ◆ "Диво-писанка";
 - ◆ "Диво-птах".
 4. Участь у конкурсах, фестивалях, святах (різного рівня).
 5. Літнє оздоровлення:
 - ◆ на базі екологічного заміського табору "Першоцвіт", м. Алушта (народна студія образотворчого мистецтва "Країна мистецтв");
 - ◆ на базі ДМЦ "Молода гвардія" (вокально-хореографічний колектив "Мозаїка");
 - ◆ відпочинок та участь у фестивалі театрального мистецтва "Від Гіпаніса до Борисфена" (народний театр юних "Шпаківня").

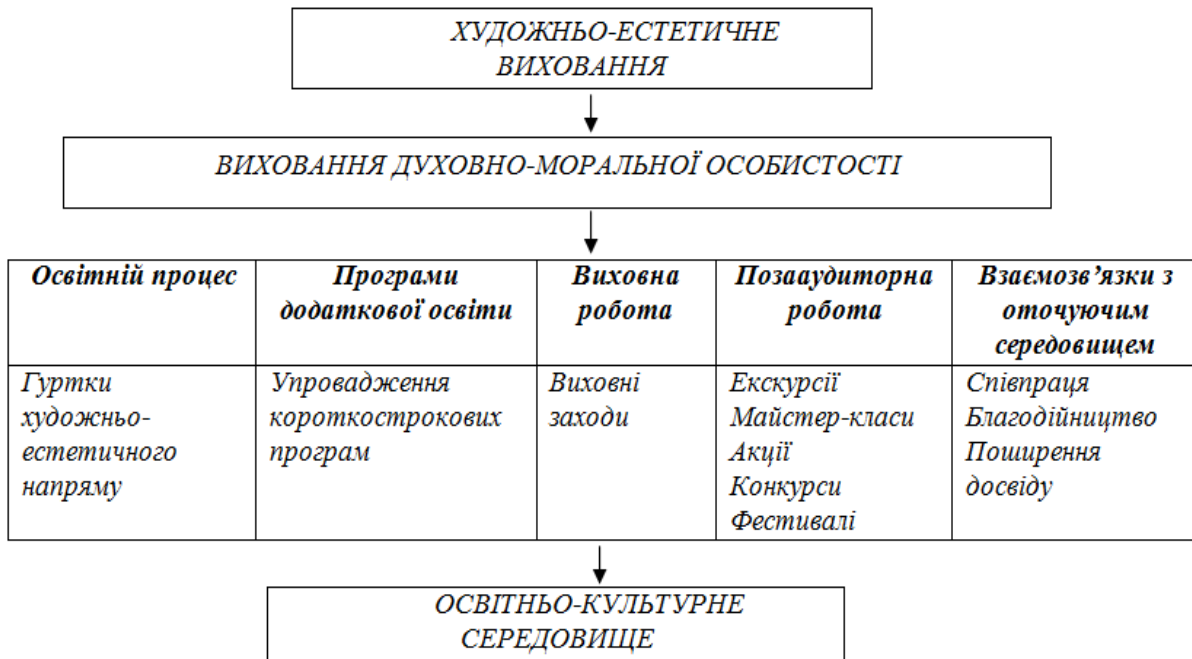

Рис.12. Модель художньо-естетичного виховання підлітків ПДЮ

Взаємозв'язки з оточуючим середовищем відбуваються шляхом

1. Співпраці:

- ◆ з Сумською обласною організацією Національної спілки художників України;

- ◆ із Національною спілкою майстрів народного мистецтва України Сумський обласний осередок;

- ◆ із Сумською дитячою художньою школою ім. М.Г. Лисенка;

- ◆ із Сумським художнім музеєм ім. Н.Х. Онацького

- ◆ із кафедрою "Хореографія" факультету мистецтв Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка;

- ◆ із Сумським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти.

2. Участі в міжнародній Яггелонському ярмарку в м. Любліні, Польща.

3. Участі в благодійних концертах.

4. Участі та виступах на семінарах, конференціях; проведення майстер-класів, відкритих занять.

5. Поширення досвіду роботи Палацу шляхом участі педагогів у конкурсах, фестивалях:

- ◆ регіональному етапі Всеукраїнського конкурсу якості продукції (товарів, робіт, послуг) "100 кращих товарів Сумщини" (Бабенко Н.В., Коздровська В.М., Базина М.Ю.);
- ◆ Всеукраїнському фестивалі "Парад вишиванок" (Бабенко Н.В., Коздровська В.М.);
- ◆ Всеукраїнському святі народного мистецтва "Українська витинанка";
- ◆ міському та обласному етапах конкурсу методичних матеріалів з питань розвитку позашкільної освіти (Паненко Г.Л.);
- ◆ розробці методичних рекомендацій "Формування національної свідомості в дітей та молоді засобами народного мистецтва".

6. Організації та проведення

- ◆ міського-пленеру "Осіньне місто";
- ◆ міського фестивалю бального танцю "Парад зірок".

Отже, діючи за означеними напрямками, уможливуємо виховання естетичної, духовно-моральної особистості.

Позашкільна освіта має низку переваг у порівнянні із загальноосвітньою школою:

- ◆ по-перше, умотивованість дітей до занять у системі позашкільної освіти – вихованці здійснюють вільний вибір діяльності за інтересами;
- ◆ по-друге, можливість адаптувати програми, враховуючи запити дітей, зміни в суспільному житті, оперативно реагувати на них, що дозволяє виходити за межі звичайного в творчій діяльності, і в майбутньому максимально реалізувати творчий потенціал вихованців у тій галузі, яка природно їм відповідає.

Найбільший вплив на формування особистості, здійснює виховне середовище. Протягом усього життя для розвитку особистості найбільший вплив має саме соціальне середовище.

Завданням естетичного виховання є не тільки розширення художнього сприймання, списку прочитаних книг, почутих музичних творів, а й організація людських почуттів, духовного росту особистості, регуляція й корекція поведінки. [115, с. 67].

Естетичне виховання розкриває всі духовні здібності людини, що необхідні в різноманітних галузях творчості. В.О. Сухомлинський стверджував: "...Без емоційно-

естетичного струменя неможливий повноцінний розвиток дитини. Краса й жива думка так само органічно поєднані, як сонце і квіти" [416, с. 43].

У Путивльському районному центрі позашкільної роботи педагоги закладу окреслили основні умови формування естетичного середовища як педагогічно організованого середовища, що має високий рівень естетичної культури й великі можливості впливу на творчу мотивацію суб'єкта.

Розглянемо, як відбувається наповнення навчально-виховної системи закладу народними традиціями.

Народна мудрість, неабиякої краси горюньські пісні, оригінальні народні костюми, народні ігри дають надзвичайно багатий педагогічний матеріал для формування естетичних смаків засобами народного мистецтва.

Система роботи педагогів Путивльського ЦПР зі збагачення культури вихованців через традиції рідного краю включає доповнення навчально-виховних програм місцевим матеріалом, використання народних мотивів у всіх видах творчої діяльності, організацію і проведення фольклорних експедицій, вивчення місцевих обрядів та використання їх елементів під час занять, проведення просвітницьких заходів з метою популяризації народного мистецтва. Такий підхід дає можливість не лише розвивати естетичний смак дитини, привносити елементи народного мистецтва в повсякденну творчу діяльність, а й навчає вихованців співвідносити себе з рідним краєм, відчувати себе цілісною особистістю.

Друга складова естетичного виховання підлітків Путивльського ЦПР – висока естетична культура педагогів, батьків, вихованців у їх зовнішньому вигляді та поведінці. Особистий повсякденний приклад дорослих сприймається дитиною як аксіома, яка щоденно нею використовується та є повторенням дорослого досвіду.

Давньоримський філософ Сенека стверджував: "Важко привести до добра мораліями, легко – прикладом". К.Д. Ушинський підкреслював, що виховна сила виливається тільки з живого джерела людської особистості, що на виховання особистості можна впливати тільки особистістю [451, с. 317-318]. Сутність позитивного прикладу як методу виховання полягає у використанні кращих зразків поведінки й діяльності інших

людей для збудження в дітей прагнення (потреби) до активної роботи над собою: для подолання наявних недоліків і до вдосконалення своїх особистісних властивостей і якостей.

Третя складова естетичного виховання Путивльського ЦПР – оточення дітей естетикою побуту. Навчання дітей у закладах освіти відбувається в спеціально обладнаних кабінетах. Завданням педагога є не лише забезпечення зручності й комфортності навчально-виховного процесу, а й створення таких умов, що навчать дитину відчувати й розуміти красу життя, сприяють вихованню прагнення створювати її й берегти. Художнє оформлення кожного навчального кабінету обумовлюється профілем гуртка, змістом навчально-виховної роботи, рівнем творчості педагога й вихованців. Важливу роль у вихованні особистості відіграє оформлення приміщення творчими роботами вихованців, педагогів, батьків.

Четверта складова естетичного виховання Путивльського ЦПР – активне залучення підлітків до гурткової роботи, пошук нових форм і методів роботи. Важливими складовими естетичної культури є краса праці, ставлення до природи й мистецтва. Вихованці, відвідуючи гуртки за інтересами прагнуть досягти певного результату своєї діяльності. Результат трудової і творчої діяльності наочно демонструє ставлення людини до праці, відбиває її ідеал краси й ступінь прагнення до цього ідеалу. Красивою може бути лише усвідомлена діяльність, коли людина чітко розуміє мету виконання. Праця буває не завжди легкою, іноді це напружений і стомлюючий процес. Та творчість у ній, самовираження дитини в практичній діяльності є тим самим естетичним моментом, який породжує відчуття краси і робить працю прекрасною.

У системі роботи творчого об'єднання будь-якого профілю Путивльського ЦПР ефективними є екскурсії в природу. Краса природи в поєднанні з влучно підібраними словами зацікавленого педагога виховує повагу до всього живого, сприяє формуванню гуманного ставлення до оточуючих. Педагогічно скероване спілкування з природою навчить дитину бачити гармонійність і красу, що надихають художників і композиторів, поетів і письменників. Знайомство з творами мистецтва формують внутрішній світ

особистості. Відомо, що розвиток особистості органічно пов'язаний з її ставленням до мистецтва.

Наступна складова естетичного виховання Путивльського ЦПР – активна участь вихованців у роботі органів дитячого самоврядування. Дитяче самоврядування – це унікальна можливість для дітей поєднати задоволення особистих потреб з потребами закладу й суспільства. Робота в органах дитячого самоврядування дає зрозуміти, що для досягнення мети необхідна реалізація чітко спланованих заходів. Поряд із діяльністю в творчих об'єднаннях, вихованці вчаться діяти разом й ефективно співпрацювати. Велика увага приділяється розвитку активної життєвої позиції та засвоєнню культури людських взаємовідносин, тобто естетиці спілкування, що включає уміння слухати й будувати безоцінні судження, уміння відмовлятися й наполягати, уміння уникати конфлікту й досягати консенсусу. Л.І. Білозьорова розглядає навички спілкування як "найважливішу складову частину соціалізації особистості, що визначає її статус у колективі" [207, с. 65].

Особливе значення в організації насиченого життя дитячого колективу відіграють традиції, які максимально сприяють злиттю всього колективу в єдине ціле. Цікаві масові заходи, що ініційовані самими вихованцями, спільні творчі справи, реалізовані соціальні проекти є найкращим підґрунтям для заснування традицій закладу. "Ніщо так не зміцнює колектив, як традиція, – говорив Макаренко, – і накопичення традицій, – надзвичайно важлива задача виховної роботи" [207, с. 121].

Дитяче самоврядування є опорою для розвитку творчої активності вихованців, значно підвищує рівень їх участі в творчих конкурсах, акціях, експедиціях, виставках та фестивалях. Формування молоді в середовищі "культурного напруження" виробляє здатність до самовизначення, формування активної життєвої позиції, здатності до пошуку нових знань, терпимості до чужої думки й поглядів [405, с.17; с.176].

Однією з умов є висока культура проведення масових заходів, активна участь у них вихованців (масові заходи викликають яскраві емоції глядачів). Участь вихованців Путивльського ЦПР у мистецьких фестивалях, конкурсах, акціях, виставках творчих робіт завжди пов'язана з незабутніми естетичними переживаннями дітей, прагненням випробувати себе в різних жанрах мистецтва, підвищити рівень своєї майстерності.

Підготовка до масових заходів, участь дітей у створенні його програми, очікування святкового дійства формують особливий передсвятковий колективний настрій. Перемоги в конкурсах, змаганнях виводять вихованців на новий рівень розвитку особистості в сфері своїх інтересів.

Останньою умовою естетичного виховання Путивльського ЦПР визначаємо взаємодію сім'ї, школи, позашкільних закладів, закладів культури. Сім'я й заклади освіти – потенційні природні партнери у вихованні дітей. Взаємодія цих суб'єктів – батьків та педагогів – вичерпне уявлення про зміст виховної діяльності один одного, можливості порозуміння щодо завдань і засобів виховного впливу з метою забезпечення максимального розвитку дитини, відповідність виховних дій запланованому кінцевому результату.

Цінність такої взаємодії – створення умов для успішної самореалізації дитини, її особистісного росту, формування позитивної мотивації до навчання, збереження фізичного й психічного здоров'я, соціальної адаптації.

◆ Запитання до розділу

1. Як скласти модель естетичного виховання?
2. Назвіть основні складові моделі естетичного виховання загальноосвітнього та позашкільного навчального закладу?
3. Що таке естетичне середовище?
4. Які науковці вперше торкнулися питання створення естетичного середовища?
5. Чи є естетичне виховання складовою створення естетичного середовища?
6. Чи можна в окремо взятому позашкільному навчальному закладі сформувати естетичне середовище?
7. З якою метою створюється система естетичного виховання?
8. Назвіть найвідоміших представників естетичного виховання в Україні?

◆ Завдання для самостійної роботи студентів

1. Створіть схему системи естетичного виховання загальноосвітнього навчального закладу.
2. Створіть схему системи естетичного виховання позашкільного навчального закладу.
3. Підготуйте запитання щодо естетичного середовища для однокурсників до проведення семінарського заняття "Взаємодія загальноосвітнього та позашкільного навчального закладу в естетичному вихованні підлітків".
4. Підберіть ілюстративний матеріал до цього семінару з різних видів та жанрів мистецтва.
5. Підготуйте запитання для опитування школярів, які б визначали їхнє ставлення до мистецтва, предметів художньо-естетичного циклу, до професії митця, композитора, художника, актора.

◆ Підлітки як суб'єкт загального естетичного виховання

Проблема *критеріїв визначення періодів психічного розвитку* давно стала предметом спеціального обговорення. На думку Л.С. Виготського, справжніми критеріями визначення основних періодів індивідуального психічного розвитку мають бути *якісні ознаки*, причому не зовнішні, а *суттєві*, взяті не окремо одна від одної, а в їх *системному зв'язку*, який виявляє характерні для кожного вікового етапу цілісні новоутворення. Такими є психічні й соціальні зміни в житті людини, які визначають її свідомість і діяльність, її ставлення до середовища, весь хід її розвитку на даному етапі [430, с.12].

Г.С. Костюк, визначаючи періоди розвитку психічної діяльності, урахує всі її сторони в єдності *змістову, операційну й мотиваційну*. Важливе також правильне розуміння *зв'язку* періодів і стадій психічного розвитку, *динаміки* переходу від попередніх до наступних стадій. Науковець досягнення попередньої стадії включає в

наступну стадію та використовує в нових складніших, функціональних взаємовідносинах особистості й суспільного середовища. Водночас стадіальні переходи можуть, залежно від життєвих умов, відбуватися і з певними труднощами.

Основні періоди або віки, психічного розвитку людини визначаються за психологічними критеріями, які включають характерну для кожного віку соціальну ситуацію розвитку, провідну діяльність у її співвідношенні з іншими видами діяльності, новоутворення вікового періоду, відповідний рівень розвитку свідомості й самосвідомості особистості (табл. 2) [430, с. 13].

Таблиця 2

Психологічні критерії визначення основних періодів (віків) психічного розвитку підлітків

Вік	Провідна діяльність	Психічні новоутворення
<i>Молодший шкільний (від 6-7 до 11 років)</i>	<i>Навчання</i>	<i>Виникнення внутрішнього плану дій, закріплення довільності, стійких форм поведінки та діяльності. Розвиток нових пізнавальних ставлень до оточення. Формування позицій школяра, розвиток суспільної спрямованості. Формування характеру</i>
<i>Середній шкільний (підлітковий: від 11 до 15 років)</i>	<i>Інтимно-особистісне спілкування в життєдіяльності та навчанні</i>	<i>Почуття дорослості, прагнення до самостійності. Критичність мислення, схильність до рефлексії, формування самоаналізу. Прагнення до спілкування, оцінювання товариських та дружніх стосунків як особистісних досягнень. Складності росту, статеве дозрівання, сексуальні переживання, інтерес до протилежної статі. Підвищена збудливість, зміна настрою, неврівноваженість. Помітний розвиток вольових якостей. Потреба в самоствердженні, у діяльності, що має особистий сенс</i>
<i>Старший шкільний (юнацький: від 15 до 18 років)</i>	<i>Навчально-професійна діяльність (ціннісно-орієнтаційна)</i>	<i>Інтенсивність формування особистості (суджень-оцінок, принципів, ідеалів, переконань). Самосвідомість, самовизначення. Прагнення до самовиховання, самопізнання, самовдосконалення. Критичне ставлення до дорослих. Філософсько-романтичний світогляд. Психосексуальні орієнтації. Формування громадських прав та обов'язків</i>

Про фізіологічні механізми психофізіологічних систем, які виконують інструментальну функцію, дає підстави судити вікова динаміка однієї провідних характеристик електроенцефалограми – альфа-ритму (ритму з частотою 8-13 Гц), загальний малюнок якої в однієї й тієї самої людини від 15-16 до 60 років практично не

змінюється. Від 7 до 16 років альфа-ритм послідовно проходить три фази: стабільну (7-10 років), нестабільну (10-12) і знову стабільну (12-16 років). Наприкінці останньої він наближається до характеристик альфа-ритму дорослої людини [233, с. 140].

Нестабільна фаза припадає на *підлітковий вік*. Підлітковий вік є найбільш сприятливим для формування естетичних орієнтацій. На цьому етапі формується картина світу й визначається особистісна позиція усвідомленого "Я". Крім того, фізіолого-психологічна специфіка розвитку духовних начал у підлітковому віці визначається процесами акселерації. У цей період швидко росте тіло, відбувається інтенсивне становлення серцево-судинної й нервової систем, залоз внутрішньої секреції, статеве дозрівання. У дівчат такі зміни настають у середньому на два роки раніше, ніж у хлопців.

Це критичний період у дозріванні морфологічних систем організму, під час якого відбувається їх фактична перебудова. Тому не випадково, що саме на нього припадають порушення соматичного здоров'я. Домінуюче й вирішальне значення духовності у розвитку ціннісної системи підлітків потребує особистісно-зорієнтованого виховання, що дає змогу забезпечити випереджаюче формування естетичних орієнтацій, спрямованих на розвиток загальної культури, опанування цінностями мистецтва. Певну роль відіграє механізм біологічного пристосування, завдяки якому відбувається становлення сприйняття та емоцій підлітка, реалізується естетична діяльність, яка взаємодіє з психічними процесами.

Підлітки мають жити в суспільстві й отримувати певну інформацію, яка забезпечує різнобічний гармонійний розвиток, що є, на думку Ю. Капустіна [144] акустичним супроводом повсякденної діяльності, акомпанементом творчості, яка динамічно вплітається в найрізноманітніші види мистецтва. У цьому контексті Д. Фельдштейн [454] стверджував, що підлітковий вік є періодом "вростання індивіда в культуру", у певні форми життя суспільства, які існують у вигляді етики, науки, мистецтва. А. Петровський [262], що вивчав розвиток самосвідомості підлітків, дійшов висновку про залежність критеріїв самооцінки й рівня розвитку самосвідомості від безпосереднього соціального оточення. К. Ушинський [450] називав цей період вирішальним у житті людини, коли остаточно складається фундамент ціннісних орієнтацій, вимальовується проекція

головних напрямів пошуку самореалізації на інших вікових етапах. На думку М. Забродського [110], підлітковий вік – це "ранок життя", що забезпечує творчу продуктивність, імовірність якомога більшої самореалізації протягом подальшого життєвого шляху. Важливим моментом стає формування почуття власної гідності, інтенсивно розвивається сприймання себе як особи певної статі з характерними потребами, мотивами, ціннісними орієнтаціями та відповідними формами поведінки. З виробленням світоглядних настанов, особистісним самовизначенням пов'язане остаточне становлення й формування цінностей. Усі мотиви, зокрема й естетичні, вважає Х. Ремшмидт [288], стають більш усвідомленими, переживаються повніше й глибше.

Гармонійний розвиток змістових сторін дорослості підлітка, тобто розвиток його духовних, інтелектуальних, морально-етичних та естетичних аспектів, веде до того, зазначає І. Бех [31, с .4.], що наслідування зовнішніх форм (манера поводження) не виходить поза розумні межі й не займає в житті підлітка значного місця. Резюмуючи проаналізований матеріал, ми трактуємо підлітковий вік як період вироблення системи стійких поглядів на навколишній світ, своє місце в ньому, а також як особистісне ціннісне самовизначення.

Психологічно цей вік характеризується багатьма особливостями, які охоплюють усі рівні й аспекти психічного розвитку. Серед них ускладнення *спілкування* з дорослими, *емоційна нестабільність*, *неадекватна самооцінка*, *знижений рівень самоконтролю* тощо.

Інтимні переживання підлітка так чи інакше пов'язані з пошуком себе, із пізнанням своїх здібностей і можливостей, із прагненням дізнатися, як його оцінює оточення, із постійним перебиранням на себе різних ролей дорослих та гострою потребою у формуванні власного образу "Я". Це для підлітка головне. І якщо те чи інше навчальне завдання сприяє розвитку особистості, якщо навчальна ситуація пов'язана з переживаннями, якщо характер і форми спілкування з підлітком допомагають йому досягти позиції дорослого, то його увага стає стійкою й сконцентрованою [420, с. 51].

Щодо *рівня організму*, то його яскраво характеризують *типи акцентуації*, які полягають у надмірному вираженні *поведінкових реакцій підліткового віку* [233, с. 140]. Ці дослідження свідчать про те, що *психічний розвиток на рівні організму* відбувається в межах певної *функції психіки* і ґрунтується на механізмах *дозрівання відповідних фізіологічних систем*.

Підлітковий вік є перехідним між дитинством і дорослістю і це визначає своєрідність *соціальної ситуації його розвитку*. Цікаво, що як окремий вік він виділяється в історії культури лише в останні століття, а його *психологічних критеріїв* немає у сучасних культурах, ізольованих від світової цивілізації. Напевно, саме ця обставина зумовила появу значної кількості досліджень, що вивчають закономірності цього віку.

У віковій психології діти 6 класу потрапляють у період молодшого підліткового віку (з 11 років). Тобто вік учнів 6 класу можна назвати перехідним від молодшого шкільного до молодшого підліткового або початком переходу від дитинства до юності.

Ранній підлітковий вік – найскладніший період у розвитку дитини. У цей час спостерігаються різкі якісні зміни, які стосуються всіх сфер функціонування особистості: відбувається бурхливий фізичний і розумовий розвиток, етичне й соціальне дорослішання, дитина має підвищену збудливість, імпульсивність, на які накладається статевий потяг, часто неусвідомлений [193].

Центральним *новоутворенням* віку є *почуття дорослості* – усвідомлення підлітком свого права на оволодіння раніше недоступними способами життя. У цьому зв'язку частішають його *конфлікти* з довоколишніми, насамперед, з батьками, з приводу одягу, зачіски, часу повернення додому, успішності навчання, норм, проголошуваних дорослими тощо. Зростає кількість проявів *реакції емансипації* (лат. *emancipatio* – звільнення) – прагнення позбутися опіки батьків. Підліток відчуває себе людиною, рівнозначною дорослому, і очікує відповідного ставлення до себе. *Потреба в самостійності*, яка домінує під час попереднього періоду, трансформується в *потребу в самоствердженні*: підліток втілює своє *почуття дорослості*, часто порушуючи усталеність стосунків з людьми, що його оточують.

У цей час відбувається інтенсивне становлення *ідентичності* (від лат. *identicus* – однаковий) – характеристики *самосвідомості*, пов'язаної з відчуттям стабільності свого "я", з відповіддю на питання "яким бути?" і "ким бути?". Найбільшої інтенсивності цей процес набирає між 11-14 роками, коли формується *статева ідентичність*: підліток усвідомлює себе носієм ознак статі й будує образ свого тіла – *тілесне "я"* [233, с. 149].

Показником статевої ідентичності в дівчат стає зовнішня привабливість у хлопців – успішність у діяльності: описуючи чоловіків, перші акцентують увагу на рисах, що виявляються в міжособистісних стосунках, другі – на їх компетентності. При цьому і в тих, і в інших позитивна ідентичність передбачає позитивне тілесне "я". Підліток устанавлює *й рольову ідентичність*: пробує себе в різних ролях, зокрема ролі лідера й підлеглого. Це відбувається, як правило, у середовищі підлітків, де, шляхом освоєння *групових норм*, формується також *групова ідентичність*.

Підліток шукає собі *референтну групу* – реальну або ж умовну *спільність*, у якій може здійснювати акти *самоствердження*. Як правило, це коло однолітків, норми якого дають можливість реалізувати "дорослу" поведінку, особливо її "заборонені" атрибути (паління, алкоголь статева поведінка тощо). У групі він знаходить те місце в системі *міжособистісних стосунків*, яке не може посісти серед дорослих. У ній же зустрічається зі своєю *субкультурою* (лат. *sub* – під), нерідко асоціального характеру. Підліток підкоряється нормам групи, до яких ставиться некритично, бере участь в її діях, що нерідко демонструють негативне ставлення до довколишніх. У межах референтної групи нерідко виникає *дружба* – вибіркоче й емоційно насичене ставлення до однолітка, яке ґрунтується на спільних *потребах* [233, с. 150].

За умови ставлення дорослого до підлітка як до рівного, їх співучасті у *спільній діяльності*, яка не лише відповідає інтересам підлітка, а й забезпечує *самоствердження*, його *соціалізація* відбувається без особливих проблем.

Почуття дорослості та ідентичність є свідченням якісних змін у *самосвідомості* підлітка. Він уперше "відкриває я" – знаходить у самому собі дивний і захоплюючий світ. На цьому ґрунті виростає *потреба в самовдосконаленні*, ускладнюється *самооцінка*, яка супроводжується усвідомленням необхідності

"розібратися в собі". При цьому виявляється *екстернальний* (зовнішній) *локус* (лат. locus – місце) *контролю* – позитивні результати своєї діяльності розглядаються як власний успіх, а невдачі – як наслідок об'єктивних причин. Про самооцінку підлітка свідчить *рівень його домагань*, що характеризується складністю *завдань*, які він вибирає (переважно, це завдання, що відкривають можливості для самоствердження) і які, як правило, переважають його можливості. Така невідповідність дістала назву *ефекту неадекватності* (Neimark).

Важливою особливістю психіки дітей раннього підліткового віку є розвиток довільності всіх психічних процесів. Учні-підлітки уже можуть самостійно концентрувати увагу, розвивати пам'ять і мислення, регулювати власні емоційно-вольові процеси тощо.

Розвиток самосвідомості супроводжується становленням *підліткової моралі*. Якщо в *дошкільному й молодшому шкільному віці* поведінка людини оцінюється, виходячи з того, чи вдається уникнути покарання і отримати заохочення (*доконвенційний* (від лат. conventio – договір) *рівень моралі*), то в *підлітковому* – залежно від того, як людина виглядає в очах довколишніх (*конвенційний рівень*). Вони не досягають рівня *автономної моралі*, коли моральними принципами керуються у власній поведінці. Триває формування *емпатії*, хоча це не виключає випадків *жорстокості* підлітків [233, с. 150].

Значення *навчальної діяльності* в цей час знижується. Та й школа стає більше місцем *спілкування*, ніж місцем *учіння* (*провідною* для підлітка може бути будь-яка *діяльність*, аби тільки вона задовольняла *потребу в самоствердженні*). У підлітковому віці спостерігається зростання *обсягу* та *стійкості* уваги, розвиток здатності до її *переключення й розподілу*. Разом з тим, у підлітків виявляється погіршення результатів навчальної діяльності. Це можна пояснити тим, що розумові здібності підлітка, на відміну від здібностей молодшого школяра, набувають нової якості: вони стають опосередкованими завдяки розвитку *понятійного, мовно-логічного, абстрактного мислення*. Підліток може оперувати поняттями, міркувати про властивості та якості предметів, висувати гіпотези, планувати дослідну діяльність та засвоювати великі масиви інформації. Неуважність підлітка зумовлена

суперечливістю самого вікового періоду: він здатен придумати спосіб запам'ятовування нової формули, тобто керувати своєю пам'яттю, може висунути гіпотезу, тобто керувати, регулювати процес свого мислення тощо, але йому дуже важко керувати своєю особистістю, собою як цілим. Це пов'язано переважно з новими інтересами, переживаннями та хронічною емоційною нестабільністю, яка виявляється в імпульсивності, нестриманості, іноді в агресивності. Розумова діяльність підлітка, як і його поведінка, залежить від стану його мотиваційної сфери. Він уважний тільки до того, що пов'язане з його актуальними потребами та переживаннями [430, с. 51].

Навчання молодших підлітків спрямоване на запам'ятовування (а не на розуміння) й неодноразове повторення навчального матеріалу. Проте вже в середині підліткового віку *пам'ять* починає розвиватися в напрямі інтелектуалізації. Зростає кількість учнів, які використовують прийоми опосередкованого запам'ятовування, збільшується обсяг застосування таких прийомів, їх використання стає дедалі більш свідомим, більш цілеспрямованим. Існує пряма залежність між використанням прийомів запам'ятовування, рівнем оволодіння ними та продуктивністю запам'ятовування й відтворення.

Спостерігається індивідуальна різниця і в характерах мнемонічної діяльності учнів-підлітків: якщо учні 5-го класу більше використовують зовнішні прийоми запам'ятовування (асоціації, смислове групування), то 8-класники використовують опосередковані прийоми запам'ятовування, пошук специфічних прийомів для кожного матеріалу. Центральне місце посідає аналіз змісту матеріалу, його своєрідності та внутрішньої логіки.

Деякі підлітки виявляють гнучкість у виборі шляхів заучування, інші намагаються структурувати й логічно опрацювати навчальний матеріал. Уміння логічно опрацювати матеріал часто розвивається стихійно. В учнів, які погано запам'ятовують, не вміють зосередитися на роботі, є інтелектуально пасивними, мнемонічна діяльність характеризується стереотипністю, способи обробки матеріалу одноманітні, мислення нібито не бере участі в запам'ятовуванні. Розвиток уміння

формулювати й виражати думку своїми словами підвищує успішність, поглиблює значення, спонукає подальший розвиток інтелекту та здібностей підлітка.

Дослідження пізнавальної діяльності дітей показали, що наприкінці початкової школи спостерігаються підвищення дослідної активності дітей, подальший розвиток їхнього *мислення*. Уже з 8-9 років діти, читаючи й спостерігаючи за різними явищами життя, починають формулювати пошукові запитання, на які самі намагаються відповісти. В 11-12 років практично всі діти виражають свою дослідну активність формулюванням пошукових запитань. Це відбувається тому, що школярі намагаються зрозуміти й усвідомити причинно-наслідкові зв'язки й закони різних подій [430, с. 52].

Проте саме в навчальній діяльності продовжується становлення його *пізнавальних процесів*, зокрема їх вищих форм. Вони стають, з одного боку, засобом *довільної регуляції* поведінки, а з другого – засобом *самопізнання*. Зокрема, *мислення* підлітка перебуває на стадії *формально-логічних операцій*, на якій воно вже виходить за межі безпосередньо даної реальності. Віднині остання вважається і гіпотетично можливою, а це спонукає підлітка до висунування різноманітних *гіпотез* щодо її істинності. При цьому він оперує *поняттями*, вдосконалюється його *рефлексія* [233, с. 151].

Підлітки – "князі почуттів", поети, підкреслював Я. Корчак [175], все бачать, відчувають, хоча багато чого не можуть сказати. Заслуговує на увагу думка О. Апраксіної [15] про те, що у живопису, літературі, музиці, хореографії є свої специфічні норми і умови, які стосуються "сутності" відповідних учасників художньо-естетичного процесу.

Дослідна активність дітей на цьому етапі мислення характеризується двома якостями: зростанням самостійності в діяльності мислення і підвищенням критичності мислення. Завдяки цьому підліток навчається керувати своїм мисленням: ставити дослідні цілі, висувати гіпотези причинно-наслідкових залежностей, розглядати відомі йому факти з позицій висунутих гіпотез. Ці здібності, без сумніву, є основними передумовами розвитку творчості на цьому етапі. Критичність мислення виявляється в тому, що діти починають оцінювати свою діяльність та діяльність інших з огляду на

закони і правила природи й суспільства. Завдяки цьому творчість дітей стає більш зрозумілою, логічною, щирою і, водночас, заважає творчості, бо гіпотези на етапі висування можуть здаватися нереальними. Такі самообмеження звужують можливості виникнення нових, оригінальних ідей. З віком діти стикаються з великою кількістю ситуацій, коли неможливо визначити одну причину події. Багато соціальних та природних явищ зумовлено великою кількістю різних чинників. Прогнози розвитку цих явищ мають вірогідний характер.

В усіх цих випадках причинного мислення недостатньо. Виникає потреба в попередньому оцінюванні ситуації та відборі з багатьох варіантів таких, які істотно впливають на розвиток подій. Відбір при цьому здійснюється через вибір кількох критеріїв для звуження "зони пошуку". Мислення, завдяки якому здійснюється такий вибіркового пошук, дає змогу вирішувати складні, невизначені, проблемні ситуації, називається *евристичним*. Воно формується орієнтовно в 12-14 років. Аналіз мислення дітей і підлітків свідчить, що порівняно з молодшими школярами підлітки інакше досліджують проблемну ситуацію. Якщо, наприклад, у період між 9-11 роками, завдяки високій дослідній активності діти ставлять багато пошукових запитань щодо різних аспектів ситуації, підлітки відразу концентрують свою увагу на одній або кількох гіпотезах. Це економить час, допомагає більш поглиблено опрацювати проблемні аспекти, свідчить про те, що в цьому віці відпрацьовується вміння побудувати проблемну ситуацію: відокремити проблему, критерії оптимального рішення, відокремити головне від другорядного, ранжувати предмети й об'єкти за ступенем важливості [430, с. 53].

Самосвідомість як новоутворення підліткового віку є свідченням того, що знову, як і в ранньому дитинстві, на перший план психічного розвитку виступає інструментальна функція психіки. Тепер це не просто образ світу, збагачений за рахунок образу я, це діяльність, що активно опосередковується таким чином. Звичайно, це егоцентричний образ і егоцентрична самосвідомість – етап у розвитку егоцентризму, який уперше заявив про себе в дошкільному віці. Створена на цій

підставі опозиція "я-дорослі" стає джерелом переходу до наступного віку [233, с. 151].

Ранній юнацький або старший підлітковий вік характеризується виробленням *ціннісних орієнтацій* – спрямованості на певні *цінності* – еталони життя, зокрема, хлопці виявляють орієнтацію на "гарних і вірних друзів", "здоров'я", "діяльне життя", тоді як дівчата – на "кохання", "цікаву роботу", "щасливе сімейне життя". Ціннісні орієнтації розширюють межі *соціальної ситуації розвитку*, виводять юнака на вищий рівень стосунків зі світом. У нього формується *готовність до професійного та життєвого самовизначення*. Провідною ж характеристикою *свідомості* юнака стає *спрямованість у майбутнє*. Інтенсивно формується *світогляд* – усвідомлюваний образ світу. Розвиток моралі досягає *інтернального рівня* [233, с. 151].

Підлітковий вік – це переростання можливостей *навчальної діяльності* і черговий акт розширення *соціальної ситуації розвитку*. Підліток здійснює ряд *самостійних діяльностей*, мотиви яких закономірно перетинаються між собою. Це відбувається, зокрема, тому, що в *групах* (клас, сім'я, спортивна секція, однолітки), у межах яких він діє, мають місце як *офіційні*, так і *неофіційні стосунки*. Норми і тих, і тих не збігаються між собою (те, що можна в одному випадку, не можна в іншому), тому відповідно різняться в діяльності, що регулюється цими нормами. Так з'являється *передумова конфліктного смислу його самосвідомості*, який тим "найгірший", чим більше розходяться між собою норми його життя. Цей смисл забарвлює, передусім, "місце перетину" його офіційних і неофіційних стосунків, а оскільки носієм перших для підлітка найчастіше є дорослі, то таким місцем стає *насамперед спілкування з ними*.

Своєрідність соціальної ситуації розвитку підлітка виявляється в явищах, які у своїй сукупності складають його психологію: егоцентричній самосвідомості (новоутворення віку), неадекватній (ефект неадекватності) самооцінці, екстернальному рівні контролю, конвенційній моралі. Вона ж ставить підлітка перед необхідністю визначити шляхом ідентифікації (статевої, рольової, групової) своє місце у стосунках з довколишніми – носіями групових норм. Це, власне, й характеризує його як особистість – суб'єкта таких стосунків. Підліток активно освоює групові

норми з тим, щоб вийти за межі норм свого віку й перейти до норм поведінки дорослих [233, с. 154].

Вступ дитини в підлітковий період характеризується якісним зрушенням у розвитку самосвідомості. У підлітка починає формуватися позиція дорослої людини. Навіть якщо ця позиція ще не відповідає об'єктивному статусу підлітка в житті, її поява означає, що він суб'єктивно вже вступив у нові стосунки зі світом дорослих, зі світом їхніх цінностей, мотивів поведінки та діяльності.

Виникнення потреби в пізнанні власних особливостей, інтерес до себе та роздуми про себе характерні для дітей підліткового віку. До аналізу своєї особистості підліток звертається як до засобу, який допомагає в організації стосунків та діяльності, у досягненні особисто значущих завдань сьогодення та майбутнього.

Соціально-регулювальна функція роздумів про себе виявляється в тому, що підліток спочатку звертає увагу на свої вади й має потребу в їх подоланні, а вже згодом – на особливості своєї особистості в цілому, свої можливості та переваги. Важливим стимулом виникнення в підлітка міркувань про себе є його потреба мати повагу в колі однолітків та прагнення знайти близьких товаришів, друга.

Підліток починає порівнювати себе з людьми, що його оточують, однолітками, батьками, дорослими. Таке порівняння дає йому знання про інших людей, про особливості їх характеру та поведінки. Уявлення про інших людей і самого себе не завжди є реалістичними. У багатьох підлітків самооцінювання деяких якостей завищене, а рівень домагань вищий за реальні можливості. На цій підставі іноді виникає уявлення про несправедливе ставлення дорослого до підлітка, наприклад, батьків або вчителя. Це може призвести до виникнення в підлітка афекту й комплексу специфічних особливостей: виникають образливість, підозрілість, недовіра, іноді агресивність і завжди – надмірно підвищена чутливість до оцінок інших. На перші невдачі підліток зазвичай реагує афективно, а хронічні невдачі підвищують невпевненість його в собі. В одних знижується рівень домагань, а в інших виникає бажання обов'язково подолати труднощі, довести можливість цього собі і "всім". Особливістю підлітка є *турбота про власну самотійність*. З віком сфера

претензій на самостійність інтенсивно розширюється. Вони охоплюють не лише конкретні дії і вчинки, а й деякі вибори, рішення, думки. Джерелом суперечок підлітків є не тільки реальні незгоди, а й прагнення відстояти свою думку. У підлітковому віці починається формування власної позиції з деяких проблем, наприклад, морально-етичних.

Молодші підлітки часто не вміють управляти своєю поведінкою, а для старших характерне прагнення оволодіти власними афективними реакціями та поведінкою в цілому. Багато з них уже вміють стримуватися, а за потреби приховувати свої наміри, настрої, думки, ставлення. У поведінці спостерігається двоплановість. З віком збільшується тенденція організувати себе, формується ставлення до власного зростання, контроль за ним, самокритика. Підліток починає сам створювати себе, спонукати себе до розвитку відповідно до певних зразків та конкретних значущих завдань і намірів, які пов'язані з потребами сьогодення й майбутнього [430, с. 54].

Розвиток особистості має вигляд саморуху, викликаного суперечностями, які виникають у діяльності індивіда й зумовлюють його переходи на більш високий рівень життя – *рівень особистості*. *Особистість* – індивід, який прагне здійснити себе у світі. Це інструментальна функція психіки, яка на цьому рівні характеризує психологічний зміст відношення "людина-світ". *Психічні новоутворення* стають тут засобами, послуговуючись якими, людина живе – здійснює акти *самореалізації*. Відповідно, особистість є активно діючим індивідом, суб'єктом вчинку. *Вчинок* є "одиницею" аналізу особистості. Вчинок є виявом суперечливих стосунків індивіда з суспільством. Саме вчинком особистість розв'язує завдання на підпорядкування мотивів. Вчинком особистість стверджує свою *позицію*. Зрештою, за допомогою вчинків вона творить свій особливий світ – світ *людини*.

Вчинок не впливає безпосередньо зі свідомості індивіда. *Свідомість*, як і *позиція*, є вторинним явищем, похідним від *діяльностей*, у межах яких вона формується. Та й мотиви діяльності далеко не завжди усвідомлюються. Ситуація "перетину мотивів" штовхає індивіда до вчинку, одночасно активізуючи

процеси свідомості й самосвідомості. Лише на вищих етапах свого становлення він отримує здатність проникати свідомістю в Царину своїх мотивів, готуючи ґрунт вчинку [233, с. 154].

Акцентуації характеру – це крайні варіанти норми, за яких окремі риси характеру надмірно посилені, завдяки чому підвищується чутливість організму людини до певних психогенних впливів. Найчастіше вони розвиваються в період становлення характеру і з віком згасають. Особливості характеру при акцентуаціях виявляються не постійно, а лише в деяких ситуаціях, за певних обставин і можуть не виявлятися за звичайних умов. Соціальна дезадаптація в разі акцентуацій або зовсім відсутня, не спостерігається, або невелика. За ступенем вираження акцентуації поділяються на явні та приховані.

У підлітковому віці за *явних акцентуацій* особливості характеру загострюються, а із впливом психогенних чинників можливі порушення адаптації, відхилення в поведінці. Підліток демонструє свій тип характеру в сім'ї і школі, з однолітками й дорослими, у навчанні й на відпочинку, у праці та розвагах, за звичайних або складних ситуацій. Усюди й завжди гіпертимний підліток є надто енергійним, шизоїдним – ховається від оточення, істероїдним – намагається привернути до себе увагу інших. З віком особливості характеру залишаються яскраво вираженими, хоча іноді компенсуються й не заважають адаптації. *Приховані акцентуації* більше відповідають варіантам норми. За звичайних умов риси певного типу характеру виражені мало або зовсім не виявляються. Проте акцентуйовані риси іноді яскраво виявляються в екстремальних життєвих ситуаціях під впливом психічних травм. У таких випадках не спостерігається помітна соціальна дезадаптація, але для швидкого подолання таких моментів потрібно знати, за яким типом акцентуації підліток відреагує на психогенні впливи середовища [430, с. 54].

Виховна система педагога має охоплювати важливу в розвивальному плані здатність людини змінюватися під впливом того, як її сприймають інші. Так вихователь у спілкуванні з дитиною заздалегідь планує ті якості, які мусять розвиватися в неї. Підвищують об'єктивний смисл засвоюваної особистісної цінності інструктування

вихованця, роз'яснення йому у вербальній, письменній, символічній формах того, що являє собою людина як володар цієї цінності.

Вихователь має вивчати походження, природу, соціальну роль кожної своєї особистісної цінності, тобто він має формувати в собі аналітичне ставлення до неї. Таке розумове осягнення розвиваючої особистісної цінності позитивно впливає на збільшення її спонукальної сили. Стимуляція вихованцями розвитку своїх особистісних цінностей може здійснюватися в процесі виконання ними певних вправ. Творча уява може стати дійовим інструментом особистісного саморозвитку, її можна використовувати для формування ідеальної моделі конкретного морально-духовного образу "Я", який стає орієнтиром зростання, надання сил і може бути втілений у життя. Йдеться про самовиховання бажаної особистісної цінності, яка ще не є основою конкретного образу "Я" [33].

Здатність сприйняття своєрідна: діти сприймають оточуючі їх предмети та явища неточно, тобто виділяють випадкові ознаки й особливості, що з якихось причин привернули їхню увагу. Протягом навчання в 6-7 класах відбуваються кількісні та якісні зміни процесу сприйняття. Кількісні зміни полягають у збільшенні швидкості процесу сприйняття та кількості сприйнятих об'єктів, розширенні обсягу їх запам'ятовування тощо.

Поступово в учнів формується здатність спостерігати явища навколишньої дійсності, тобто, відповідно до певної мети, помічати їх, виявляти істотні деталі, з'ясовувати взаємозв'язки між ними. Ці особливості учнівської психіки треба враховувати в процесі навчання й виховання. Уже з перших уроків підліткам бажано пропонувати завдання на спостережливість, виявлення істотних ознак предметів, установлення зв'язків між декількома об'єктами тощо [193].

Пам'ять учнів у цей час має переважно наочно-образний характер. Учні краще запам'ятовують зовнішні ознаки предметів, ніж їх логічну змістову сутність. У пам'яті учнів цього віку зв'язки між окремими частинами явища, що вивчається, є нестійкими. Учні погано уявляють собі загальну структуру явища, його цілісність і взаємозв'язок компонентів. Запам'ятовування, зазвичай, носить механічний характер, заснований на

враженнях та багаторазовому повторенні. Тому процес відтворення виучуваного вирізняється неточністю, великою кількістю помилок, заучене недовго утримується в пам'яті. Віковий період 11-12 років характеризується переходом від механічної пам'яті до смислової, яка формується під впливом навчання й має вирішальне значення в здобутті знань. Учні вже починають робити перші спроби, щоб запам'ятати доступний для них матеріал не дослівно, а осмислено.

Необхідно систематично, упродовж тривалого часу, повторювати з ними пройдений навчальний матеріал. Необхідно пам'ятати і про дослівне запам'ятовування й відтворення, яке є важливим засобом поповнення словникового запасу та формування культури мовлення, розвитку довільної пам'яті та самоконтролю, уміння помічати помилки у відтвореному та їх виправляти. З цією метою учням потрібно пропонувати багато завдань і вправ, призначених для усного виконання. В учнів 5-7 класів переважає мимовільна (короткотривала) увага, дитина легко відволікається на який-небудь подразник, активно реагує на все нове, яскраве й незвичайне. Зосередження уваги на одному й тому ж об'єкті важко дається учням у цьому віці і призводить до швидкої стомлюваності. Це звісно заважає процесу навчання. Усі ці чинники потрібно враховувати під час організації навчального процесу. Усвідомлення учнями значущості навчального матеріалу та важливості його засвоєння – умова стійкості довільної уваги. Поступово обсяг і стійкість уваги дещо зростають.

Учням можна пропонувати більші за обсягом тексти для самостійного читання, складніші – (з більшою кількістю дій) задачі для розв'язування. З метою активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів бажано пропонувати їм самостійно складати завдання й ставити однокласникам запитання, які стосуються вивченого теоретичного матеріалу. Така практика розвиває пам'ять та увагу в учнів, потребує вивчення теоретичного матеріалу [193].

Щоб сформувати прийоми довільної уваги, доцільно поряд із звичайною діяльністю пропонувати учням завдання з її перевірки, а також завдання на складання плану діяльності та її контролю. Стійкість уваги посилюється, коли зміст діяльності викликає зацікавленість, коли в об'єктів, що вивчаються, постійно виявляються нові особливості.

Крім того, що відбуваються зміни в когнітивній сфері, у цьому віці змінюється й основна діяльність учнів. Якщо в початкових класах головною діяльністю учнів була навчальна, то поступово в підлітків на перше місце виходить міжособистісне спілкування з дорослими й ровесниками, суспільно корисна праця, що позитивно позначається на розвитку психіки та особистості загалом. Навчання залишається важливим для дітей цієї вікової категорії, але пізнавальний інтерес до навчання перебуває на стадії зацікавленості: легко виникає й легко згасає. Здебільшого він спрямований на процес навчання, а не на його зміст.

Навчальні труднощі молодших підлітків багато в чому залежать від емоційної сторони навчання, інтересу, заохочення, похвали вчителя чи їх відсутності. Якщо вчитель не стимулює самостійність та ініціативу в учнів, а лише наставляє і контролює результати їх навчальної діяльності, то підлітки втрачають інтерес до навчання. Тому на уроках у 6 класах варто приділяти значну увагу ігровим моментам [193].

13-15 років – це старший підлітковий вік, це продовження перехідного періоду в розвитку школярів, що характеризується подальшим поступовим переходом від дитинства до зрілості. У цей час відбувається не лише фізичне дозрівання підлітка, а й інтенсивне формування особистості, енергійне зростання моральних та інтелектуальних сил і можливостей. Ці підлітки потребують особливої уваги до себе. Труднощі в їхньому вихованні зникають, якщо вчителі розуміють зміни, що відбуваються в психічному житті дітей цього віку, поважають ті нові тенденції, які в ньому народжуються, і сприяють їх реалізації, відповідно організовуючи різні види їхньої діяльності, взаємини в колективі, участь у громадському житті.

Під впливом складнішого навчання в середніх класах настають істотні зміни не лише в мотиваційній, а й в операційній стороні навчальної діяльності підлітків. Підвищується рівень абстрагування й узагальнення, формуються системи прямих і зворотних логічних операцій, міркувань і висновків, що стають більш свідомими, обґрунтованими, логічно досконалішими. Навчання в цих класах орієнтується великою мірою на самостійне виконання учнями навчальних завдань [144, с. 46].

Однією з рис підлітків є критичність. Підлітки не завжди сприймають на віру пояснення вчителя чи батьків. Вони намагаються знайти докази, які заперечують те, що їм говорять.

Це свідчить про посилення їхньої мисленнєвої діяльності. Спостереження показують, що підлітки переживають свої помилки в мисленнєвій діяльності, але не завжди можуть самокритично оцінити свої судження. Розвиток мислення виявляється в подальшому вдосконаленні процесів порівняння пізнавальних об'єктів, їх аналізу й синтезу, абстрагування, узагальнення, утворення понять й оперування ними.

Досягнення старших підлітків помітні також у розвитку їхніх міркувань та висновків. Вони вдаються до міркувань, не лише відповідаючи на запитання вчителів, а й з власної потреби впевнитися в істинності тих чи інших суджень, довести їх, обстоювати свою думку. Інтереси у старшому підлітковому віці часто набувають форми захоплень, які буквально поглинають весь час дитини, навіть на шкоду шкільним заняттям. Це можуть бути шахи, футбол, читання, фотографія, в'язання. Інтереси дітей у цьому віці стають більш усвідомленими, підліток все частіше спрямовує і підтримує їх. Щоб задовольнити стрижневий інтерес, часто виникають опосередковані, наприклад, захоплення моделюванням викликало глибокий інтерес до математики, фізики тощо. [144, с. 47]. Старший підліток набагато свідоміше ставиться до власних вчинків, він більш схильний до самоаналізу, хоч і не завжди здатний розібратися в самому собі. Саме в такому стані старшому підліткові потрібна найбільш розумна, тактовна порада вчителя.

Старший підлітковий вік є періодом формування моральних почуттів. Норми поведінки стають ефективним керівництвом до дії. Проте й поведінці підлітків не завжди поєднуються слова, почуття і справи.

Старший підлітковий вік часто відзначається бурхливим перебігом емоцій, раптовими змінами емоційних станів, переживань, настроїв, переводами від піднесеності до нестриманості, галасливості, від надмірної рухливості до спокою, байдужості. До раптових змін настрою можуть спричинити погана оцінка, розчарування в другові, неувважність дорослих до інтересів і почуттів підлітків, нетактовний спосіб утручання в їхнє емоційне життя. Старший підлітковий вік – період значних зрушень у розвитку самосвідомості особистості. Підліток по-новому ставиться до себе, прагне знаходити в собі й виявляти у своїй поведінці якості дорослого. Старші підлітки, глибше розуміючи себе, краще оволодівають власними ефективними реакціями, адекватніше оцінюють

свої успіхи в різних видах занять, і намагаються планувати свій час, хоча це не завжди їм вдається. Причому, причини своїх невдач вони вбачають у недоліках своєї волі [144, с. 48]. У старших підлітків на тлі зростання самокритичності з'являється й починає відігравати все більшу роль в його розвитку прагнення до самовдосконалення – тобто, прагнення свідомо впливати на себе, формувати позитивні якості й переборювати негативні. Але переоцінювати можливості самовиховання не слід.

Цей процес вимагає постійного спрямування з боку старших. Якщо лишити цей процес некерованим, то часто підлітки припускаються серйозних помилок. Найпоширеніша з них – неправильне розуміння морального змісту окремих якостей (наприклад, справжня мужня людина повинна бути холодною, грубуватою й різкою; скромність – це вміння ризикувати, діяти не вагаючись).

Друга поширена помилка полягає у тому, що підліток іноді не може знайти правильні шляхи самовиховання й використовує неправильні прийоми чи засоби, іноді дуже наївні (наприклад, щоб виховати волю й мужність, підліток пропускає через своє тіло електричний струм або здавлює руки кришкою парти, хапається за гарячі предмети і т. п.).

Психологи стверджують, що в старшому підлітковому віці в загальному процесі розвитку дитини помітне місце займає формування характеру, це, насамперед, прагнення до дорослості, до самостійності, певної незалежності, і звідси – хворобливе самолюбство і вразливість, гостра реакція на спроби дорослих недооцінити їхні права та інтереси, негативні форми опору впливу дорослих, невизнання авторитету вихователів, батьків, ігнорування вимог, певна невірноваженість характеру, порівняно часті, швидкі й різкі зміни настрою, форм поведінки. Безумовно, велика збудливість, грубість, упертість, роздратованість не є неминучими супутниками підліткового віку, як правило, їх прояв свідчить про недоліки виховання дитини [144, с. 49].

Розглянуті вище психологічні особливості учнів є загальними й найтипівішими для дітей даної вікової категорії. Педагогу слід мати на увазі, що вікові закономірності завжди проявляються через варіації індивідуальних якостей, які залежать від особливостей організму конкретної людини та її психіки. У підлітків увиразнюються індивідуальні особливості, пов'язані з розвитком самостійного мислення, інтелектуальної активності,

творчого підходу до вирішення завдань. У цей період важливо, щоб учитель допоміг учню навчитися самостійно здобувати знання: користуватися додатковою літературою, довідниками, словниками, комп'ютером, Інтернетом, спілкуватися й насолоджуватися творчою естетичною діяльністю, що ефективно впливатиме на акмеуспіх.

◆ **Естетична вихованість підлітків загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів**

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 20.02.2002 № 114 "Про забезпечення Положення про експериментальний навчальний заклад" [236], з метою реалізації регіонального дослідно-експериментального проекту "Теоретико-методологічні засади формування естетичного середовища учнів основної та старшої школи" й відповідно до наказу управління освіти і науки Сумської обласної державної адміністрації від 22.12.11 № 963 в Сумській області проводиться дослідний експеримент з теми "Теоретико-методологічні засади формування естетичного середовища учнів основної та старшої школи" [237] на базі Михайлівської ЗОШ I-III ст. Лебединської районної ради, Капустинської ЗОШ I-III ст. Липоводолинської районної ради, Сумської СШ I-III ст. № 9, Сумської СШ I-III ст. № 17, Лебединської ЗОШ I-III ст. № 3 Лебединської міської ради, Путивльського районного Будинку школяра, Палацу дітей та юнацтва Сумської міської ради.

Згідно з наказами [236; 237] була затверджена програма дослідно-експериментального проекту на 2011-2016 роки, відповідно до якої експериментальна робота проводилася в п'ять етапів.

На першому, підготовчо-організаційному етапі (2009-2011 рр.), здійснювалася підготовка й презентація заявки та програми дослідно-експериментальної роботи (педагогічного експерименту); готувалося нормативно-правове забезпечення експериментальної роботи: а) прийняття відповідних рішень вченої ради Сумського обласного ІППО; Управління освіти і науки, молоді та спорту України Сумської ОДА, вченої ради Інституту проблем виховання НАПН України, педагогічних рад СШ I-III ст.

№9, №17 м. Суми; ЗОШ I-III ст. № 6 м. Лебедин, Капустинської ЗОШ I-III ст. Липоводолинської районної ради, Михайлівської ЗОШ I-III ст. Лебединської районної ради, ПДЮ (палац дітей та юнацтва) м. Суми, Путивльський районний Будинок школяра, батьківських конференцій даних закладів; передбачалося проведення лекційних і семінарських занять: а) з основ педагогічного управління та організації дослідно-експериментальної роботи; б) з теорії й практики творчої самореалізації особистості як провідної мети національної освіти; в) з проблем теорії й практики формування естетичного середовища та діагностики його результатів; здійснювалася підготовка навчально-методичної бази для експериментальної роботи в основній та старшій школі.

На другому, діагностично-оцінювальному етапі (2011-2012 рр.) були відпрацьовані на науково-методичній раді основні критерії й показники взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків, створення естетичного середовища (лютий 2012 р.); проводилася апробація цих критеріїв і показників на основі діагностичного підходу на науково-практичному семінарі всіх учасників експериментальної роботи (учителів, психологів, викладачів вузів, із якими співпрацюють заклади освіти); проведено пілотне випробування розробленого діагностичного інструментарію в окремих класах основної та старшої школи й окремих груп гурткової роботи в позашкільних навчальних закладах; на основі цієї роботи складено цілісний діагностичний комплекс з варіантами для основної, старшої школи.

На основі розробленого діагностичного інструментарію здійснено суцільну діагностику рівнів художньо-творчих якостей учнів в усіх експериментальних класах (січень-лютий 2012 р.) та орієнтовних рівнів естетичної вихованості підлітків зазначених категорій; на основі вище викладеного підведені підсумки діагностики й оцінки рівнів розвитку художньо-творчих якостей школярів експериментальних класів та підготовлений необхідний комплекс діагностичних матеріалів педагогічного експерименту для розгляду на науковій раді (лютий-березень 2012 р.).

Наголосивши на важливості й необхідності дослідно-експериментальної роботи, а саме проведенні діагностично-оцінювального, констатувального етапу, перейдемо до наведення результатів діагностики, унаочнимо їх.

Діагностичний комплекс в основному був побудований за власною методикою: визначені, на нашу думку, доволі чіткі й продумані запитання, які містилися в анкетах та опитувальниках для підлітків (учнів 5 класу й вихованців груп основного рівня ПНЗ та учнів 8-9 класів і вихованців груп вищого творчого рівня ПНЗ). Слід наголосити, що респонденти даних вікових груп до кінця експерименту прогнозовано перейдуть до іншої вікової групи або залишаться в даній віковій групі. Для нас подібне вирішення питання є доцільним, оскільки потрібно зберегти чистоту експерименту. Будемо дотримуватися послідовності й охарактеризуємо більш детально діагностику.

Для підлітків означених груп було розроблено діагностичний інструментарій – 9 анкет-опитувальників. Анкета №1 (додаток Б. 1) призначалася для визначення здатності учня (вихованця) (5 клас) до естетичної діяльності. Респонденти пропонували відповіді на запитання:

1. *Як Ви вважаєте, чи є мистецтво пріоритетним у наш час? (Так; ні; не знаю).*

2. *У чому Ви бачите головне призначення мистецтва в наш час? (У бажання творити, у поштовху до діяльності; у наданні насолоди людям; у створенні предметів краси).*

3. *Які види сучасного мистецтва Ви вважаєте найпоширенішими?* відповіді дали змогу підсумувати відповіді з даного питання в трьох показниках, чи респонденти види сучасного мистецтва: називають; знають дещо, частково; не називають.

4. *Як Ви вирізняєте естетично виховану особистість у загальній масі людей? (За поведінкою; за ходом, поставою, манерою говорити; за зовнішністю, одягом).*

5. *Чи згодні б Ви взяти участь у шкільному концерті, виставі, показі мод, конкурсі художньої творчості тощо? (Так; ні; не знаю або дати свій варіант відповіді).*

В опитуванні брали участь 4 експериментальні (далі ЕГ) і 2 контрольні (далі КГ) групи.

Остаточну кількість даних відповідей показуємо в таблицях 3; 4 та 5 у загальній кількості опитуваних та у відсотках.

Таблиця 3

Визначення здатності підлітків ЗНЗ до естетичної діяльності (ЕГ) (5 кл.)
(Констатувальний етап експерименту)

Питання Відповіді	1		2		3		4		5	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
а)	59	71	30	36	5	6	40	48	67	81
в)	17	20	34	41,1	42	50,5	39	47	11	13
с)	7	9	19	22,8	36	43,5	4	5	5	6
Разом	83	100	83	100	83	100	83	100	83	100

Таблиця 4

Визначення здатності підлітків ЗНЗ до естетичної діяльності (ЕГ) (9 кл.)
(Констатувальний етап експерименту)

Питання Відповіді	1		2		3		4		5	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
а)	7	84	65	81	25	31	22	27,5	63	78,7
в)	13	16	6	8	30	38	50	62,5	6	7,6
с)	0	0	9	11	25	31	8	10	11	13,7
Разом	80	100	80	100	80	100	80	100	80	100

Таблиця 5

Визначення здатності підлітків до естетичної діяльності (КГ)
(Констатувальний етап експерименту)

Питання Відповіді	1		2		3		4		5	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
а)	22	58	30	80	6	15	26	68	38	100
в)	4	10,5	6	16	10	27	8	21,5	0	0
с)	12	31,5	2	4	22	58	4	10,5	0	0
Разом	38	100	38	100	38	100	42	100	38	100

В експериментальні групи були об'єднані підлітки загальноосвітніх навчальних закладів, загалом 83 учні 5 класів та вихованці гуртків "Ізостудія", "Мозаїка" позашкільних навчальних закладів (Сумський ПДЮ, Путивльський районний будинок школяра), що становить 38 вихованців основного рівня. Загалом 71% опитуваних ЕГ та 58% опитуваних КГ вважають, що мистецтво є пріоритетним у наш час. Головним у призначенні мистецтва вважають викликати в людини бажання творити 36%

респондентів ЕГ та 80% респондентів КГ; у наданні людині насолоди відповідають 41,1% учнів загальноосвітніх навчальних закладів ЕГ та 16% вихованців гуртків позашкільних навчальних закладів КГ; у створенні предметів краси або у створенні красивих предметів (можливо яскравих, одноколірних, різноманітних, вишуканих, оздоблених, декорованих, інкрустованих тощо) 22,8% опитуваних ЕГ і 4% опитуваних КГ. Наголошуємо, що респонденти ЕГ на друге запитання давали декілька відповідей, що склало загалом 100%, а деякі вихованці КГ не дали жодної відповіді.

Відповіді на третє запитання даної анкети змогли далеко не всі учасники експерименту. Серед видів сучасного мистецтва учні та вихованці називали "сучасні танці", "абстракцію", "брейк", "реп", "брейк-данс", "хіп-хоп", "стріт-данс", "бойовики", "квілінг", "бальні танці", "декупаж", "кіно", "бісероплетіння", "музичне" та ін. Зауважимо, що респонденти не називають, які види чи жанри ОМ, ММ, кіно є найбільш сучасними, новітніми, а які є більш класичними. Називають сучасні види мистецтва 6% респондентів ЕГ та 15% – КГ, не називають – 43,5 опитуваних ЕГ і 58% – КГ.

Естетично виховану особистість у загальній масі людей вирізняють за поведінкою 48% респондентів ЕГ та 68% – КГ; за ходом, поставою, манерою говорити – 47% респондентів ЕГ та 21,5% – КГ; за зовнішністю, одягом – 5% респондентів ЕГ та 10,5% – КГ. Слід зауважити, що респонденти КГ естетично виховану особистість у загальній масі людей вирізняють не за одним, а за декількома (двома-трьома) показниками, загальний відсоток становить 100. На п'яте запитання *"Чи зголосилися б Ви взяти участь у шкільному концерті, виставі, показі мод, конкурсі художньої творчості тощо?"* опитувані відповіли: *"Так"* – 81% опитуваних ЕГ та 100% вихованців позашкільних навчальних закладів КГ, *"Ні"* – 13% респондентів ЕГ, *"Не знаю, не думав про це"* – не відповів жоден респондент ЕГ та КГ.

За кожну відповідь а) респонденти отримали 3 бали, б) – 2 бали, с) – 1 бал першого, другого, третього, четвертого і п'ятого запитань. Загальна сума балів склала число, яке дорівнювала визначеному рівню здатності вихованця до естетичної діяльності: 14-15 б. – високий рівень здатності; 13-10 б. – достатній рівень здатності; 9-5

б. – недостатній рівень здатності. Результати опитування унаочнюємо в діаграмі (рис. 13) – порівняння відповідей експериментальних та контрольних груп.

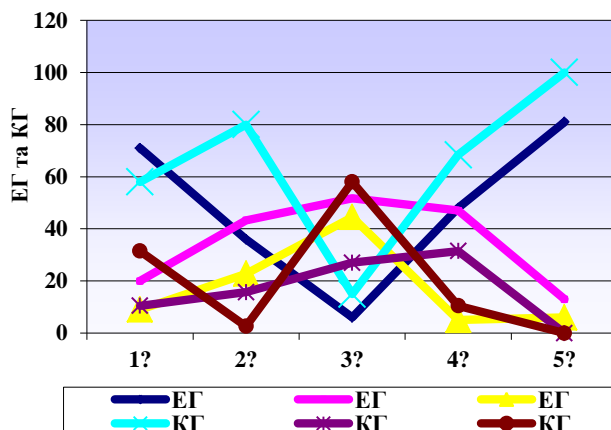

Рис. 13. Порівняльна діаграма визначення здатності підлітків ЕГ та КГ до естетичної діяльності

Анкета № 3 призначалася для визначення розуміння (вихованцями) учнями (5 клас) естетичної цінності навколишнього світу та інтересу до мистецтва. Респонденти давали відповідь на запитання:

1. Як Ви вважаєте, чи є оточуючий Вас світ гармонійним? (Так; ні; в деяких аспектах; не знаю).

2. Чи хотіли б Ви покращити світ навколо Вас? (Так; ні; не вважаю за потрібне; не знаю).

3. Чи подобається Вам відвідувати мистецькі заходи? (Так; ні; іноді; не знаю).

4. Які б мистецькі заходи Ви охоче відвідали? (Виставки; кіно; театр; або записати інше у вільному рядку відповіді).

5. Чому б Ви віддали перевагу, якщо б Вам запропонували подивитися (Спектакль, виставку, відвідати філармонію; фільм, телепередачу; показ мод, дискотеку; почитати цікаву книгу).

У запитаннях 6-10 потрібно було вписати відповідь у трьох вільних рядках, обґрунтувавши (аргументувавши) відповідь.

6. Назвіть Вашого улюбленого художника. Чим він Вам подобається?

7. Назвіть Вашого улюбленого композитора. Чим він Вам подобається?

8. Назвіть Вашого улюбленого режисера. Чим він Вам подобається?

9. Назвіть Вашого улюбленого актора. Чим він Вам подобається?

10. Назвіть Вашого улюбленого письменника. Чим він Вам подобається?

Відтак, 83 учні 5 класів та 38 вихованців основного рівня гуртків "Ізостудія", "Мозаїка" позашкільних навчальних закладів (Сумський Палац дітей та юнацтва, Путивльський районний будинок школяра) дали відповіді на запитання №1; позитивно відповіли 51 респондент ЕГ та 30 респондентів КГ. Остаточну кількість даних відповідей подаємо в таблицях 7; 8; 9 у загальній кількості опитуваних та у відсотках.

Таблиця 7

Визначення розуміння підлітками ЗНЗ естетичної цінності навколишнього світу та інтересу до мистецтва (ЕГ) (констатувальний етап)

Питання Відповіді	1		2		3		4		5		6		7		8		9		10	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
а)	51	64	68	85	50	62	22	27	22	27	17	21	16	20	9	11	11	14	15	19
в)	7	9	0	0	3	4	43	54	26	32	36	45	38	48	43	55	39	49	38	47
с)	22	27	6	7	27	34	11	14	23	29	17	21	16	20	14	17	17	21	15	19
д)	0	0	6	8	0	0	4	5	10	12	10	13	10	12	14	17	13	16	12	15
Разом	80	100	80	100	80	100	80	100	80	100	80	100	80	100	80	100	80	100	80	100

Таблиця 8

Визначення розуміння підлітками ЗНЗ естетичної цінності навколишнього світу та інтересу до мистецтва (ЕГ) (констатувальний етап)

Питання Відповіді	1		2		3		4		5		6		7		8		9		10	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
а)	41	51	59	74	61	76	36	45	25	31	48	60	47	59	41	51	43	54	15	19
в)	2	3	12	15	3	4	38	47	46	58	24	30	24	30	16	20	25	31	57	71
с)	37	41	9	11	16	20	6	8	9	11	8	10	9	11	23	29	12	15	8	9
д)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Разом	80	100	80	100	80	100	80	100	80	100	80	100	80	100	80	100	80	100	80	100

Гармонійним вважають оточуючий світ 64% респондентів ЕГ та 79% респондентів КГ, їх задовольняє оточення, вони описують його гармонійним, красивим і змінювати нічого не бажають. Хотіли б покращити світ навколо себе 85% підлітків загальноосвітніх

навчальних закладів і всього 32% вихованців гуртків естетичного спрямування виявляють таке бажання. Практично всі опитувані бажають відвідувати мистецькі заходи, позитивні відповіді надали 62% респондентів ЕГ та 69% респондентів КГ.

Таблиця 9

Визначення розуміння естетичної цінності навколишнього світу та інтересу до мистецтва вихованцями ПНЗ (КГ) (констатувальний етап)

Питання Відповіді	1		2		3		4		5		6		7		8		9		10	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
а)	30	79	12	32	26	69	12	32	16	43	18	32	6	16	10	26	8	21	6	16
в)	0	0	6	16	4	10	18	47	10	26	12	47	22	58	20	53	22	59	24	63
с)	6	16	10	26	8	21	6	16	10	26	2	1	6	16	6	16	4	10	3	8
д)	2	5	10	26	0	0	2	5	2	5	6	16	4	10	2	5	4	10	5	13
Разом	38	100	38	100	38	100	38	100	38	100	38	100	38	100	38	100	38	100	38	100

На четверте запитання "Які б мистецькі заходи Ви охоче відвідали?" опитувані відповіли "виставки" – 27% учнів ЕГ та 32% вихованців КГ, "кіно" – 54% учнів ЕГ та 47% вихованців КГ, "театр" – 14% учнів ЕГ та 16% вихованців КГ, "опери, музеї, балет, концерт" – 5% учнів ЕГ та 5% вихованців КГ. Все це дозволяє зробити висновок про те, що респонденти гарно обізнані з сутністю проведення мистецьких заходів, але більше схильються до перегляду кінофільмів, комп'ютерного он-лайну.

На п'яте запитання "Чому б Ви віддали перевагу, якщо б Вам запропонували подивитися..?" опитувані обирали серед перегляду спектаклю, художньої виставки, відвідання філармонії; фільму, телепередачі; відвідування показу мод, дискотеки; або замінити відпочинок читанням цікавої книги. 27% респондентів ЕГ та 43% респондентів КГ сходили б із задоволенням до філармонії, театру, переглянули спектакль або художню виставку; 32% респондентів ЕГ та 26% респондентів КГ віддали перевагу перегляду фільму або телепередачі; 29% респондентів ЕГ та 26% респондентів КГ із задоволенням відвідали показ моделей або сходили на дискотеку; і тільки 12% респондентів ЕГ та 5% респондентів КГ замінили відпочинок читанням улюбленої або цікавої книги.

У запитаннях 6-10 потрібно було дати обґрунтовані, аргументовані відповіді, назвавши улюбленого художника, композитора, режисера, актора, поета або письменника. Серед улюблених художників учні називають І. Шишкіна, Л. да Вінчі, В.Васнецова, М. Приймаченко без аргументів (45% респондентів ЕГ та 47% респондентів КГ); аргументували власну відповідь 21% респондентів ЕГ та 32% респондентів КГ.

Вихованцям подобається стиль, фарби, колорит, зміст зображення на полотнах, зрідка композиційний задум тощо.

Виникають труднощі у відповіді на шосте запитання у 21% учнів ЕГ та 1% вихованці КГ. Зовсім не знають художників 13% респондентів ЕГ та 16% респондентів КГ. Серед улюблених композиторів опитувані називають С.Рахманінова, С. Прокоф'єва, В. Моцарта, Е. Грига, П. Чайковського без аргументації (48% учнів 5 класу та 58% вихованців основного рівня позашкільних навчальних закладів); 20% респондентів ЕГ та 16% респондентів КГ називають улюбленого композитора, аргументуючи власну відповідь, але найчастіше це відповідають: *"Подобається, бо в нього дуже гарна музика"*; виникають труднощі в 20% респондентів ЕГ та 16% відсотків КГ; не називають композиторів відповідно 12% ЕГ та 10% КГ.

Улюбленого режисера, актора й виконавця переважна більшість респондентів (55%, 53%, 59%, 49%) також називає без аргументування, не називають – відповідно 16%, 17% опитаних ЕГ та 10%, 5% респондентів КГ.

Улюбленим поетом більшості респондентів КГ (63%) та ЕГ (47%) є Т. Шевченко. Основним аргументом опитувані називають те, що він пише дуже гарні вірші. Узагалі не називають поетів та письменників, і це бентежить, 15% респондентів ЕГ та 13% респондентів КГ.

Якісну характеристику, а саме, визначення рівнів розуміння вихованцями естетичної цінності навколишнього світу та інтересу до мистецтва, ми знаходили за поданим нижче ключем: за кожну відповідь а) респонденти отримують 4 бали, б) – 3 бали, с) – 2 бали, d) – 1 бал. Загальна сума балів складає число, яке дорівнює визначеному рівню розуміння вихованцями естетичної цінності навколишнього світу.

Набрані 35-40 б. визначають високий рівень розуміння естетичної цінності навколишнього світу; 30-34 б. – достатній рівень; 10-30 б. – недостатній рівень.

Анкету № 4 було розроблено для виявлення розуміння підлітками сутності різних видів та жанрів мистецтва, а № 6 – для визначення рівня ставлення учнів до вивчення шкільних дисциплін, а № 7 – для визначення рівня сприймання учнями особистості педагога в навчально-виховному процесі (особистість педагога також впливає на формування естетичного середовища). Були опитані підлітки п'ятих та дев'ятих класів.

Підведемо підсумки опитування. Подаватимемо окремо групи респондентів дев'ятих та п'ятих класів, експериментальних та контрольних груп. Запитання мали такий зміст:

1. *Що Вас більше всього приваблює в художніх творах?*
2. *Що Вас приваблює у творах музичного мистецтва?*
3. *Які Ви знаєте засоби виразності архітектури?*
4. *Які Ви знаєте виражальні засоби живопису?*
5. *Які Ви знаєте виражальні засоби графіті?*
6. *Як впливає на естетичне виховання комп'ютерна графіка?*
7. *Чи є комп'ютерна графіка видом візуального мистецтва?*
8. *Які є засоби виразності сценічного мистецтва?*
9. *Які Ви знаєте засоби виразності музики?*
10. *Які є засоби виразності хореографічного мистецтва?*
11. *Чи вважаєте Ви дискотеку хореографічним видом мистецтва?*
12. *Чи вважаєте Ви дефіле видом мистецтва?*

Респонденти мали відповісти на запитання й записати відповіді, класифікуючи їх за трьома показниками, а саме – на скільки учень: а) глибоко розуміє зміст питання; б) частково розуміє; в) не розуміє. В опитуванні брали участь 4 ЕГ і 2 КГ.

Остаточну кількість відповідей показуємо в табл. 10; 11.

Визначення розуміння учнями сутності різних видів та жанрів мистецтва (ЕГ). Констатувальний етап експерименту, 5 клас

Запитання Відповіді	1		2		3		4	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
а)	32	38,6	26	31,3	4	4,8	18	21,6
в)	26	31,3	26	31,3	23	27,7	20	24,2
с)	25	30,1	31	37,4	56	67,5	45	54,2
Разом	83	100	83	100	83	100	83	100
Запитання Відповіді	5		6		7		8	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
а)	9	10,8	36	43,4	34	41	14	16,8
в)	20	24	7	8,4	3	3,6	32	38,6
с)	54	65,2	40	48,2	46	55,4	37	44,6
Разом	83	100	83	100	83	100	83	100
Запитання Відповіді	9		10		11		12	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
а)	12	15,5	7	8,4	34	40	28	34
в)	37	44,5	38	45,8	5	6	5	6
с)	34	40	38	45,8	44	54	50	60
Разом	83	100	83	100	83	100	83	100

Таблиця 11

**Визначення розуміння учнями сутності різних видів та жанрів мистецтва (КГ)
Констатувальний етап експерименту, 5 кл.**

Запитання Відповіді	1		2		3		4	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
а)	15	38,6	12	31,3	2	4,8	8	21,6
в)	12	31,3	12	31,3	10	27,7	10	24,2
с)	11	30,1	14	37,4	26	67,5	20	54,2
Разом	38	100	38	100	38	100	38	100
Запитання Відповіді	5		6		7		8	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
а)	4	10,8	16	43,4	15	41	6	16,8
в)	9	24	3	8,4	1	3,6	14	38,6
с)	25	65,2	19	48,2	22	55,4	18	44,6
Разом	38	100	38	100	38	100	38	100
Запитання Відповіді	9		10		11		12	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
а)	6	15,5	4	8,4	16	40	13	34
в)	17	44,5	17	45,8	2	6	2	6
с)	15	40	17	45,8	20	54	23	60
Разом	38	100	38	100	38	100	38	100

В експериментальній групі 38,6% респондентів ЕГ та КГ розуміють, що більше всього їх приваблює в художніх творах, розуміють зміст твору, їх образні вислови, метафори тощо. Переважна більшість вихованців гуртків (22; 18) та учнів основної та старшої школи (26; 20) не знають засобів виразності архітектури та живопису, називають безглузді речі. До засобів виразності живопису відносять фарби, пензлі тощо.

До засобів виразності графіки, а саме графіті, відносять балончик із фарбою. Це свідчить про те, що викладання мистецтва в 1-4 класах даних експериментальних і контрольних груп відбувалося на неналежному рівні.

Більшість респондентів як експериментальних, так і контрольних груп не знають, що таке комп'ютерна графіка і як вона впливає на естетичне виховання людини. Не знають засобів виразності сценічного мистецтва 37 респондентів ЕГ та 18 респондентів КГ, що становить близько 50% загальної кількості респондентів.

Не знають засобів виразності музики 34 респонденти ЕГ, а це учні загальноосвітніх навчальних закладів і 15 вихованців ПНЗ – респонденти КГ. Засобів виразності хореографічного мистецтва не знають 38 респондентів ЕГ та 17 респондентів КГ. Це загалом становить близько 46% всіх опитаних. Унаслідок того, що респонденти не усвідомлюють засоби виразності хореографічного мистецтва, спрощено мистецтва танцю, то більшість з них, а саме, 44 учні ЕГ та 20 вихованців ПНЗ, респондентів КГ вважають дискотеку видом мистецтва, більше того, ці ж респонденти відносять дефіле також до виду мистецтва.

Оскільки опитування за попередньою анкетой показало, що більшість респондентів не знають видів та жанрів мистецтва, то було проведено наступну анкету, де підлітки висловлювали своє ставлення до вивчення змісту шкільних дисциплін (табл. 12).

Було розроблено 7 запитань, на перші два (*Чи вважаєте Ви, що сучасний учень має бути освіченою, всебічно розвиненою особистістю? Чи є головними культура й освіта у Вашому житті?*) підлітки мали відповісти: "так", "ні", "не зовсім", а далі висловити думку про те, який, на їх думку, займає місце предмет мистецтва та чи пов'язаний цей предмет із історією, мовою, літературою, а саме (яке місце): головне; основне, але не головне; останнє; провідне; тимчасове; проміжне.

Визначення рівня ставлення учнів до вивчення шкільних дисциплін

Констатувальний етап, 5-9 класи

Предмети	Естетичний потенціал
<i>Українська мова</i>	<i>Багатство мови Різноманітність висловів Красномовство Образність</i>
<i>Іноземна мова</i>	<i>Поетика Фонетичне забарвлення Етнокультура</i>
<i>Історія</i>	<i>Краса історичного Естетичні цінності різних епох, народів</i>
<i>Музична культура</i>	<i>Краса звуку Символ краси, гармонії, порядку Виконавча майстерність</i>
<i>Математика</i>	<i>Естетика числа Краса математичних величин Символ інтелектуальної краси й порядку</i>
<i>Інформатика</i>	<i>Інформатизація як феномен культури Естетика перспективного</i>
<i>Безпека життєдіяльності</i>	<i>Природні джерела краси Краса всього живого на Землі</i>
<i>Природознавство</i>	<i>Краса живої природи, чистого миру Життєзабезпечення Єднання протилежностей – Природи й Культури</i>

Для респондентів старшої школи були додані предмети:

<i>Фізика</i>	<i>Матеріальна краса світу Фізичні критерії краси Ідеальні закони фізики</i>
<i>Економіка</i>	<i>Базисна естетика Економічна забезпеченість естетичної картини світу</i>
<i>Естетика</i>	<i>Краса – основа духовного життя Цілісність</i>
<i>Екологія</i>	<i>Краса живої природи, чистого миру Життєзабезпечення Єднання протилежностей – Природи й Культури</i>

Відповідаючи на 4 запитання, опитувані висловлювали своє ставлення до того, чи достатньо вивчається предметів у курсі їх класу для підвищення рівня їх культурологічного світогляду. Якщо не вистачає, то респонденти вказували, яких предметів не вистачає, на їхню думку, вносили власні пропозиції щодо їх введення, запис робили на двох вільних рядках унизу.

Відповідь на 5 запитання "З яких видів мистецтв Ви відчуваєте потребу поглиблення знань?" опитувані записували в трьох вільних рядках знизу, а от шосте запитання "Які обставини, на Ваш погляд, впливають на визначення поняття прекрасного?" було уточнене додатковими відповідями й учні мали вибрати – з поданих 12-ти: 1) Епоха; 2) Національний фактор; 3) Расовий фактор; 4) Релігійна приналежність; 5) Мода; 6) Індивідуальні риси особистості; 7) Психологічні особливості особистості; 8) Природа; 9) Музична культура; 10) Етнічні традиції, цінності; 11) Матеріальне середовище; 12) Фізична спрямованість особистості. Визначення й поняття, які були не зрозумілі п'ятикласникам, учителі-експериментатори пояснювали перед заповненням анкети.

Сьоме запитання "Визначте ознаки, які, на Вашу думку, найяскравіше визначають естетичний потенціал предмета?" було розташоване у таблиці, де респонденти мали підкреслити потрібне або додати у вільних рядках власне бачення естетичного потенціалу мистецтва. Підсумовуючи відповіді на всі сім питань анкети, проаналізуємо кількісні відповіді респондентів ЕГ та КГ та покажемо зведені результати в табл. 13 та 14.

Відтак, те, що сучасний учень має бути освіченою, всебічно розвиненою особистістю, вважають 83,1% опитуваних ЕГ та 76,3% – КГ; головним у освіті називають культуру й освіту 67,4% респондентів ЕГ та 47,4% – КГ; віддають головне місце предметам мистецтва, які пов'язані також з історією, мовою, літературою 19,3% учнів ЕГ та 39,5% вихованців позашкільних навчальних закладів, респондентів КГ, але, при цьому, віддають основне, не головне місце цим предметам відповідно 57,8% ЕГ та 47,4% КГ. Як бачимо більшість дітей вважають мистецькі дисципліни основними. Опитувані вважають, що достатньо вивчається предметів у курсі їх класу або групи для підвищення їх культурологічного рівня – 83,1% ЕГ та 71% КГ. Відчувають потребу в поглибленні знань з мистецтва 46,9% респондентів ЕГ та 78,9% респондентів КГ. При цьому називають такі мистецькі предмети, як музика, "бо з пісень можна дізнатися більше", образотворче мистецтва, скульптура, архітектура, сучасні танці, театр. Поряд з мистецькими предметами називають також іноземні мови, математику, історію, фізичну культуру, літературу, які є дотичними до мистецьких дисциплін.

Таблиця 13

Ставлення підлітків до вивчення шкільних дисциплін (ЕГ)
Констатувальний етап експерименту, 5 клас

Запитання Відповіді	1		2		3		4		5		6		7	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
а)	69	83,1	56	67,4	48	57,8	69	83,1	39	46,9	45	54,2	55	66,3
в)	9	10,8	23	27,7	16	19,3	9	10,8	39	46,9	31	37,4	12	14,4
с)	5	6,1	4	4,9	19	22,9	5	6,1	5	6,2	7	8,4	16	19,3
Разом	83	100	83	100	83	100	83	100	83	100	83	100	83	100

Таблиця 14

Ставлення підлітків до вивчення шкільних дисциплін (КГ)
Констатувальний етап експерименту, 5 клас

Запитання Відповіді	1		2		3		4		5		6		7	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
а)	29	76,3	18	47,4	15	39,5	27	71	30	78,9	16	42,1	30	78,9
в)	3	7,8	4	10,5	18	47,4	6	15,9	2	5,2	12	31,5	3	7,9
с)	6	15,9	16	42,1	5	13,1	5	13,1	6	15,9	10	26,4	5	13,2
Разом	38	100	38	100	38	100	38	100	38	100	38	100	38	100

На визначення поняття прекрасного впливають, на думку респондентів ЕГ (54,2%) та КГ (42,1%), мода, індивідуальні риси особистості; матеріальне середовище, відповідно – 47,4% ЕГ та 31,5% КГ; епоха і національний характер – 8,4% респондентів ЕГ та 26,4% – КГ. Незначний відсоток учнів ЕГ та вихованців КГ називають факторами впливу на визначення поняття прекрасного природу, релігійну приналежність особистості, расовий характер, етнічні цінності та традиції, фізичну підготовку й спрямованість особистості.

Анкета № 7 призначалася для визначення рівня сприймання підлітками особистості педагога в навчально-виховному процесі. Важливо те, як учні сприймають свого наставника, його особисті якості, професіоналізм, вміння працювати з учнівським колективом; зацікавити дитину своїм предметом; проводити уроки жваво; об'єктивно, справедливо оцінювати знання, вміння і навички учнів; викликати в учнів почуття задоволення, радості, гордості та ін. На два з п'яти запитань "Чи зрозуміло викладають учителі навчальний матеріал на уроці?", "Чи переконливо вчителі викладають навчальний матеріал?" учні мали відповіді "так", "не завжди", "ні"; на третє "Як часто

викликають у Вас уроки почуття радості, задоволення?" – дати відповідь "постійно", "у більшості випадків", "не викликають зовсім"; на четверте "Як часто здаються Вам уроки вчителів нудними, нецікавими?" – відповісти "постійно", "у більшості випадків", "не справляють такого враження".

Останнє запитання звучало так: "Педагогів з яких предметів Ви можете назвати вчителями, закоханими в свою справу?". Опитувані записували відповідь у трьох вільних рядках і обґрунтовували її. Кількісні показники показуємо в таблицях 15 та 16.

Респонденти експериментальних та контрольних груп розуміють сутність різних видів та жанрів мистецтва, по-різному ставляться до вивчення шкільних дисциплін, особливо тих, які інтегруються з мистецькими; не всі дисципліни, які називають учні є мистецькими. Сприймають особистість педагога (яка також впливає на естетичне середовище) на уроці та у позанавчальній діяльності, бажають бачити навчання цікавим, а педагога професіоналом.

Таблиця 15

Сприймання підлітками особистості педагога (ЕГ)
Констатувальний етап експерименту, 5 клас

Запитання Відповіді	1		2		3		4		5	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
а)	68	81,9	69	83,1	3	3,6	43	51,8	44	53
в)	0	0	0	0	64	77,1	69	47	34	41
с)	15	18,1	14	16,9	16	19,3	1	1,2	5	6
Разом	83	100	83	100	83	100	83	100	83	100

Таблиця 16

Сприймання учнями особистості педагога (КГ)
Констатувальний етап експерименту, 5 клас

Запитання Відповіді	1		2		3		4		5	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
а)	35	92,1	34	89,4	7	18,4	16	42,1	26	68,4
в)	0	0	0	0	26	68,4	16	42,1	10	26,3
с)	3	7,9	4	10,6	5	13,2	6	15,8	2	5,3
Разом	38	100	38	100	38	100	38	100	38	100

Виконання мети дослідження зумовило розробку діагностичного матеріалу, який би дозволив визначити власну позицію опитуваних щодо значення естетичного середовища в освітньому просторі навчального закладу, у якому вони навчаються, та розглянути їх вміння сприймати естетику інтер'єра. Так була розроблена анкета № 8, що передбачала визначення рівня сприймання естетики інтер'єра учнями основної та старшої школи та вихованцями позашкільних навчальних закладів.

Анкета містила дев'ять запитань. На перші чотири запитання *Чи задовольняє Вас кольоровий та світловий фон навчальних кабінетів, де Ви навчаєтеся?, Чи забезпечено чистоту, порядок у навчальних кабінетах Вашого закладу?, Чи раціонально розміщено навчальне обладнання у кабінетах, де Ви навчаєтеся?, Чи раціонально розміщені наочні посібники в навчальних кабінетах?* респонденти мали відповіді: "Так", "Ні", "Не зовсім" й перелічити у вільних рядках що саме, в яких саме. На п'яте і шосте запитання *Чи створені в кабінетах композиції живих кімнатних квітів?, Чи прикрашені кабінети художніми виробами вчителів, учнів?* опитувані мали відповіді: "Так", "Ні". Сьомим запитанням було: *Чи є важливим для Вас оформлення навчальних кабінетів Вашого закладу в кольорі?* – респонденти мали відповіді: "Так", "Ні", "Мені байдуже".

Таблиця 17

Сприймання естетики інтер'єра респондентами ЕГ (5 клас)
Констатувальний етап

Запитання Відповіді	1		2		3		4		5	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
а)	83	100	81	98	80	96	80	96	80	96
в)	0	0	2	2	3	4	0	0	0	0
с)	0	0	0	0	0	0	3	4	3	4
Разом	83	100	83	100	83	100	83	100	83	100
Запитання Відповіді	6		7		8		9		10	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
а)	78	96	78	94	42	51	33	40	81	98
в)	0		1	1	28	34	37	44	0	0
с)	5	6	4	5	13	15	13	16	2	2
Разом	83	100	83	100	83	100	83	100	83	100

У восьмому запитанні респонденти мали віддати перевагу кольорам, які їм більше подобаються, – активним, збуджуючим до діяльності, заспокійливим, наділеним лікувальними властивостями. У дев'ятому запитанні "Чим подобаються Вам речі, що знаходяться в навчальному кабінеті" опитуваним потрібно було підкреслити один із запропонованих варіантів: матеріалом, фактурою, формою, кольором, температурою, запахами, звуками, необхідністю. Опитано підлітків 5 та 9 класів (загалом 201 респондент). Підведемо підсумки, подаючи окремо групи молодших та старших підлітків ЕГ та КГ.

Отже, кольоровий і світловий фон навчальних кабінетів задовольняють 100% підлітків ЕГ (5 кл.), 80% підлітків ЕГ (9 кл.) та 97,3% підлітків КГ. У відсотках результати анкетування за цією анкетною подаємо в табл. 17; 18. Чистота й порядок у навчальних кабінетах підтримується в закладах освіти, де навчаються респонденти ЕГ, відповідно 90% (9 кл.), 81% (5 кл.) та 97% – КГ. Раціональним розміщення навчального обладнання в кабінетах, яких навчаються вважають 88% (9 кл.), 80% (5 кл.) підлітків ЕГ та 97% підлітків КГ. У кабінетах є живі кімнатні квіти та композиції з них: так висловились 85% (9 кл.), 96% (5 кл.) респондентів ЕГ та 97% – КГ. Творчими виробами вчителів та учнів прикрашені кабінети у 89% (9 кл.), 96% (5 кл.) та 92% опитуваних КГ, що також становить орієнтовно однакову кількість.

Таблиця 18

**Сприймання естетики інтер'єра респондентами ЕГ (9 клас)
Констатувальний етап**

Запитання Відповіді	1		2		3		4		5	
	<i>К-сть</i>	%	<i>К-сть</i>	%	<i>К-сть</i>	%	<i>К-сть</i>	%	<i>К-сть</i>	%
а)	80	100	72	90	70	88	68	85	70	88
в)	0	0	5	6	5	6	7	9	0	0
с)	0	0	3	4	5	6	5	6	10	12
Разом	80	100	80	100	80	100	80	100	80	100
Запитання Відповіді	6		7		8		9		10	
	<i>К-сть</i>	%	<i>К-сть</i>	%	<i>К-сть</i>	%	<i>К-сть</i>	%	<i>К-сть</i>	%
а)	71	89	69	86	43	54	18	23	70	88
в)	0	0	6	8	35	44	50	65	8	2
с)	9	18	5	6	2	2	10	12	2	10
Разом	80	100	80	100	80	100	80	100	80	100

Важливим є оформлення навчальних кабінетів, у яких вони навчаються, для опитуваних ЕГ (86% (9 кл.), 94% (5 кл.) та КГ (92%).

Активним кольорам в інтер'єрі, збуджуючим до навчальної, творчої діяльності віддають перевагу 54% (9 кл.), 51% (5 кл.) респондентів ЕГ та 52% вихованців ПНЗ, респонденти КГ, що становить практично однакий відсоток опитуваних.

Заспокійливим кольорам в інтер'єрі віддають перевагу 44% (9 кл.), 34% (5 кл.) підлітків ЕГ та 31% підлітків-вихованців ПНЗ, респонденти КГ.

Кольорам, наділеним лікувальними властивостями, віддають перевагу 2% (9 кл.), 15% (5 кл.) респондентів ЕГ та 15,8% вихованців позашкільних навчальних закладів, респонденти КГ, що свідчить про те, що опитувані п'ятого класу недооцінюють роль кольорів в інтер'єрі.

Серед речей, що знаходяться в кабінеті, класній кімнаті респонденти мали визначити, чим саме ці речі, меблі їм подобаються: матеріалом, фактурою, формою, кольором, геометрією (малюнком), дизайном, температурою, запахами, звуками, необхідністю та ін.

Серед відповідей віддають перевагу кольорам меблів, побутових та навчальних приладів, шторам, шпалерам, жалюзі тощо, 65% (9 кл.), 44% (5 кл.) респондентів ЕГ та 52% вихованців позашкільних навчальних закладів, респонденти КГ; якості матеріалів, фактурі, структурі тканини, деревини, пластмаси тощо віддають перевагу 23% (9 кл.), 40% (5 кл.) респондентів ЕГ та 31,6% вихованців позашкільних навчальних закладів (респонденти КГ).

І лише 12% (9 кл.), 13% (5 кл.) респондентів ЕГ та 16% вихованців позашкільних навчальних закладів, респонденти КГ віддають перевагу потрібності (необхідності, потребі) речей, які знаходяться в навчальних кабінетах. Результати цього анкетування КГ подаємо в табл. 19.

Підсумки прибирання шкільних кабінетів висвітлюються на так званих "Екранах чистоти" у більшості закладів (90%, 88% – ЕГ, 97% – КГ).

**Сприймання естетики інтер'єра респондентами КГ (вихованці ПЗ)
Констатувальний етап**

Запитання Відповіді	1		2		3		4		5	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
а)	37	97,3	37	97,3	37	97,3	37	97,3	36	94,7
в)	1	2,7	1	2,7	1	2,7	0	0	0	0
с)	0	0	0	0	0	0	1	2,70	2	5,2
Разом	38	100	38	100	38	100	38	100	38	100
Запитання Відповіді	6		7		8		9		10	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
а)	35	92,7	35	92,7	20	72,6	5	13,1	37	97,3
в)	0	0	2	8,3	12	51,6	20	52,6	1	2,7
с)	3	7,9	1	2,6	6	15,8	13	34,2	0	0
Разом	38	100	38	100	38	100	38	100	38	100

Результати опитування унаочнюємо в діаграмі (рис. 14) – порівняння відповідей експериментальних та контрольних груп.

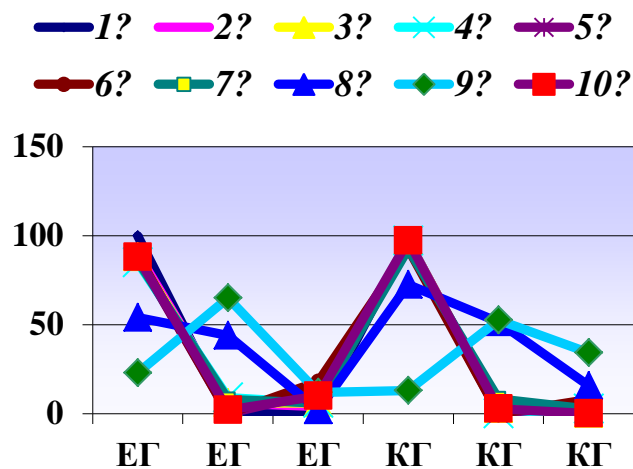

Рис. 14. Порівняльна діаграма сприймання естетики інтер'єру респондентами ЕГ та КГ

Анкета № 9 призначалася для визначення значення естетичного середовища для учнів:

1. *Визначте власну позицію щодо значення естетичного середовища в освітньому просторі Вашого закладу і респонденти мали відповіді: "необхідне", "мені*

байдуже: створено воно чи ні", "естетичне середовище сприймаємо як умови для зручності в навчанні".

2. Яку участь Ви берете у створенні естетичного середовища в закладі? і опитувані мали дати відповіді: "активну", "зовсім ніякої", "періодично беру участь".

3. В якому розрізі в закладі Ви берете участь у створенні естетичного середовища? і учні мали вказати вид діяльності серед таких: "на рівні покращення свого робочого місця", "на рівні поліпшення естетичного вигляду класної кімнати", "на рівні естетизації вестибюлів школи", "на рівні окультурення пришкільних ділянок", "на рівні покращення внутрішнього вигляду спортивної зали, актової зали", "на рівні естетизації спортивних ділянок, стадіону школи".

4. Як часто на виховних заходах (зборах, класних годинах) обговорюються питання естетичної культури учасників навчального процесу? і опитувані мали відповіді: "кожного місяця", "інколи", "зовсім не обговорюються".

5. Чи допомагають Вам педагоги в естетичному оформленні навчальних кабінетів, позанавчальних приміщень, залів, майстерень? і підлітки мали обрати одну з трьох відповідей: "так", "ні", "інколи".

6. Як часто на уроках чи в позаурочний час акцентується увага на значенні естетичного виховання в житті дитини? і респонденти мали дати одну відповідь з поданих трьох: або "часто", або "інколи", або "ніколи".

7. Як часто для учнів Вашого класу організуються екскурсії в музеї, картинні галереї, на виставки, до театрів, екскурсії на природу, по історичним та краєзнавчим місцям? і підлітки мали обрати з трьох один варіант: "часто", "інколи", "зовсім не організуються".

8. Як часто Ви відвідуєте тематичні виставки робіт художників? і опитувані мали відповіді: "часто", "інколи", "не відвідував жодного разу".

9. Як часто для Вас організовувалися зустрічі з діячами мистецтва? і опитувані мали дати одну відповідь з трьох: "щороку", "щомісячно", "інколи", "не організовувалися жодного разу".

10. Чи берете Ви участь у різноманітних конкурсах художньої самодіяльності? і респонденти мали дати одну відповідь з поданих трьох: "постійно", "час від часу", "не беру участі".

11. Під час чергування по школі підтримуєте Ви чистоту в приміщенні, прибираєте територію? – підлітки мали дати одну відповідь з поданих трьох: "так, часто", "ні", "інколи".

12. Чи берете Ви участь у випуску стіннівок, бюлетенів, що відображують шкільне життя? і опитувані мали дати одну відповідь з трьох: "так", "ні", "інколи".

13. Як часто в закладі проводяться літературно-музичні вечори, конкурси? – респонденти мали дати одну відповідь з поданих трьох: "проводяться часто", "проводяться рідко", "зовсім не проводяться".

Результати опитування подано в таблицях 20; 21; 22.

Таблиця 20

**Значення естетичного середовища для учнів 9 класу (ЕГ)
Констатувальний етап**

Запитання Відповіді	1		2		3		4	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
а)	57	71	26	32	29	36	2	2
в)	16	20	51	64	41	57	19	24
с)	7	9	3	4	10	13	59	74
Разом	80	100	80	100	80	100	80	100
Запитання Відповіді	5		6		7		8	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
а)	75	94	1	1	9	11	2	2
в)	3	4	74	93	64	80	8	10
с)	2	2	5	6	7	9	70	88
Разом	80	100	80	100	80	100	38	100
Запитання Відповіді	9		10		11		12	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
а)	3	4	7	9	49	61	61	75
в)	71	89	41	51	24	30	10	13
с)	6	7	32	40	7	9	9	11
Разом	80	100	80	100	80	100	38	100

Розглянемо більш детально їх за кожною позицією. Визначаючи власну позицію щодо значення естетичного середовища в освітньому навчальному закладі, респонденти ЕГ 70% (5 кл.), 71% (9 кл.) та КГ 52,4% (вихованці ПНЗ) вважають необхідним створення естетичного середовища. Зручним у навчанні естетичне середовище вважають респонденти ЕГ 24% (5 кл.), 20% (9 кл.) та КГ 42,2% (вихованці ПНЗ). Не завдають жодного значення створенню естетичного середовища респонденти ЕГ 6% (5 кл.), 9% (9 кл.) та КГ 5,4% (вихованці ПНЗ).

Таблиця 21

Значення естетичного середовища для учнів 5 класу
Констатувальний етап

Запитання Відповіді	1		2		3		4	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
а)	58	70	40	48	43	52	51	61
в)	5	6	1	1	30	36	32	39
с)	20	24	42	51	10	12	0	0
Разом	83	100	83	100	83	100	83	100
Запитання Відповіді	5		6		7		8	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
а)	77	93	66	80	55	66	26	31
в)	6	7	15	18	7	9	29	35
с)	0	0	2	2	21	25	28	34
Разом	83	100	83	100	83	100	83	100
Запитання Відповіді	9		10		11		12	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
а)	21	25	25	30	78	94	45	54
в)	55	66	12	14	5	6	35	42
с)	7	9	16	56	0	0	13	4
Разом	83	100	83	100	83	100	83	100

Періодично беруть участь у створенні естетичного середовища 24% (5 кл.), 20% (9 кл.) респондентів ЕГ та 42,2% вихованців-респондентів ПНЗ КГ. Активну участь у створенні естетичного середовища в навчальному закладі беруть підлітки ЕГ 40% (5 кл.), 26% (9 кл.) та КГ 18% (вихованці ПНЗ), що свідчить про те, що вчителі-експериментатори мають свідоміше підходити до створення естетичного середовища, проводити

роз'яснювальні бесіди, екскурсії тощо. Питання формування та розвитку естетичної культури інколи обговорюються на виховних заходах у 24% ЕГ (9 кл.), 39% (5 кл.) та 31,6% респондентів КГ; зовсім не обговорюються в 74% ЕГ (9 кл.), 41% (5 кл.) та 52,6% респондентів КГ. Слід зазначити, що респонденти 9 класу більш свідомо ставляться до формування та розвитку власної естетичної культури та розуміють сутність поняття "естетична культура". Дотичним до цього запитання є наступне запитання: "Як часто на уроках чи в позаурочний час акцентується увага на значенні естетичного виховання в житті дитини?" і потрібно зазначити, що вихователі, учителі та класні керівники на уроках та в позаурочний час не акцентують увагу на значенні естетичного виховання особистості.

Таблиця 22

Значення естетичного середовища для вихованців ПЗ Констатувальний етап

Запитання Відповіді	1		2		3		4	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
а)	20	52,4	18	47,3	12	31,6	16	42,1
в)	16	42,2	18	47,3	14	36,8	12	31,6
с)	2	5,4	2	5,4	12	31,6	10	26,3
Разом	38	100	38	100	38	100	38	100
Запитання Відповіді	5		6		7		8	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
а)	20	52,6	18	47,4	28	55,3	14	36,8
в)	8	21,1	10	28,3	7	18,6	4	12,6
с)	10	26,3	10	28,3	10	28,3	20	52,6
Разом	38	100	38	100	38	100	38	100
Запитання Відповіді	9		10		11		12	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
а)	14	36,8	12	31,6	18	47,3	20	52,4
в)	4	12,6	14	36,8	2	5,4	16	42,2
с)	20	52,6	12	31,6	18	47,3	2	5,4
Разом	38	100	38	100	38	100	38	100

Відповіді на запитання 7, 8, 9 мали визначити зацікавленість опитуваних у відвідуванні музеїв, картинних галерей, виставок, театрів, історичних та краєзнавчих

місць, тематичних виставок робіт художників, організації зустрічей з діячами мистецтва, про що опитувані відповіли позитивно (часто) 5% ЕГ (9 кл.), 41% (5 кл.) та 42% респондентів КГ; негативно (зовсім не організовуються) – 34% ЕГ (9 кл.), 22% (5 кл.) та 44% респондентів КГ. Як бачимо, відсоток позитивних і негативних відповідей поділився навпіл.

Запитання щодо залучення респондентів до естетичної діяльності, а саме, до участі в різноманітних конкурсах художньої самодіяльності, творчості, у прибиранні шкільних приміщень, пришкільної території, опитувані також давали неоднозначні відповіді. 9% респондентів ЕГ (9 кл.), 30% респондентів (5 кл.) та 31% респондентів КГ із задоволенням взяли б участь у різноманітних конкурсах самодіяльної творчості, але із задоволенням займаються прибиранням класу, території 64% ЕГ (9 кл.), 94% (5 кл.) та 43% респондентів КГ. Як бачимо, тільки респонденти КГ мають орієнтовно однаковий відсоток участі в конкурсах та виконання робіт з естетичного упорядкування приміщення й території.

Визначення здатності опитуваних до естетичної діяльності, сприймання респондентами естетики інтер'єра показав, що первинні знання з естетики, уміння та навички до естетичної діяльності потребують подальшого удосконалення й розвитку.

◆ Запитання до розділу

1. Які складові дослідження естетичної вихованості підлітків?
2. Чи потрібно порівнювати урочну та позаурочну діяльність підлітків?
3. Які основні відмінності підлітків 5-7 та 8-9 класів?
4. Які можуть бути ще критерії щодо ефективності існування естетичного середовища?

◆ Завдання для самостійної роботи студентів

1. Подумайте та складіть запитання, які, на вашу думку, допоможуть визначити естетичну вихованість підлітків.

◆ Післямова

У посібнику розглянуто концептуальні засади побудови дидактико-методичної системи створення естетичного середовища в безпосередній взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів. Відповідно до рівня особистісного й професійного прошарку учнів, вихованців можуть здійснюватися різні за змістом стратегії культивування рефлексії. Спільним у них є орієнтація на переосмислення особистісного й набутого досвіду. Культивування переосмислення спирається на усвідомлені та диференційовані уявлення і знання про себе, свої стани й переживання. У процесі розв'язання творчих завдань, спілкування учнів, вихованців між собою та з педагогом формуються різні аспекти самосвідомості.

Розкрито сутність і зміст поняття "естетичне середовище". "Естетичне середовище" – це педагогічно організоване мікросередовище, яке має найвищий рівень розвитку естетичного виховання суб'єктів навчально-виховного процесу, гнучку динаміку розвитку, що надає великі можливості впливу на творчу мотивацію суб'єкта, спрямовує особистість до акмеуспіху.

Розглянуто естетичне виховання й естетичне середовище як філософські дефініції та виокремлено ці поняття в пряму залежність. Естетичне виховання в загальноосвітній школі відбувається на базі двох дисциплін естетичного циклу (музики й образотворчого мистецтва), що гальмує загальний естетичний розвиток, робить його недосконалим. Не сумніваємося, що в створеному естетичному середовищі значно успішніше можна виховати творчу особистість, яка прагне до акмеуспіху.

Доведено, що можливості, способи естетичної діяльності, естетичні відносини, які розвиває людина, є параметрами того середовища, які складаються в результаті засвоєння навичок культури через особистісний досвід і стають впливовими чинниками естетичного виховання підлітків.

Окреслено педагогічні умови створення естетичного середовища підлітків. До педагогічних умов віднесено організовану, естетично спрямовану діяльність педагогічного колективу загальноосвітнього та позашкільного навчального закладу; упровадження ефективних форм і методів у навчальній діяльності при проведенні уроку

й заняття, у позанавчальній діяльності – проведення гурткової, секційної, клубної роботи, що уможлиблює покращення естетичного виховання підлітків; ефективність виховання підлітків, розвиток їх поведінки під час навчальної та позанавчальної діяльності, при проведенні виховних заходів у загальноосвітніх навчальних закладах та масової виховної роботи в позашкільних навчальних закладах.

Розкрито вектори створення естетичного середовища підлітків. Серед векторів виділено організацію та планування змісту навчально-виховної діяльності в означених закладах; специфіку позашкільного навчального закладу, оскільки загальноосвітній навчальний заклад чітко регламентований виконанням вимог державного стандарту повної загальної середньої освіти; змістовну складову навчально-виховної діяльності; створення науково-методичного підґрунтя для формування навчально-виховного середовища; упровадження сучасних підходів, методик і технологій, формування базових компетентностей і соціалізації вихованців у процесі пізнавально-практичної та навчально-творчої діяльності, розвиток творчих здібностей учнівської молоді в процесі пошуково-дослідницької діяльності; оновлення матеріально-технічної бази, що забезпечуватиме комфортні умови не лише для здобуття дітьми та учнівською молоддю додаткових знань, умінь і навичок за інтересами й уподобаннями, а й набуття ними досвіду пізнавально-практичної, комунікативної та творчої діяльності, професійного самовизначення та допрофесійної підготовки; актуальність створення єдиного інформаційного простору.

Уточнено дефініцію "естетичне виховання у взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів". Узагальнено діючі орієнтовні моделі естетичного виховання підлітків як загальноосвітніх, так і позашкільних навчальних закладів, тим самим підготовлено базу для створення багатовекторної моделі взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів.

Шановні колеги! Якщо вас зацікавила наша робота з естетичного виховання підлітків, запрошуємо всіх, хто бажає долучитися до такої роботи, яка підвищить естетичну вихованість дитини, плекатиме красу, мистецтво, добро!

Ми на вас чекаємо. Бажаємо успіхів!

◆ Список використаних джерел

1. Абаева И. О. Интегративный курс архитектурно-художественного творчества / И. О. Абаева, О. И. Бармаш // Искусство в школе. – 1994. – №1. – С. 49-56.
2. Абашкіна Н. В. Нові підходи до розробки сучасних педагогічних досліджень / Н.В. Абашкіна, Е.П. Бережна, В.О. Дорошевич // Рідна школа, 1994. – №3-4. – С. 41-44.
3. Автомонов П. П. Художньо-тематичне оформлення школи : навч. -метод. посібник / П. П. Автомонов. – К. : Рад. школа, 1986. – 71 с.
4. Академічний тлумачний словник / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/rozvytok>.
5. Ананьев Б. Г. Избранные психол. труды : В 2 т. / Борис Герасимович Ананьев. – М.: Педагогика, 1980 – Т.1. – 212 с.
6. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Борис Герасимович Ананьев. – М.: Наука, 1977. – 382 с.
7. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания/ Б.Ананьев. – Л.: Изд.ЛГУ, 1978. – 339с.
8. Ангелов В. Д. Дизайн в эстетическом формировании городской среды / В. Д. Ангелов : Автореф. дис. ...канд. искус. : 17.00.06. – М., 1980. – 26 с.
9. Андреев В. А. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности / В. А. Андреев. – Казань : Казанский ун-т, 1988. – 122 с.
10. Антология педагогической мысли народов СССР / [редколлегия : М. И. Кондаков (пред.) и др.]. – АПН СССР. – М. : Педагогика, 1985. – Т.1. – 635 с.
11. Антология педагогической мысли Древней Руси и Русского государства XIV-XVII вв. / [сост. биограф. очерки, ком. С. Д. Бабишина, Б.. Митюрова; редкол. : С.. Егорова и др.]. – 366 с.
12. Антонович В. Б. Курс лекцій з джерелознавства : історія України в університетських лекціях / В. Б. Антонович. – К. : Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 1995. – 107 с.

13. Антонович Д. В. Український театр, українська культура / Д. В. Антонович. – К. : Либідь, 1993. – 589 с.
14. Антонович Є. А. Естетичне виховання підлітків засобами народного образотворчого мистецтва: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.01 / Антонович Євген Антонович. – Івано-Франківськ, 1997. – 156 с.
15. Апраסקина О. Музыкальное воспитание в школе / О. А. Апраסקина // Музыка. – 1974. – №9. – С. 39.
16. Арбузов Ф. Об уходе за школьными зданиями : пособие для учителей сельских школ / Состав. Ф. Арбузов. – СПб., 1962. – 16 с.
17. Аристотель. Сочинения : в 4 т. – М. : Мысль, 1976. – Т.1. – 687 с.
18. Архитектура учебно-воспитательных зданий в свете реформы общеобразовательной и профессиональной школы / Науч. ред. Н. Б. Блохина, В. И. Степанов. – М. : Стройиздат, 1987. – 105 с.
19. Асмолов А. Г. Психология личности. Принципы общепсихологич. анализа / А. Г. Асмолов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 367 с.
20. Афанасьев А. А. Ранняя ориентация или поздний самоанализ / А. А. Афанасьев. – М. : Молодая гвардия, 1972. – 345 с.
21. Бабанский Ю. К. Комплексный подход к воспитанию учащихся : В вопросах и ответах / Ю. К. Бабанский, Г. А. Победоносцев. – К. : Рад. школа, 1985. – 256 с.
22. Бабанский Ю. К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований : Дидакт. аспект / Ю. Бабанский. – М. : Педагогика, 1982. – 192 с.
23. Балтес П. Б. Всевозрастной подход в психологии развития: исследование динамики подъемов и спадов на протяжении жизни / П. Балтес // Психологический журнал. – 1994. – Т 15. – № 1 – С. 60-80.
24. Бахтин М. М. Искусство и ответственность; к философии поступка; автор и герой в эстетической деятельности; проблема содержания, материала и формы в словесном художественном творчестве / Михаил Михайлович Бахтин. – К. : Next, 1994. – 384 с.
25. Бальзак О. Думки про мистецтво / Оноре де Бальзак. – К. : Мистецтво, 1981. – 255 с.

26. Безпалько О. В. Наукові дослідження в галузі соціальної педагогіки : результати моніторингу 2007-2009 рр. / О. В. Безпалько // Соціальна педагогіка : теорія та практика. – 2010. – № 1. – С. 3-10.
27. Белкин А.С. Ситуация успеха. Как ее создать : [книга для учителя] / Август Соломонович Белкин. – М. : Наука, 2003. – 4-е изд. доп. – 276 с.
28. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество : Опыт социального прогнозирования / Д.Белл. – М. : Academia, 1999. – 243 с.
29. Белов В. О. Очерки об эстетике / В.О. Белов. – М. : Прогресс, 1982. – 69 с.
30. Бех І. Д. Виховання особистості. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади : [наук. вид.] / Іван Дмитрович Бех – К.: Либідь, 2003. – Кн. 1. – 280 с.
31. Бех І. Д. Виховання особистості. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади : [наук. вид.] / Іван Дмитрович Бех – К.: Либідь, 2003. – Кн. 2. – 344 с.
32. Бех І. Д. Закономірності сучасного виховного процесу // Дошкільне виховання. – 2004. – №2. – С. 3-5.
33. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: наук. -метод. посіб. / І. Д. Бех – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
34. Библер В. С. Мышление как творчество : введение в логику мысленного диалога / Владимир Соломонович Библер. – М. : Политиздат, 1975. – 399 с.
35. Библер В. С. От научений – к логике культуры : Два философских введения в двадцать первый век / Владимир Библер. – М. : Политиздат, 1990. – 320 с.
36. Биков В. Ю. Методичні системи сучасних інформаційно-освітніх технологій / В. Ю. Биков // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-техн. еліти : зб. наук. пр. – Вип. 3. – Х. : НТУ"ХПІ", 2002. – С. 73-83.
37. Биковська О. В. Позашкільна освіта : теоретико-методичні основи : монографія / О. В. Биковська. – К. : ІВЦ АЛКОН, 2008. – 336 с.
38. Биковська О. В. Порівняльний аналіз системи позашкільної освіти України й Польщі / О. В. Биковська / Теоретико-методологічні основи виховання творчої особистості учнів в умовах позашкільних закладів : матеріали наук. -практ. конф. – К. : Грамота, 2006. – Ч. I. – С. 58-72.

39. Биковська О. В. Стратегічні напрями позашкільної освіти / О. В. Биковська / Позашкільна освіта: стратегії, інновації, практика: зб. мат. Міжнар. наук. -практ. конф, 21-23 травня 2009 р. / МОН України, Національний еколого-натуралістичний центр [та ін.]. – Суми : ПП "Рудень С.І." – 2009. – С. 164-168.
40. Білоусова В. О. Теорія та методика гуманістичних відносин старшокласників у позашкільній діяльності загальноосвітніх шкіл : монографія / В. О. Білоусова, Л. Т. Коваль [та ін.]. – К. : ІЗМН, 1997. – 192 с.
41. Божко Ю. Г. Система эстетических свойств архитектуры (общая концепция, классификация, моделирование, проектирование) / Ю. Г. Божко : Дисерт. ...д-ра архитек.: 18.00.01. – К., 1995. – 363 с.
42. Болдуин Д. М. Духовное развитие детского индивидуума человеческого рода : методы и процессы / Д. М. Болдуин. – Ч. 1. – М., 1971. – 231 с.
43. Болтivecь С. І. Актуальні проблеми психології: Обдарована особистість: пошук, розвиток, допомога: зб. наук. праць. – Т.1 / За ред. С. Максименка. – К : BONA MENTE, 2002. – Вип. 3. –Ч.1 – С. 31.
44. Бондар Л. М. Виховання творчої, активної та свідомої особистості в системі роботи територіального відділення МАН України / Л. М. Бондар / Розвиток творчих здібностей дітей та учнівської молоді в системі роботи Сумського територ. відділення МАН України: метод. посіб. / За заг. ред. Л.В. Тихенко [Л. М. Бондар, Н. В. Перепелиця, Н. Ю. Сидоренко] – Суми : ВТД "Університетська книга", 2008. – С. 93-97.
45. Бондаренко В. В. Архитектурно-художественная среда интерьеров как фактор эстетического развития школьников // Формирование эстетического отношения к искусству [Отв. ред. и сост. В.Г. Бутенко]: В 6-ти т. – М.: АПН, 1991. – Т.5. – С. 126-129.
46. Борев Ю. Б. Эстетика / Ю. Б. Борев. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2004. – 704 с.
47. Блонский П. П. Избранные педагогические и психологические произведения / П. П. Блонский. – М. : АПН РСФСР, 1983. – 620 с.
48. Брилін Б. А. Організація музичного дозвілля учнівської молоді як виховна проблема: [моногр.] / Борис Андрійович Брилін. – К. : Вид. "Освіта України", 2010. – 235 с.

49. Буров А. И. Эстетика : Проблемы и споры [текст] / Александр Иванович Буров. – М. : Искусство, 1975. – 175 с.
50. Буров А. И. Эстетическая сущность искусства [текст] / А. И. Буров. – М. : Искусство, 1985. – 2-е доп. – 292 с.
51. Бурова-Илиева М. М. Ценностные ориентации и их роль в формировании личности несовершеннолетних : Автореф. дис. ...канд. пед. наук. – М., 1982. – 21с.
52. Бутенко В. Г. Педагогіка краси як теоретико-методична основа естетичної освіти і виховання молоді / В. Г. Бутенко // Педагогічна і психологічна науки в Україні : зб. наук. праць до 15-річчя АПН України : у 5 т. – К. : Пед. думка, 2007. – Т.1 : Теорія та історія педагогіки. – С. 267-277.
53. Бушман І. О. Система освіти як засіб модернізації української культури : Автореф. дис. ... к. ф. н. – 09.00.10 / І. О. Бушман; АПН України. Ін-т вищої освіти. – К., 2005. – 18 с.
54. Ващенко Г. Виховний ідеал : [посіб. для педагогів, виховників, молоді і батьків з питань виховання молодого українського покоління] / Г. Ващенко. – Полтава : Полтавський вісник, 1994. – Т. 1. – 196 с.
55. Верб В. А. Искусство и художественное развитие учащихся / В. А. Верб. – Л. : Наука, 1977. – 116 с.
56. Вербицький В. В. Організаційно-методичні засади еколого-натуралістичної роботи ПНЗ (2003-2008 рр.) / В. В. Вербицький // Рідна школа, 2006. – №8. – С. 4.
57. Вербицький В. В. Позашкільна освіта у вимірі XXI століття. Позашкільна освіта: історичні поступи та здобутки : зб. матер. Всеукр. пед. конф., Київ, 2-3 грудня 2008 р. / В. В. Вербицький / [за заг. ред. В. В. Вербицького] – К. : АБЕРС, 2008. – 308 с.
58. Вербицький В. В. Про стан і перспективи розвитку позашкільної освіти. Позашкільна освіта: історичні поступи та здобутки : зб. матер. Всеукр. пед. конф., Київ, 2-3 грудня 2009 р. / В. В. Вербицький // [за заг. ред. В. В. Вербицького] – К. : АБЕРС, 2009. – 310 с.

59. Вербицький В. В. Формування практичного розуму цілеспрямованого учня (з досвіду сталого розвитку позашк. еколого-натурал. освіти) : [монографія] / В. В. Вербицький – К. : Деміур, 2002. – 230 с.
60. Ветрова И. Б. Эстетическая организация архитектурно-пространственной среды как фактор художественно-творческого развития школьников : Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / НИИ художественного воспитания АПН. – М., 1989. – 18 с.
61. Виховні системи освітніх закладів: досвід та проблеми / ДІО, каф. теорії та методики виховання. – Дніпропетровськ : Промінь, 2000. – Кн. 1 / Укл. : Л. М. Архипенко, Л. Л. Маркіна. – 214с.
62. Виховання естетичної культури школярів : навч. посіб. / І. А.Зязюн, Н. Є. Миропольська, Л. О. Хлебнікова та ін. – К. : ІЗМН, 1998. – 153с.
63. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте (психологические очерки) : [книга для учителя] / Л. С. Выготский. – М. : Просвещение, 1991. – 93 с.
64. Вища освіта України і Болонський процес : навч. посіб. / За ред. В.Г. Кременя. – К. : Освіта, 2004. – 384 с.
65. Водзинская В. В. Понятие установки, отношения и ценностной ориентации в социологическом исследовании [текст] / В. В. Водзинская // Философские науки. – 1978. – № 2. – С.48-54.
66. Вольтер. Философские сочинения [текст] / Вольтер. – М. : Мысль, 1989. – 751 с.
67. Воробьёв Г. Г. Школа будущего начинается сегодня: [книга для учителя] / Г. Г. Воробьёв. – М. : Просвещение, 1991. – 239 с.
68. Воспитательная система школы: проблемы и поиски [текст] / [Составитель Н. Л. Селиванова]. – М. : Знание, 1989. – 80 с.
69. Всеукраїнський конкурс педагогічної майстерності педагогів ПНЗ "Джерело творчості" (2012) [Електронний ресурс] / Щоденник. ua. / Режим доступу : shodennik.ua.
70. Гаврилюк В. Ю. Розвиток творчої активності вихованців позашкільних навчальних закладів у процесі пошукової та дослідницької діяльності. / В. Ю. Гаврилюк // Теоретико-методичні основи виховання творчої особистості учнів в умовах

позашкільних навчальних закладів : зб. матер. наук. -практ. конф. – Ч. 2. – К. : Грамота, 2006. – 231 с.

71. Гапоненко Л. Розвиток рефлексії як психологічного механізму корекції професійної поведінки у пед. спілкуванні // Педагогіка і психологія, 2001. – № 3-4. – С. 81-89.

72. Гавримовець К. В. Морально-естетичне виховання школярів / К.В. Гавримовець. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [www.http://pedagogical_vzayemodya](http://pedagogical_vzayemodya)

73. Гапійук І. М. Педагогічні умови емоційної взаємодії "викладач-студент" у процесі навчання у класичному університеті / Інна Миколаївна Гапійук : Дис. ... канд. н. : 13.00.04, 2003, [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://psihologiya/mizhosobistisnavzayemodya>

74. Гегель Г. Естетика [текст]: В 4-х т. – Т.3. – М. : Искусство, 1971. – 622с.

75. Гузій Н. В. Формирование музыкально-эстетической культуры школьников в условиях внешкольного начального музыкального образования: Дис... канд. пед. наук / КГУ им. Т.Г. Шевченко. – К., 1990. – 175 с.

76. Гузій Н. Формування творчого потенціалу особистості школярів у процесі естетичного виховання / Н. В. Гузій // Українська родина : [Зб. статей]. – К., 1998. – С. 228-300.

77. Говорун Д. И. Творческое воображение и эстетические чувства [текст] / Д. И. Говорун. К.: – Вища школа, 1990. – 142 с.

78. Гонтаровська Н. Навчально-виховна та методична діяльність педагогічного колективу навчального закладу естетичного профілю / Н. В. Гонтаровська // Обдарована дитина. – 2005. – №6. – С.10-29.

79. Гончаренко Н. В. Художественное в эстетике и в искусстве [текст] / Н. В. Гончаренко. – К.: Просвещение, 1990. – 249с.

80. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник [текст] / С.У.Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.

81. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. – Вид. 2-ге, доповнене й виправлене / Семен Устинович Гончаренко. – Рівне : Волинські береги, 2011. – 552 с.

82. Гончаренко Т. И. Эстетическое воспитание учащихся в литературно-творческом обществе / Т. И. Гончаренко. – М. : Просвещение, 1973. – 44 с.
83. Гончаров И. Ф. Эстетическое воспитание школьников средствами искусства и действительности [текст] / И. Ф. Гончаров. – М. : Педагогика, 1986. – 128 с
84. Горбунова К. М. Педагогічні умови вдосконалення керівництва творчою діяльністю молодших школярів у сфері дозвілля / К. М. Горбунова : Дис... канд. пед. наук:13.00.05 – К., 1997. – 184 с.
85. Горський В. С. Історія української філософії : [курс лекцій] / В.С. Горський. – К. : Наук. думка, 1996. – 281 с.
86. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения: опыт теоретич. и эксперим. психол. исслед. [текст] / Василий Васильевич Давыдов; АПН СССР. – М.: Педагогика, 1986. – 239 с.
87. Деркач А. А. Диалектика и теория творчества [текст] / А. А. Деркач, Н. А. Кузьмина. – М. : МГУ, 1987. – 134с.
88. Державна національна програма "Освіта" (Україна ХХІ століття). – Київ : Райдуга, 1994. – 46 с.
89. Джола Д. М. Теорія і методика естетичного виховання школярів [текст] / Д. М. Джола, А. Б. Щербо. – К. : ІЗМН, 1998. – 390с.
90. Дем'янюк Т. Д. Організація виховного процесу в сучасному загальноосвітньому навчальному закладі : наук. -метод. посіб. / Т. Д. Дем'янюк. – Суми : Антей, 2006. – 384 с.
91. Державна цільова соціальна програма розвитку позашкільної освіти на період до 2014 р. : затв. постановою Каб. Міністрів України від 27.08.2010 № 785 // Уряд. кур'єр. – 2010. – № 168. – С. 20.
92. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти // [довідково-метод. видання] / [упоряд. Н.Б. Лосина, Б.М. Терещук]. – Х. : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006. – С. 59 – 68.
93. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти / затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011р. № 1392 // Офіційний вісник України, 2011. – № 33. – 1378 с.

94. Джола Д. М. Теорія і методика естетичного виховання школярів / Д.М. Джола, А.Б. Щербо. – К. : ІЗМН, 1998. – 390с.
95. Дидактика средней школы: некоторые проблемы современной дидактики: учеб. пособие для пед. ин-тов / [под ред. М. Н. Скаткина]. – М. : Просвещение, 1982. – 319 с.
96. Дичковська І. Інноваційні педагогічні технології : [навч. посіб.] / І. Дичковська – К., 2004. – 352 с.
97. Домбровская Т. И. Эстетическое сознание (философско-методол. анализ) / Т. И. Домбровская : дис. ...д. филос. наук. : 09.00.08 – Б.-М., 1995. – 350 с.
98. Дрейвс В. А. Преподавание он-лайн / В. А. Дрейвс. – М. : МАПДО, 2003. – 360 с.
99. Дубовик Л. П. Підготовка майбутніх учителів праці до створення естетичного середовища в шкільних приміщеннях / Людмила Петрівна Дубовик: Дис. ... к. пед. наук 13.00.04 – теорія і метод. проф. освіти. – Херсон, 2004. – 219 с.
100. Економічна енциклопедія : у 3 т. / [редколегія: С. В. Мочерний [та ін.] – К. : ВЦ "Академія", 2000. – Т. 1. – 864 с.
101. Естетика на межі епох : бесіда гол. редактора С. Пролежаєва з професоркою Л. Т. Левчук // Філософська думка, 2009. – №6. – С.4-21.
102. Естетичне виховання: [довідник] / В. І. Мазепа, А. В. Азархін, В. С. Горський та ін. – К. : Політвидав України, 1988. – 214 с.
103. Євтодюк А. В. Синергетичні засади моделювання освітніх систем. – автореф. дис. ... к. ф. н. – 09.00.03 / А. В. Євтодюк; АПН України. Ін-т вищої освіти. – К., 2002. – 20 с.
104. Жаналина Л. К. Знание и значение : Материалы межд. научн. -теоретич. конференции / Л. К. Жаналина. – Алмааты : КазНПУ, 2004. – 43 с.
105. Життєва компетентність особистості : від теорії до практики : наук. -метод. посіб. / [за ред. І. Г. Єрмакова]. – Запоріжжя : Центріон, 2005. – 640 с.
106. Жук Ю. О. Роль засобів навчання у формуванні навч. середовища / Ю. О. Жук // Нові технології навчання : наук. -метод. зб. – К. : ІЗМН. 1998. – Вип. 22. – С. 106-112.
107. Журавлев Г. Т. Научные основы управления педагогическим процессом [текст] / Г. Т. Журавлев. – М. : Знание, 1976. – 64 с.

108. Журавльова Л. П. Психологічні основи розвитку емпатії людини / Лариса Петрівна Журавльова : Автореферат дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія / Л. П. Журавльова. – 2008. – 48 с.
109. Забродський М. М. Вікова психологія : [навч. посіб.] / М. М. Забродський – К. : МАУП, 1998. – 92с.
110. Закон України "Про загальну середню освіту" / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
111. Закон України "Про освіту" // Освіта України: Нормативно-правові документи. – К. : Міленіум, 2001. – С. 11-38.
112. Закон України "Про охорону дитинства" / [Електронний ресурс].– Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
113. Закон України "Про позашкільну освіту" // Освіта України. Нормативно-правові документи. – К. : Міленіум, 2001. – С. 229-250.
114. Замашна С.М. Естетичне ставлення як психолого-педагогічна проблема / С.М.Замашна // Нова педагогічна думка. – 2003. – № 1-2. – С.67-69.
115. Замашна С.М. Шляхи оновлення змісту естетичного виховання в системі загальної середньої освіти : зб. наук. праць "Оновлення змісту, методів та організаційних форм художньо-естетичного виховання учнівської та студентської молоді" // Наукові записки РПІ. – Вип. 3. – Рівне, 1998. – С.112-113.
116. Зарицька В. В. Виділення необхідної і достатньої сукупності ключових компетенцій як передумова формування здатності особистості до самореалізації / В. В. Зарицька // Соціальні технології (КНУ ім. Т. Шевченка), 2004. – Вип. 23. – С. 99-107.
117. Зарицька В. В. Психологічна підтримка учнів у їх соціальному і профільному самовизначенні/ В.В. Зарицька // Педагогіка і психологія формування творчої особистості : проблеми і пошуки: зб. наук. праць – Київ-Запоріжжя, 2002. – Вип. 24. – С. 11-115.
118. Зинкевич Т. Д. Чудеса на песке [текст] / Т. Д. Зинкевич, Т. М. Грабенко. – СПб. : Речь, 2005. – 340с.

119. З історії музичного виховання в Україні : інформаційна довідка; – К. : Інформ., 1993. – Вип. 2. – 15 с.
120. Зязюн І. А. Виховання естетичної культури школярів: [навч. посіб.] / І. А. Зязюн, Н. Є. Миропольська та ін. – К. : ІЗМН, 1998. – 162 с.
121. Зязюн І. А. Естетичний досвід особи : Формування і сфери вияву [текст] / І. А. Зязюн. – К. : Вища школа, 1976. – 174 с.
122. Зязюн І. А. Краса педагогічної дії : навч. посіб. / І.А. Зязюн, Г.М. Сагач. – К. : Укр.-фін. ін-т менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с.
123. Зязюн І.А. Національна державна комплексна програма естетичного виховання / І.А. Зязюн, О.Ф. Семашко // Рідна школа, 1995. – № 12. – С. 29-52.
124. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії : наук.-метод. посіб. / І. А. Зязюн – К. : МАУП, 2000. – 312 с.
125. Зязюн І. А. Технологізація освіти в контексті удосконалення професійного розвитку особистості / І. А. Зязюн // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні (1992-2002 рр.): зб. наук. праць до 10-річчя АПН України / АПН України. – Ч.2. – Х. : "ОВС", 2002. – С. 28-44.
126. Іваницький А. Українська музична народна творчість [текст] / А. Іваницький. – К. : Музична Україна, 1990. – 236 с.
127. Іванов В. Ф. Навчання церковного співу в Україні у ІХ-ХVІІ ст. [текст] / В. Ф. Іванов. – Т.1. – К. : Муз. Україна, 1997. – 277 с.
128. Іванов О. К. Особистість викладача і його вплив на розвиток інтелекту та культуру студента / О.К. Іванов // Вісник КНУКІМ. – К., 2000. – Серія "Педагогіка". – № 3. – С. 20-27.
129. Іванова В. Л. Соціально-педагогічні проблеми естетичного виховання школярів на Півдні України / В.Л. Іванова // Вісник КНУКІМ. – К., 2001. – Серія "Педагогіка". – Вип. 4. – С. 43-47.
130. Іванов В.П. Практические и духовные предпосылки эстетического отношения: дис. ...канд. филос. наук: 09.00.08. – К., 1967. – 293 с.
131. Искусство и эстетическое воспитание молодежи [текст]. – М. : Политиздат, 1986. – 319 с.

132. Иваньо И. В. Очерк развития эстетической мысли Украины [текст] / И. В. Иваньо. – М. : Искусство, 1981. – 423 с.
133. Ильин Г. Л. Философия образования (идея непрерывности) / Г. Л. Ильин. – М. Педагогика, 2002. – 256 с.
134. Изард К. Е. Эмоции человека / Кэрролл Изард; [под ред. В.Я. Гозмана]. – М. : МГУ, 1980. – 439 с.
135. Кабалевский Д. Б. Воспитание ума и сердца: кн. для учителя / Д. Б. Кабалевский / сост. В. И. Викторов. – М. : Просвещение, 1981. – 192 с.
136. Кабалевський Д. Б. Прекрасне пробуджує добро / Дмитро Кабалевський. – Статті, доповіді, виступи. – [Пер. з рос.]. – К. : Музична Україна, 1988. – 288 с.
137. Каган М. С. Социальные функции искусства [текст] / М. С. Каган. – Л. : Знание, 1979. – С. 34.
138. Каган М. С. Эстетическое и художественное воспитание в развитом социалистическом обществе [текст] / М. С. Каган. – Л.: Знание, 1984. – 32 с.
139. Кан-Калик В. А. Педагогическое творчество [текст] / В. А. Кан-Калик, Н. Д. Никандров. – М. : Педагогика, 1990. – 137 с.
140. Калашник Н. Г. Естетичні смаки, їх витоки та формування [текст] / Н. Г. Калашник. – Запоріжжя : Просвіта, 2001. – 344 с.
141. Каменский Я. А. Великая дидактика, содержащая универсальное искусство учить всех всему / Я. А. Каменский // Избр. пед. сочинения в 2-х т. – М., 1982. – Т.1. – 476 с.
142. Капська А. Й. Педагогіка живого слова: навч. -метод. посіб. для викладачів та студентів / Алла Йосипівна Капська. – К. : ІЗМН, 1997. – 190 с.
143. Капустин Ю. А. Музыкант-исполнитель и публика [текст] / Ю. А. Капустин. – М. : Просвещение, 1987. – 190 с.
144. Карамушка Л. М. Психологічні основи управління в системі середньої освіти : [навч. посіб.] / Л. М. Карамушка. – К. : ІЗМН, 1997. – 180 с.
145. Карапетян М. М. История искусства для малышей : Итальянская комедия масок / М. М. Карапетян // Искусство. – 1997. – № 43. – С.8-9.

146. Кардашов В. М. Теорія і методика викладання образотворчого мистецтва : [навч. - метод. посіб.] / В. М. Кардашов. – К. : Вид. Дім "Слово", 2007. – 296 с.
147. Кацинська Л.Л. Педагогічне управління сучасним виховним процесом. На допомогу керівн. загальноосвіт. навч. закладів : [навч. -метод. посіб.] / Л.Л. Кацинська. – Рівне, РОУППО, 2002. – 153 с.
148. Квятковский Е. В. Методологические проблемы совершенствования системы эстетического воспитания // Система эстетического воспитания школьников / под ред. С. А. Герасимова. – М. : Педагогика, 1983. – С. 9-12.
149. Киричук О. В. Діалог у контексті педагогічної взаємодії / О. В. Киричук // Діалогічна взаємодія у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи : [кн. для вчителя] / О. В. Киричук, В. В. Авдієвська, Г. О. Балл [за ред. Г. О. Балла]. – К. : ІЗМН, 1997. – 136 с.
150. Киященко Н. И. Эстетический вкус / Н.И. Киященко, Н.Л. Лейзеров // Эстетическое сознание и процесс его формирования. – М. : Искусство, 1981.– С. 119-139.
151. Киященко Н. И. Эстетическая культура и эстетическое воспитание [текст] / Н. И. Киященко. – М. : Искусство, 1983. – 85 с.
152. Кларк Б. Р. Система высшего образования : академическая организация в кросс-национальной перспективе [текст] / пер. с англ. А. Смирнова; Нац. исслед. ун-т "Высшая школа экономики". – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2011. – 360 с.
153. Кнебель М. И. О действенном анализе театра [текст] / М. И. Кнебель. – М. : Искусство, 1971. – 131 с.
154. Кнебель М. И. О действенном анализе театра и роли. В помощь театральн. самодеятельности [текст] / М. И. Кнебель. – М. : Искусство, 1971. – 131 с.
155. Коберник О. М. Методика навчання учнів 5-9 класів проектуванню в процесі вивчення технології обробки деревини і металу: [навч. -метод. посіб.] / О.М. Коберник, В.В. Бербец [та ін.] – Умань : УДПУ, 2004. – 114 с.
156. Ковбасенко Л. І. Вимоги до діяльності позашкільних закладів в сучасних умовах / Л. І. Ковбасенко // Витоки: Часопис теорії і практики позашкільної роботи серед молоді генерації України і розвитку дитячої та юнацької творчості. – Дніпропетровськ: Алькар-Вітас, 1993. – 230 с.

157. Ковбасенко Л. І. Організаційно-педагогічні основи діяльності сучасного ПНЗ: метод. посіб. / Л. І. Ковбасенко. – К., 2000. – 53 с.
158. Ковбасенко Л. І. Освітня політика держави щодо творчого розвитку талановитої та обдарованої молоді засобами позашкільної освіти / Л.І.Ковбасенко, Р. А.Науменко / Теоретико-методичні основи виховання творчої особистості учнів в умовах ПНЗ. – Київ, 2006. – Ч. І. – 232 с.
159. Коган Л. Н. Художественная культура и художественное воспитание [текст] / Л. Н. Коган. – М. : Мысль, 1978. – 164 с.
160. Коган Л. Н. Художественный вкус: опыт конкретно-социального исследования [текст] / Лев Наумович Коган. – М. : Мысль, 1988. – 213 с.
161. Козьякова М. Эстетическое воспитание в Древней Греции / М. Козьякова // Эстетическое воспитание. – 2001. – № 4. – С. 23-28.
162. Комарова А. І. Україна: духовність – культура – естетичний розвиток особистості (методологія, теорія і практика) // Україна на порозі третього тисячоліття: духовність і художньо-естетична культура. – К. : НДІ "Проблеми людини", 1999. – Т. 14. – С. 42-48.
163. Комаровська О. А. Естетичне виховання молодших школярів засобами музично-театрального мистецтва / Оксана Анатоліївна Комаровська : Автореф. дис. ...канд. пед. наук / Інститут педагогіки АПН України. – К., 1993. – 23 с.
164. Комаровська О. А. Театр і школа: виховують односторонці. [книга для вчителя та батьків] / О. А. Комаровська. – Ніжин: ТОВ "Вид-во "Аспект-Поліграф", 2006. – 92 с.
165. Коменский Я. А. Великая дидактика, содержащая универсальное искусство учить всех всему [текст] / Я. А. Коменский // Избранные педагогические сочинения в 2-х т. – М.: Педагогика, 1982. – Т.1. – 476 с.
166. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения [текст] / Я. А. Коменский. – М. : Педагогика, 1982. – Т.2 – 540 с.
167. Кондратенко Г. П. Ціннісно-естетичні орієнтири сучасних підлітків та їх формування в процесі розвитку естетичного світосприйняття // Ціннісні пріоритети освіти у ХХІ ст. : Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 11-13 листопада 2003 р.). – Ч. 3. – Луганськ: Альма-матер, 2003. – С.173-178.

168. Концепція національного виховання [текст] // Початкова шк., 1995. – №2. – С. 48.
169. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах [текст] // Інфор. зб. МОН України. – 2004. – №10. – С.4-9.
170. Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография / Н.И. Костомаров. – 2-е изд. – К. : Изд-во при Киевском госуд. ун., 1989. – 734 с.
171. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк [під ред. Л. М. Проколієнко]. – К., 2005. – 608 с.
172. Корниенко В. С. О законах красоты. К вопросу о сущности эстетических явлений в действительности и искусстве / В.С.Корниенко. – Х.: Изд-во Харьков. ун-та, 1970. – 224 с.
173. Коротаева Е. В. Директор-учитель-ученик: пути взаимодействия [текст] / Е. В. Коротаева. – М. : Сентябрь, 2000. – 144 с.
174. Корчак Я. Воспитание личности [текст] / Я. Корчак. – М. : Просвещение, 1992. – с. 16.
175. Кремень В. Г. Філософія освіти XXI століття / В. Г. Кремень // Освіта України, 2002. – № 102. – С. 6-7.
176. Кузьмина Н. В. Методы системного педагогического исследования : [учебн. пособ.] / Н. В. Кузьмина. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1980. – 172 с.
177. Курышева Т. А. Театральность и музыка [текст] / Т. А. Курышева. – М. : Сов. композитор, 1984. – 27 с.
178. Кусаков Л. М. Эстетика труда и эстетическое воспитание студентов / Л. М. Кусаков //Актуальные проблемы марксистско-ленинской эстетики и эстетического воспитания. – М. : Издательство МГУ, 1987. – С. 199-202.
179. Красняков Є. Перспективи розвитку позашкільної освіти в контексті вдосконалення механізму її фінансування [текст] / Є. Красняков / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal>.
180. Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти : Стратегія, реалізація, результати / В.Г. Кремень. – К. : Грамота, 2005. – 448 с.
181. Кремень В. Г. Філософія освіти XXI століття / В. Г. Кремень // Освіта України, 2002. – № 102. – С. 6-7.

182. Крижанівська Т. І. Методика комплексного використання мистецтва у процесі розвитку художньої культури молодших школярів на уроках музики / Т. І. Крижанівська : дис. ... канд. пед. наук. – КДУКІМ. – К., 1998. – 172 с.
183. Кузьмінський А. І. Педагогіка: підручник / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К. : Знання-Прес, 2003. – 418 с.
184. Кухаренко В. М. Дистанційне навчання : Умови застосування. Дистанційний курс: навч. посіб. / О. В. Рибалко, Н. Г. Сиротенко / За ред. В.М. Кухаренка. – Харків: НТУХПІ, "Торсінг", 2002. – 320 с.
185. Левитес Д. Г. Практика обучения : современные образовательные технологии [текст] / Д. Г. Левитес. – М. : Воронеж, 1998. – 278 с.
186. Левшина Л. С. Как воспринимается произведение искусства [текст] / Л. С. Левшина. – М. : Искусство, 1983. – 96 с.
187. Левчук Л. Т. История мировой культуры [текст] / Лариса Тимофіївна Левчук [и др.]. – Л. : Искусство, 1997. – 336 с.
188. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность [текст] / Алексей Николаевич Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
189. Леонтьев Д. А. Методика изучения ценностных ориентаций [текст] / Д. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1992. – 69 с.
190. Лернер И. Я. Дидактическая система методов обучения [текст] / Исаак Яковлевич Лернер. – М. : Знание, 1981. – 185 с.
191. Лещенко М. П. Зарубіжні технології підготовки учителів до естетичного виховання [текст] / М. П. Лещенко. – 2-е вид., доп. – К. : Друкарня "Техсервіс", 1996. – 192 с.
192. Лещенко М. П. Технології підготовки вчителів до естетичного виховання за рубежом / на матеріалі Великобританії, Канади, США : дис... д. пед. наук : спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / Марія Петрівна Лещенко. – Київ. – 1996. – 382 с.
193. Лист Міністерства освіти і науки України від 01.07.2014 № 1/9-343 "Педагогічні особливості навчання учнів у шостих класах" / [Електрон. ресурс] // Міністерство освіти і науки України [веб-сайт] – Режим доступу: // www.mon.gov.ua.

194. Литовченко О. В. Виховання соціально компетентної особистості у позашкільних навчальних закладах / О. В. Литовченко // Позашкільна освіта: стратегія, інновації, практика: зб. ст. Міжнар. наук.-практ. конф. – Суми : ВТД "Рудень С. І. ", 2009. – С. 26-33.
195. Литовченко О. В. Соціальне становлення особистості у позашкільних навчальних закладах як проблема педагогічної науки / О. В. Литовченко // Народна освіта, 2010. – Вип. 3. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.narodnaosvita.kiev.ua>.
196. Лихачев Б. Т. Педагогика. Курс лекцій : [учеб. пособие для студ. пед. учеб. завед.] / Б. Т. Лихачев. – М. : Прометей, 1992. – 528 с.
197. Лихачев Б. Т. Прекрасное искусство в образовании и воспитании / Б. Т. Лихачев // Воспитание школьников.– 1988. – № 6.– С. 16-17.
198. Лихачев Б. Т. Теория эстетического воспитания школьников [текст] / Б. Т. Лихачев. – М. : Просвещение, 1985. – 175 с.
199. Личность в едином образовательном пространстве : сб. научн. ст. I Межд. образов. форума. – Ч.1. Конф. "Философия образования личности". – Запоріжжя, 2010. – 240 с.
200. Лобова О. В. Формування основ музичної культури молодших школярів: теорія і практика : [монографія] / Ольга Лобова. – Суми : ВВП "Мрія" ТОВ, 2010. – 516 с.
201. Логвин В. Метод проектів у контексті сучасної освіти / В. Логвин // Завуч. – 2003. – №1 (січень). – С.12-14.
202. Лосев А.Ф. История античной эстетики : в 8-ми т. – Т. 7. Последние века. Кн. 1. – Ч. 2. Сирийский неоплатонизм / Алексей Федорович Лосев. – М. : Фолио; АСТ, 2000. – 512 с. (Сер. "Вершины человеческой мысли").
203. Лужецький С. Г. Соціально-психологічні передумови формування предметно-просторового середовища навчання / С. Г. Лужецький // Вісник Харківського худ. -пром. інституту. – Вип. 3. "Мистецтвознавство". – Х. : ХХПИ, 2000. – С. 240-241.
204. Лукашевич М. П. Виховні механізми та технології: [навч. -метод. посіб.] / М. П. Лукашевич – К. : ІЗМН, 1998. – 110 с.
205. Люрина Т. И. Нравственное воспитание подростков во внеурочной деятельности средствами фольклора: дис. ...канд. пед. н. : 13.00.01 / Танида Люрина – К., 1992. – 256 с.

206. Макаренко А. С. Воспитание гражданина [текст] / А. С. Макаренко / Сост. Р. М. Бескина, М. Д. Виноградова. – М. : Просвещение, 1988. – 304 с.
207. Макаренко А. С. Книга для родителей: Лекции о воспитании детей [текст] / А.С. Макаренко. – М. : Правда, 1986. – 446 с.
208. Малахов В. А. Цінність як категорія культури / В. А. Малахов // Філософська думка. – 1992. – №5. – С.76-85.
209. Малімон Л. Я. Розвиток творчої активності старшокласників [текст] / Л. Я. Малімон – Луцьк, 1997. – 32 с.
210. Мамонтов Я. А. Проблема естетичного виховання [текст] / Я. А. Мамонтов. – М. : Прометей, 1990. – 228 с.
211. Мардер А. П. Понятійно-теоретичні основи естетики архітектури / А. П. Мардер : дис. д. архітектури: 18.00.01. – К., 1996. – 309 с.
212. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посібник / Н. Є. Мойсеюк. – 3-е вид., доповн. – К. : ВАТ "КДНК", 2001. – 608 с.
213. Маслоу А. Г. Мотивация и личность / Абрахам Гарольд Маслоу [пер. с англ. А. М. Татлыбаевой]. – СПб. : Евразия, 1999. – 478 с.
214. Масол Л. М. Виховання художньо-естетичної культури школярів засобами краєзнавства: [навч. посіб.] // Виховання естетичної культури школярів [І. А. Зязюн, Н. Є. Миропольська, Л. О. Хлебникова та ін.]. – К. : Знання України, 2004. – 253с.
215. Масол Л. Концепція загальної мистецької освіти / Людмила Масол // Мистецтво та освіта. – 2006. – № 2. – С.2-3.
216. Масол Л. Виховний потенціал мистецтва – джерело освітніх інновацій / Людмила Масол // Мистецтво та освіта. – 2001. – №1. – С. 2-5.
217. Масол Л. М. Загальна мистецька освіта: теорія і практика : [монографія] / Людмила Михайлівна Масол. – К. : Промінь, 2006. – 432 с.
218. Масол Л. М. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах / Людмила Масол // Педагогічна газета. – 2001. – №12. – С. 6-7.
219. Масол Л. М. Методика навчання мистецтва у початковій школі : посіб. для вчит. / Л.М. Масол, О.В. Гайдамака, Е.В. Белкіна [та ін.]. – Х. : Веста : "Ранок", 2006. – 256 с.

220. Масол Л. М. Підготовка вчителів до поліхудожнього виховання учнів (теоретичні підходи й експеримент. досвід) / Л. Масол // Мистецтво та освіта. – № 2. – 2009. – С. 2-6.

221. Мачуський В. В. Формування творчої активності старшокласників у клубах позашкільних навчальних закладів : [навч. -метод. посіб.] / В. В. Мачуський, В. Ю. Гаврилюк – Біла Церква: КОІПОПК, 2006. – 216 с.

222. Менеджмент керівників закладів дошкільної і початкової освіти : [навч. -метод. посіб.] / Кол. авт. : Т. Шоутен [та ін.]. – К. : Всеукр. фонд "Крок за кроком", 2008. – 112 с.

223. Методичні рекомендації щодо змісту та оформлення навчальних програм з позашкільної освіти : додаток до листа ІТЗО 05.06.13 № 14.1/10-1685 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education>

224. Міщик Л. І. Теорія і практика професійної підготовки соціального педагога : [монографія] / Л. І. Мішик. – Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка. – 2011. – 116 с.

225. Миропольська Н. Є. Естетичне виховання старшокласників : індивідуальний підхід / Наталія Миропольська // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 3. – С. 18-24.

226. Миропольська Н. Є. Мистецтво слова в структурі художньої культури учня : [монографія] / Наталія Миропольська. – К. : Парламентське вид-во, 2002. – 204 с.

227. Миропольська Н. Є. Художня культура особистості / Наталія Євгеніївна Миропольська // Мистецтво та виховання. – 2000. – № 3. – С.40-43.

228. Мистецтво : програма для 5-9 класів [Л. Масол, О. Коваленко, Г. Сотська та ін.] // Мистецтво та освіта. – К., 2011. – № 3. – С. 3-6.

229. Мистецтво у розвитку особистості : [монографія] / за ред. Н. Г. Ничкало. – Чернівці : Зелена Буковина, 2006. – 224 с.

230. Молодиченко Н. А. Використання народних виховних традицій в загальноосвітн. навч. закл. [посіб.] / Наталія Алімджанівна Молодиченко. – Мелітополь : Вид-во "Мелітополь", 2004. – 102 с.

231. Москальова А. С. Засоби діагностики і корекції емоційного розвитку дітей: [метод. реком. для вч. і практ. психол.] / Алла Степанівна Москальова. – К. : Знання, 2003. – 51 с.

232. Мурманцева Т. К. Создание культурно-эстетической среды в образовательной системе : Школа с углубленным изучением предметов художественно-эстетического

цикла / Тамара Константиновна Мурманцева : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 : Саратов, 1998. – 194 с.

233. М'ясоїд П. А. Загальна психологія: [навч. посіб.] / Петро Андрійович М'ясоїд. – 2-ге вид., доповн. – К. : Вища шк., 2001. – 487 с.

234. Навчальна програма "Мистецтво" для 5-9 класів (розробники: Людмила Масол [та ін.]) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/>

235. Найдорф М. И. Введение в теорию культуры: Основные понятия культурологии / Марк Исаакович Найдорф. – Одесса : "Друк", 2005. – 192 с.

236. Наказ МОН України від 20. 02. 2002 р. № 114 "Про забезпечення Положення про експеримент. навч. заклад" [Електрон. ресурс] // МОН України [веб-сайт]. – Режим доступу: // www.mon.gov.ua.

237. Наказ управління освіти і науки Сумської облдержадміністрації від 22.12.11 № 963 "Про проведення в Сумській області експерименту "Теоретико-методологічні засади формування естетичного середовища учнів основної та старшої школи" [Електрон. ресурс] // Управління освіти і науки Сумської облдержадміністрації [веб-сайт]. – Режим доступу: // sumy005@gmail.com

238. Національна державна комплексна програма естетичного виховання / Укл. І. А. Зязюн, О. Н. Семашко // Рідна школа. – 1999. – № 12. – С. 29-52.

239. Національна доктрина розвитку освіти : довідково-метод. видання: [кн. вч. труд. навч.] / [упоряд. Н.Б. Лосина, Б.М. Терещук]. – Х. : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006. – С. 38-56.

240. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр. / [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua>.

241. Неменський Б. Роль мистецтва у системі загальної освіти. Чого і як ми навчаємо? / Б.М. Неменский // Початкова школа. – 2000. – № 4. – С. 38-41.

242. Неменский Б. М. Мудрость красоты : О проблеме эстетического воспитания [текст] / Б. М. Неменский. – М. : Просвещение, 1987. – 255 с.

243. Немов Р. С. Психология. – Кн. 1: Общие основы психологии. [4-е изд.] / Р. С. Немов. – М. : Изд-во "ВЛАДОС", 2003. – 692 с.

244. Нечволод Л. І. Сучасний словник іншомовних слів / Любов Нечволод. – Х.: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2008. – 768 с.
245. Ніколаєнко С. М. Стратегія розвитку освіти в Україні: початок XXI століття [текст] / С. М. Ніколаєнко. – К. : Знання, 2006. – 253 с.
246. Новий тлумачний словник української мови : у 3-х т. / [Укладачі: Василь Яременко, Оксана Сліпушко]. – К. : Вид-во "АКОНІТ", 2001. – Т. 2. – 928 с.
247. Нор К. Ф. Використання американського досвіду формування комунікативних умінь майбутніх учителів / К. Ф. Нор // Педагогічні науки: науково-метод. журнал. – Т. 28. – Вип. 15. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2003. – С. 54-58.
248. Овсянников М. Ф. Эстетика в прошлом, настоящем и будущем : Из истории эстетической мысли [текст] / М. Ф. Овсянников. – М. : Просвещение, 1988. – 189 с.
249. Олексюк О. М. Педагогіка духовного потенціалу особистості : сфера музичного мистецтва: [навч. посіб.] / О. М. Олексюк, М. М. Ткач. – К. : Знання України, 2004. – 264с.
250. Орлов В. Ф. Професійне становлення вчителів мистецьких дисциплін : [монографія] / Валерій Орлов [за заг. ред. І.А. Зязюна]. – К. : Наук. думка, 2003. – 276 с.
251. Оржеховська В. М. Позашкільна робота – то реалізація творчих можливостей // Освіта України. – 2000. – № 14. – С.9.
252. Основи законодавства України про культуру // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №21. – С. 294.
253. Основні орієнтири виховання учнів 1-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України : [програма]. – Тернопіль: Навчальна книга. – Богдан, 2008. – 80 с.
254. Отич О. М. Мистецтво у системі розвитку творчої індивідуальності майбутнього педагога професійного навчання: теоретичний і методичний аспекти : [монографія] / Олена Миколаївна Отич. – Чернівці : Зелена Буковина, 2009. – 752 с.
255. Павлова Л. М. Організація методичної роботи у позашкільних навчальних закладах: [метод. рекомендації] / Л. М. Павлова – К., 2005. – 34 с.
256. Пахаренко В. І. Незбагненний апостол [текст] / В. І. Пахаренко. – Черкаси : ЧОІППО, 1999. – 296с.

257. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии / Под ред. С.А.Смирнова. – М. : Академия, 2006. – 512 с.
258. Педагогическое наследие / Я. А. Коменский, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци; [сост. : В. М. Кларин, А. Н. Джуринский]. – М. : Педагогика, 1988. – 416 с.
259. Песталоцци И. Г. Избранные педагогические сочинения : в 2 т. / И. Г. Песталоцци [под ред. В. А. Ротенберг, В. М. Кларина]. – М. : Педагогика, 1981. – Т.2. – 416 с.
260. Петрова Г. А. Эстетическое воспитание в педагогическом вузе как система / Г. А. Петрова // Современные подходы к теории эстетического воспитания. – М. : Педагогика, 1999. – 207с.
261. Петровський А. В. Психологія розвиваючої особистості [текст] / А. В. Петровський. – М. : Педагогика, 1987. – 136 с.
262. Печерский М. С. Когда воспитывают стены: Принципы и приемы оформления наглядной агитации и использование её в работе с учащимися : [реком. учителя] / Пермский ГУ им. А.М. Горького. – Пермь : ПГУ, 1987. – 58 с.
263. Планування і впровадження нових виховних систем та моделей у виховній роботі з учнями. Загальноосвітній навчальний заклад № 11 м. Новгород-Волинський // Позашкільний час. – 2000. – №1-2. – С.3-7.
264. Победоносцев Г. А. Совершенствуем систему воспит. школьников : [книга для учителя] / Г. А. Победоносцев. – М. : Просвещение, 1989. – 174 с.
265. Позашкільна освіта в Україні. Нормативно-правові акти / [за ред. В. В. Вербицького]. – К. : НЕНЦ, 2002. – 264 с.
266. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті / О. І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи : [Бібліотека з освітньої політики] / під заг. ред. О.В. Овчарук. – К. : "К.І.С.", 2004. – С. 66-72.
267. Практическая психодиагностика. Методики и тесты : [учеб. пособ.]. – Самара : Издательский дом "БАХРАХ-М", 2005. – 672 с.

268. Приходченко К. І. Формування творчого освітньо-виховного середовища в загальноосвітніх закладах гуманітарного спрямування : навч. посіб. / Катерина Іллівна Приходченко. – Донецьк : ДНТУ, 2007. – 158 с.

269. Про Державну національну програму "Освіта" ("Україна XXI століття") Постанова Кабінету Міністрів України від 3.11.1993 р. № 896. / [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.

270. Про затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку позашкільної освіти на період до 2014 р. Постанова Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 р. № 785 / [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.

271. Про затвердження переліку типів позашк. навч. закладів і Положення про позашкільний навч. заклад: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.05.2001 р. № 433. // Освіта України. Норм. -пр. документи. – К. : Міленіум, 2001. – С. 251-263.

272. Про Концепцію позашкільної освіти та виховання. Рішення колегії МОН України від 25.12.1996 р. / [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua>.

273. Про Національну доктрину розвитку освіти: Указ Президента України від 17.04.2002 р. № 347/2002 / [Електрон. ресурс] / Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

274. Програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні. – Київ. – 2003. – 29с.

275. Програми для гуртків, секцій, творчих об'єднань позашкільних закладів суспільно громадського та художньо-естетичного напрямку / ред. Луїза Іванівна Ковбасенко, Людмила Михайлівна Павлова. – К. : ІЗМН, 1996. – 400 с.

276. Програми для позашкільних і загальноосвітніх навчальних закладів: Художньо-естетичний напрям / О. В. Биковська, І. О. Василянська, О. О. Волокова [та ін.]. – К. : Грамота, 2008. – Вип. 1. – 100 с.

277. Проектна діяльність у школі [текст] / Упоряд. М. Голубенко. – К. : Шкільний світ, 2007. – 128 с.

278. Прокопович Ф. "О поэтическом искусстве" [Трактат] / Феофан Прокопович; пер. Г. А. Стратановского. – М. : Директ-Медиа, 2008. – 330 с.

279. Психологія здібностей : [навч. посіб.] / Г. І. Кагальняк, Г. О. Шулдик, Б. А. Якимчук, Л. А. Данилевич. – К. : Наук. світ, 2001. – 75 с.

280. Психологический словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М. : Педагогика-пресс, 1998. – 560 с.
281. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта: сутність, мета, перспективи / Г.П. Пустовіт // Рідна школа, 2003. – № 2. – С. 14-19.
282. Пустовіт Г. П. Теоретичні засади і методичні підходи до формування творчої особистості в позашкільних навчальних закладах / Г. П. Пустовіт // Теоретико-методичні основи творчої особистості в умовах позашк. навч. закл. : зб. мат. наук. -практ. конф. – К., 2006. – Ч. I.– С. 38-69.
283. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта: дидактичні основи методів навчально-виховної роботи: [монографія]. – Кн. 2. / Г. П. Пустовіт, Л. В. Тихенко. – Суми : "Університетська книга", 2008 – 272 с.
284. Рабченюк Т. Управління позаурочною виховною діяльністю в школі: структурно-функціональний аналіз / Т. Рабченюк // Освіта і управління. – 1999. – № 1. – С.86-92.
285. Разумный В. А. Методика формирования эстетической культуры личности [текст] / В. А. Разумный. – М., 1986. – 86 с.
286. Рассказова О. І. Організація творчої діяльності учнів у позашкільному закладі: дис. ... к. п. н. – 13.00.05 / О. І. Рассказова; ХНУ ім. В. Каразіна. – Х., 2002. – 204 с.
287. Ратко М. Світоглядні основи української художньої культури / М. Ратко // Мистецтво та освіта. – № 1. – 2007. – С. 25-30.
288. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст: Проблема становления личности [текст] / Х. Ремшмидт. – М., 1994. – 319 с.
289. Романов А. П. Детские клубы – центры внешкольной и внеклассной воспитатель. работы [текст] / Алексей Петрович Романов. – К. : Рад. школа, 1982. – 172 с.
290. Ростовський О. Я. Концепція музичного виховання школярів на основі української національної культури / О. Я. Ростовський // Художня освіта і проблеми виховання молоді : Зб. наук. ст. – К.: ІЗМН, 1997. – 119 с.
291. Ростовський О. Я. Музична освіта в Україні на межі тисячоліть: стан, проблеми, перспективи / О. Я. Ростовський // Мистецтво та освіта. – 2000. – № 4. – С.9-13.

292. Ростовцев Н. Н. Методика преподавания изобразительного искусства в школе [учеб. пос.] / Н. Н. Ростовцев. – М. : Педагогика, 1980. – 130с.
293. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии [текст] / Сергей Леонидович Рубинштейн. – СПб : Питер Ком, 1999. – 720 с.
294. Рудницкая О. П. Вчись цінувати прекрасне [текст] / О. П. Рудницкая. – К. : Музична Україна, 1983. – 96 с.
295. Рудницка О. Інтегративні зв'язки у викладання предметів художньо-естетичного циклу / О. П. Рудницкая // Початкова школа. – 2001. – №5. – С. 40.
296. Рудницка О. П. Музыка і культура особистості: проблеми сучасної педагогічної освіти : [навч. посіб.] / О.П. Рудницка. – К.:ІЗМН, 1998. – 247 с.
297. Рудницка О. П. Педагогіка : загальна і мистецька : [навч. посібник] / О. П. Рудницка. – К., 2002. – 270 с.
298. Рудницка О. П. Українське мистецтво у полікультурному просторі: [навч. посіб.] / О.П. Рудницка. – К. : "ЕксОб", 2000. – 208с.
299. Рудницка О. П. Формування музичного сприйняття в системі розвитку педагогічної культури майбутнього вчителя / О. П. Рудницка : дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 – К.,1994. – 491 с.
300. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори : у 2 кн. / Софія Федорівна Русова // [за ред. Є. І. Коваленко]. – К. : Либідь, 1997. – Кн. 1. – 272 с.
301. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: підруч. для студ. пед. фак. / Олександра Яківна Савченко. – К. : Абрис, 1997. – 415 с.
302. Савчук І. В. Взаємодія трудового навчання і декоративно-ужиткового мистецтва як чинник мистецького розвитку школярів / І. В. Савчук, О. Ю. Пінаєва // Педагогічні науки : [зб. наук. праць]. – Херсон : Вид-во ХДПУ, 2008. – Вип. 47. – С. 218-222.
303. Серих Л. В. Актуальні питання змісту підвищення кваліфікації вчителів і керівників гуртків, які проводять науково-дослідну роботу / Л.В. Серих // Всеукр. наук. -практ. Інтернет-конф. ["Модернізація регіональної системи підвищення кваліфікації та атестації педагогічних працівників як умова підвищення якості освіти" (03 грудня 2014 р.)] // КНВЗ

"Харківська академія неперервної освіти". – Харків : Харківська академія неперервної освіти, 2014. – С.165-172.

304. Сєрих Л.В. Багатовекторна модель взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків / Л.В. Сєрих // Матеріали регіонального круглого столу (04 листопада 2014р. м. Суми) ["Взаємодія загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків "] / [за заг. ред. к. пед. наук., доцента Л.В.Сєрих]. – Суми: Сумський ОІППО : РВВ СОІППО, 2014. – С. 9-14.

305. Сєрих Л. В. Багатовекторна модель взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків / Л.В. Сєрих // Матеріали Міжнар. наук. -практ. конф., 3 грудня 2015 р ["Освітні інновації : філософія, психологія, педагогіка"]: у 4 ч. – Суми : вид. підприємство "Мрія", 2015. – Ч.2. – С. 121-124.

306. Сєрих Л. В. Вектори взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків: Interaction models vectors school and out educational institutions in aesthetic education of adolescents / Л. В. Сєрих // Матеріали міжнар. наук. -практ. конференції (12-13 червня 2014 р.) ["Гармонізація культурно-освітнього простору вищої школи : соціально-педагогічні аспекти"] / [за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. В.В.Молодиченка]. – Мелітополь : Видавництво Мелітопольського ДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. – 377 с. – С. 293-296.

307. Сєрих Л. В. Вивчення шкільних дисциплін у формуванні естетичного середовища учнів основної та старшої школи / Л. В. Сєрих // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології: зб. наук. праць / [ред. кол. : А. А. Сбруєва, М. О. Лазарев [та ін.]. – Вип. 4 (30). – Суми : СумДПУ, 2013. – С. 393-402.

308. Сєрих Л. В.. Вивчення предмета "Образотворче мистецтво" у 2013-2014 навчальному році / [Електронний ресурс]: метод. рекомендації / Л. В. Сєрих. – Суми : РВВ СОІППО, 2014 – 10 с.

309. Сєрих Л. В. Викладання образотворчого мистецтва за новим державним стандартом: методичне забезпечення образотворчого мистецтва, календарно-тематичне планування уроків (5-7 клас) : [метод. посіб. для вчителів образотворчого мистецтва] / Лариса Сєрих. – Суми: РВВ РІППО. – 2013. – 44с.

310. Сєрих Л. В. Викладання образотворчого мистецтва за новим державним стандартом: методичне забезпечення образотворчого мистецтва, календарно-тематичне планування уроків (6 клас) : [метод. посіб. для вчителів образ. мистецтва] / Лариса Сєрих. – Суми : Ніко. – 2014. – 50 с.

311. Сєрих Л. В. Викладання образотворчого мистецтва за новим державним стандартом: методичне забезпечення образотворчого мистецтва, календарно-тематичне планування уроків (7 клас) : [метод. посіб. для вч. образ. мистецтва] / Лариса Сєрих. – Суми: РВВ ОІППО. – 2015. – 49 с.

312. Сєрих Л. В. Використання кросвордів на уроках образотворчого мистецтва / Лариса Сєрих // Мистецтво в школі – 2013. – № 6 (54). – С. 16-1-16.8.

313. Сєрих Л. В. Використання методу інтерв'язії / Лариса Сєрих // Трудова підготовка в сучасній школі. – № 7-8 (111-112). – 2013. – С. 44-47.

314. Сєрих Л. В. Виявлення рівнів сформованості естетичного середовища учнів основної та старшої школи / Лариса Сєрих // Всеукр. наук. -практ. конф. (26 квітня 2013 р. м. Київ) ["Українське нац. виховання: реалії, тенденції, перспективи"]. – НПУ ім. М.П. Драгоманова // Гуманітарний вісник ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький ДПУ ім. Г. Сковороди": зб. наук. пр. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – Вип. 31. – С. 312-318.

315. Сєрих Л. В. Взаємодія загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків: Interaction the school and out educational institutions in aesthetic education of adolescents / Л. В. Сєрих // Матеріали Всеукр. наук. -практ. конференції (24-26 вересня 2014 р.) ["Інноваційні соціально-педагогічні моделі розвитку творчої активності вихованців позашкільних навчальних закладів у процесі пошукової та дослідно-експериментальної діяльності"] / [укл. Н.А. Шмаль, заввідділом Вінницької обл. ст. юних туристів]. – Вінниця : ВОСЮТ, 2014. – С. 34-36.

316. Сєрих Л. В. Взаимодействие общеобразовательных и внешкольных учебных заведений в эстетическом воспитании подростков // Вести современной науки (30.11–04.12. 2014, Великобритания) / Педагогика: Метод. основы воспитательного процесса [Materials of the X International scientific and practical conference, "Conduct of modern

science", – 2014. Volume 13. Pedagogical sciences. Sheffield. Science and education LTD] – 88 с. – С. 30.

317. Серих Л.В. Взаємодія загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків: Interaction the school and out educational institutions in aesthetic education of adolescents / Л.В. Серих // Джерело педагогічних інновацій. Художньо-естетичне виховання в школі: Наук. -метод. журнал. – Випуск № 4 (8). – Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2014. – С. 86-91.

318. Серих Л. В. Взаємодія загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків / Л. В. Серих // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології : зб. наук. праць / [ред. кол. : А. А. Сбруєва, М. О. Лазарев [та ін.]. – Вип. 7 (33). – Суми : СумДПУ, 2013. – С. 376-378.

319. Серих Л. В. Взаємодія загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків / Л. В. Серих // Мистецька освіта в контексті європейської інтеграції : інтеркультурний вимір : [матер. III Міжнародної наук. конф. "Теоретичні та методичні засади розвитку мистецької освіти в контексті європейської інтеграції"], м. Суми, 1-3 жовтня 2013 р. – Суми : СумДПУ, 2013. – С. 170-171.

320. Серих Л. В. Взаємодія загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків : монографія / Лариса Серих. – Суми: НІКО, 2015. – 374с.

321. Серих Л. В. Вплив мистецтва на естетичне виховання підлітків / Л. В. Серих // Перспективні напрямки світової науки: [зб. статей учасників XXVII Міжнар. наук. -практ. конф. "Инновационный потенциал украинской науки – XXI век"] (20-25 травня 2014 р.) [Секція "Педагогічні науки та освітні технології"]. – Том. 1. Науки гуманітарного циклу. – Вид-во ПГА. – Запоріжжя, 2014. – С. 68-71.

322. Серих Л. В. Гуманні взаємини як базовий компонент змісту формування естетичного середовища учнів основної та старшої школи / Л.В. Серих // Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук. праць / ред. колегія : доктор пед. наук, професор З. П. Бакум, Н. І. Зеленкова [та ін.]. – Вип. 39. – Кривий Ріг : ДВНЗ "Криворізький національний університет", 2013. – С. 154-167.

323. Серих Л. В. Дослідно-експериментальна діяльність у навчальних закладах різних рівнів: досвід роботи, проблеми та перспективи / Лариса Серих // Інноваційна діяльність та дослідно-експериментальна робота в сучасній освіті : зб. матеріалів I Всеукр. наук. – практ. Інтернет-конференції з міжнародною участю (18 квітня 2013 р. м. Чернівці) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.iprobuk.ua/forum.

324. Серих Л. В. Естетичне виховання особистості засобами методу інтервізії / Л. В. Серих // Інноваційні освітньо-виховні стратегії в сучасному світі: змістовний та технологічний аспект : Матер. всеукр. наук. -практ. конф. з міжнарод. участю (17-18 листопада 2010 року, м. Суми). – Суми : РВВ СОІППО. – 214 с. – С. 19-24.

325. Серих Л. В. Естетичне виховання особистості засобами методу інтервізії / Л. В. Серих // Педагогічний альманах : Зб. наук. праць / [редкол. В. В. Кузьменко (голова) [та ін.]. – Херсон : РІПО, 2011. – Випуск 11. – 314 с. – С.19-24.

326. Серих Л. В. Естетичне виховання підлітків засобом інтервізії / Л.В. Серих // Розвиток творчого потенціалу учнів загальноосвітніх навчальних закладів у системі поліхудожнього виховання : зб. наук. праць II Міжнародної Школи метод. досвіду / ред. колегія : Л. М. Масол, Л. В. Школяр, А. М. Старєва, Т. В. Кібалова ; за заг. ред. А. М. Старєвої. – Миколаїв : ОІППО, 2013. – (24-27 червня 2013 р.). – С. 135-147.

327. Серих Л. В. Естетичні цінності та їх роль в естетичному середовищі / Лариса Серих // Освіта Сумщини. – Суми: СОІППО, 2012. – №1 (13). – С. 20-22.

328. Серих Л. В. Ефективність викладання образотворчого мистецтва: аспекти підвищення кваліфікації слухачів курсів підвищення кваліфікації інституту післядипломної освіти / Л. В. Серих // Виховання особистості у креативному соціумі : зб. наук. пр. за матер. Всеукр. наук. -практ. сем. в позашкільн. освіті. – Суми: ЦПО РТМ, 2009. – С. 75-84.

329. Серых Л. В. Эстетическая среда учащихся основной и старшей школы / Larisa Sierykh // Science progress in European countries: new concepts and modern solutions (Научное развитие в европейских странах: новые концепции и современные решения): (Германия, г. Штутгарт 29-30 марта 2013 г.): сб. научн. трудов I Международной научной конференции – ORT Publishing (Штутгарт, Германия). – [Электронный ресурс]. – Режим доступу: www.ortpublishing.de и www.anopremier.ru.

330. Серых Л. В. Эстетическое воспитание подростков в современном поликультурном образовательном пространстве средней школы и внешкольного учреждения / Л. В. Серых // Вопросы преподавания филологических дисциплин в поликультурном образовательном пространстве: материалы научн. -практ. конф. ["Актуальные вопросы преподавания филологических дисциплин в поликультурном образовательном пространстве"], 1 ноября 2013 г. – Башкортостан, г. Бирск: Бирский филиал федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего профессионального образования "Башкирский государственный университет", 2013 – С. 99-103.

331. Серых Л. В. Эстетическое воспитание подростков / Л.В. Серых // Актуальные проблемы социокультурной и личностной размерности образования: возрастные аспекты. Детство в пространстве образовательных институтов: материалы научн. -практ. конф. 31.10-01.11. 2013. ["Возрасты образования: социальное и личностное измерения"], Москва : Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова / Под общ. ред. Е. В. Брыгалиной. – М. : Центр стратегической конъюнктуры, 2013 (Электронное издание) – С. 100-101.

332. Серых Л. В. Зі скарбниці Сумського художнього музею / Лариса Серих // Мистецтво в школі. – № 10 (46) жовтень. – 2012. – С. 13-18.

333. Серих Л.В. Значення естетичного середовища в освітньому просторі навчального закладу / Л.В. Серих // Освітній простір. Глобальні, регіональні та інформаційні аспекти: Науково-методичний журнал. – Чернівці : Черемош, 2013. – С. 112-119.

334. Серих Л. В. Із скарбниці Сумського художнього музею : методичний посібник для вчителів художньо-естетичного профілю, вчителів початкових класів / Лариса Серих. – Суми : РВВ ОІППО, 2010. – 51 с.

335. Серих Л. В. Квест – активна інтелектуально-логічна гра / Лариса Серих // Освіта Сумщини. – Суми : РВВ СОІППО, 2015. – № 2 (червень). – С. 12-20.

336. Серих Л. В. Констатувальний етап дослідження естетичного середовища учнів основної та старшої школи / Л. В. Серих // Педагогічні науки : Вісник Глухівського НПУ ім. О.Довженка : зб. наук. праць. – Вип. 21., 2012. – С. 97-102.

337. Серих Л. В. Кролевецьке візерункове ткацтво / Лариса Серих // Мистецтво в школі: музика, образотворче мистецтво, художня культура. – 2010. – № 7 (19) липень. – С. 41-47.

338. Серих Л. В. Кераміка Слобожанщини / Лариса Серих // Мистецтво в школі: музика, образотворче мистецтво, художня культура. – 2010. – № 10 (22) жовтень. – С. 32-43.

339. Серих Л. В. Кролевецьке візерункове ткацтво на уроках художньо-естетичного циклу : [навч. -метод. посіб.] / Л. В. Серих. – Суми : РВВ СОІППО, 2009. – 125 с.

340. Серых Л.В. Кружковая работа – самореализация творчества подростков / Л. В. Серых // "Globus" [Текст] : Научн. журнал / сб. публик. по матер. III межд. научн. - практ. конф. : «Педагогика и психология: актуальные вопросы» г. Санкт-Петербург (18.11. 2015 г.) : сб. со статьями. – СПб. : Научн. журнал "Globus", 2015. – С. 40-45.

341. Серих Л. В. Метод інтерв'язії як психотехнологія розвитку творчого потенціалу особистості / Л. В. Серих // Творчий потенціал як умова та засіб реалізації особистості в трансформаційному суспільстві : Матеріали Всеукр. наук. -практ. конф. 21-22. 10 2010 р. у 2-х ч. (Ч 2). – Суми : Нота Бене, 2010. – С. 51-53.

342. Серых Л. В. Метод проектов как эстетико-воспитательный потенциал / Лариса Серых // Universum: Психология и образование [Теория и методика обучения и воспитания]: электр. научн. журн. 2015. № 7 (17). URL: <http://7universum.com/ru/psy/archive/item/2367> (дата обращения: 21.07.15) (Статья размещена в наукометрической базе РИНЦ: <http://elibrary.ru/contents.asp?issueid=1402032> и научной библиотеке Кибер Лениника): <http://cyberleninka.ru/journal/n/universum-psiologiya-i-obrazovanie>

343. Серих Л. В. Методика взаимодействия общеобразовательных и внешкольных учебных заведений в эстетическом воспитании подростков / Л.В. Серых // Уральский научный вестник : Оралдын гылым жаршысы. Серия : Биологические науки. Медицина. Педагогические науки. Сельское хозяйство. – Сб. научн. -теор. и практ. трудов / ред. коллегия : М.Ж. Доскеев, И.К. Сумейменов, К.О. Буйсенбаев, К.И. Досмаганбетов [и др.]. – вып. 14 (126). – Казахстан : ЖШС "Уралнаучкнига", 2014. – С. 41-46.

344. Серых Л. В. Методика внедрения форм и методов эстетического образования во внешкольном учебном заведении / Л. В. Серых // Вестник современной науки [Текст] :

Научн. -теоретич. журнал / гл. ред. Е.Ф. Попова. – Волгоград : Изд-во «Сфера», 2015. – № 9: в 2-х ч. Ч.2. – С. 71-76.

345. Серых Л. В. Методика эстетико-воспитательного потенциала урочной и внеурочной деятельности общеобразовательной школы / Л.В. Серых // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – сборник научн. трудов. – №02 (73), февраль, Ч. II. – М., 2015. – С. 136-140.

346. Серих Л. В. Методичні рекомендації до вивчення курсу "Intel "Навчання для майбутнього" слухачів курсів підвищення кваліфікації: Теорія та методика викладання образотворчого мистецтва / Л. Серих. – Суми: ОІППО. – 2014. – 20 с.

347. Серих Л. В. Методичні рекомендації до вивчення курсу "Intel "Навчання для майбутнього" слухачів курсів підвищення кваліфікації: Теорія та методика викладання декоративно-ужиткового мистецтва / Лариса Серих. – Суми: СОІППО. – 2015. – 20 с.

348. Серих Л. В. Мистецька спадщина Сумщини як засіб формування національної свідомості школярів: спецкурс / Л. В. Серих // К. : КУМО. – Всеукр. конкурс "На кращу науково-методичну розробку в системі післядипломної педагогічної освіти". – 111 с.

349. Серих Л. В. Модель взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків: Interaction model school and out educational institutions in aesthetic education of adolescents / Л. В. Серих // Всеукр. наук. -практ. Інтернет-конф. ["Підготовка педагогів до реалізації "Основних орієнтирів виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів" (15 травня 2014 р.)] // КНВЗ "Харківська акад. неперервної освіти" <https://mail.ukr.net/classic#readmsg,id=14001601750>.

350. Серих Л. В. Модель естетичного виховання підлітків позашкільних навчальних закладів в контексті науково-дослідної роботи / Л. В. Серих // Матеріали обл. наук. -практ. конференції (27 листопада 2014 р.) ["Обдарована молодь – успішна держава"] / [укл. Л. В. Тихенко, дир. Сумського ОЦПО та РТМ]. – Суми. – РВВ : СОІППО, 2014. – С. 36-42.

351. Серих Л. В. Модель естетичного виховання підлітків позашкільних навчальних закладів в контексті науково-дослідної роботи / Л.В. Серих // Матеріали Міжнар. наук. -практ. конф., 3 грудня 2014 р ["Освітні інновації : філософія, психологія, педагогіка"]: у 4 ч. – Суми : вид. підприємство "Мрія", 2014. – Ч.2. – С. 121-124.

352. Серих Л. В. Модель професійної компетентності педагогів : [конспект лекції] / Лариса Серих. – Суми : РВВ СОІППО, 2008. – 24 с.

353. Серих Л.В. Моделювання естетичного навчально-виховного процесу у взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів // Зб. наук. матеріали регіон. круглого столу (04 листопада 2014 р. м. Суми) ["Взаємодія загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків "] / [за заг. ред. к. пед. н., доц. Л.В. Серих]. – Суми: Сумський ОІППО : РВВ СОІППО, 2014. – 60 с.

354. Серих Л. В. Моделювання освітньої та професійної підготовки фахівця : [посіб. для магістрантів 8.180 10021 "Педагогіка вищої школи"] / Лариса Серих. – Суми : СОІППО, 2012. – 212 с.

355. Серих Л. В. Моделювання освітньої та професійної підготовки фахівця : [посіб. для магістр. 8.180 10021 "Педагогіка вищої школи"] доповн. і перероб. / Л.В. Серих . – Суми : НІКО, 2013. – 248 с.

356. Серих Л.В. Наступність художньо-естетичного розвитку молодших школярів та підлітків / Л. В. Серих // Матеріали обл. наук. -метод. семінар ["Методика формування ключових і предметних компетентностей у молодших шк."] // Педагогічні науки : Вісник Глухівського НПУ ім. О. Довженка : зб. наук. пр. – Вип. 22. – Глухів, 2013. – С. 122-127.

357. Серих Л. В. Новітні підходи до взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків : The newest approaches to cooperation of educational and extracurricular educational institutions in aesthetic education of adolescents / Л. В. Серих // Педагогічні науки та освіта : зб. наук. праць / [під наук. ред. проф. К. Л. Крутій]. (10 грудня 2013 р., м. Запоріжжя). – КЗ "Запорізька обласна академія післядипломної педагогічної освіти". – С. 142-147.

358. Серых Л. В. Основные аспекты изучения эстетической среды учащихся основной и старшей школы / Лариса Серых // Народы Евразии. История, культура и проблемы взаимодействия: материалы III международной научн. - практ. конф. 5-6 апреля 2013 года. – Прага : Vedecko vydavatelske centrum "Sociosfera-CZ", 2013. – С. 114-118.

359. Серих Л.В. Організаційно-методичне забезпечення образотворчого мистецтва в загальноосвітніх навчальних закладах : метод. посіб. для вчителя образ. мистецтва / Лариса Серих. – Суми : РВВ СОІППО, 2008. – 52 с.

360. Серих Л. В. Підвищення педагогічної майстерності педагога / Л. В. Серих // Освіта Сумщини. – Суми : СОІППО, 2009. – №2. – С. 16-21.

361. Серих Л. В. Підвищення педагогічної майстерності педагогів : [конспект лекції] / Л. В. Серих. – Суми : СОІППО, 2008. – 24 с.

362. Серих Л. В. Підготовка вчителів до формування естетичних цінностей в учнів засобами декоративно-ужиткового мистецтва / Л. В. Серих // Формування ціннісного ставлення учнів до навколишнього світу в умовах реалізації нової моделі школи естетичної культури : матер. наук. -практ. конф. у 2-х ч. – Ч.2. – Рівне, 2009. – С. 176-185.

363. Серих Л. В. Підготовка вчителів образотворчого мистецтва до апробації навчальних підручників / Л. В. Серих // Стан перспективи апробації навчальної літератури : матер. Всеукр. наук. -метод. конф. (Кіровоград, 28-29 жовтня 2009 р.) / МОН України, Акад. пед. наук України [та ін.]. – Кіровоград : КОІППО імені В. Сухомлинського, 2009. – С. 346-352.

364. Серих Л. В. Підготовка вчителів образотворчого мистецтва до апробації навчальних підручників / Л. В. Серих // Наукові записки. – Випуск 88. – Серія : Педагогічні науки. – Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2010. – С. 222-225.

365. Серих Л.В. Підготовка вчителів образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва до використання методу інтерв'язії / Л. В. Серих // Педагогічний альманах : Зб. наук. праць / [редкол. В. В. Кузьменко (голова) [та ін.]. – Херсон : РІПО, 2010. – Випуск 7. – С. 171-177.

366. Серих Л.В. Педагогічні умови ефективної взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків / Л.В. Серих // Матеріали Всеукр. наук. -практ. семінару (09 грудня 2014 р.) ["Обдарована молодь – успішна держава"] / [укл. Л. І. Ніколаєнко, заст. директора з навчально-методичної роботи Сумського Палацу дітей та юнацтва]. – Суми : РВВ СОІППО, 2014. – С.4-11.

367. Сєрих Л. В. Педагогічні умови самореалізації вчителя образотворчого мистецтва в системі післядипломної педагогічної освіти / Л. В. Сєрих // Мистецька освіта в контексті європейської інтеграції: теоретичні та метод. засади розвитку / Матер. II Міжнар. наук. конф. (28-30 вересня). – Суми : СумДПУ, 2010. – С. 162-166.

368. Сєрих Л. В. Перспективи взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків / Л. В. Сєрих // Матеріали Всеукр. наук. -практ. конференції (26-27 листопада 2015 р. м. Суми) ["Інноваційні освітньо-виховні стратегії в сучасному світі : змістовний та технологічний аспект"] / [ред. кол. С.М. Грицай, Н.Н. Чайченко, О.О. Гиря, Л.В. Сєрих та ін.]. – Суми: КЗ Сумський обласний інститут післядипл. пед. освіти. – Суми: РВВ СОІППО, 2015. – С. 57-62.

369. Сєрих Л. В. Перспективи запровадження багатовекторної моделі взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків / Л.В. Сєрих // Проблемы современного педагогического образования. Сер.: Педагогика и психология. – Сб. статей / ред. коллегия: О.В. Глузман, М.Я. Игнатенко, В.С. Заслуженюк [и др.]: Ялта: РИО ГПА, 2015. – Вып. 47. – Ч.5. – С. 184-192.

370. Сєрих Л. В. Першими гончарями були жінки : використання кераміки на уроках образотворчого мистецтва / Л. В. Сєрих // Шкільний світ. – 2009. – № 36 (500). – С.9-12.

371. Сєрих Л. В. Планування і реалізація освітньої траєкторії вчителя-експериментатора протягом проведення дослідження естетичного середовища учнів основної та старшої школи / Л. В. Сєрих // Планування і реалізація освітньої траєкторії вчителя-експериментатора : зб. наук. пр. / Вип. III. – у 2-х ч. – Львів : ЛОІППО, 2012. – Ч.1. – С. 100-114.

372. Сєрих Л. В. Проблема формування естетичного середовища в закладах освіти / Лариса Сєрих // Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. праць / [За заг. ред. проф. В.І. Сипченка]. – Вип. LVIII. – Ч.1. – Слов'янськ : СДПУ, 2011.– 186-192 с.

373. Сєрих Л. В. Професійне вдосконалення вчителів щодо формування естетичних цінностей в учнів засобами декоративно-прикладного мистецтва / Лариса Сєрих // Вісник післядипломної освіти : зб. наук. праць : Ун-т менедж. освіти НАПН України / [редкол. :

О.Л. Ануфрієва [та ін.]. – К., 2005. – Вип. 1 (14), ч. 1 : Педагогіка / [гол. ред. В.В. Олійник]. – 2010. – С. 147-155/

374. Сєрих Л. В. Професіограма педагога в контексті взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків / Л.В. Сєрих. – Всеукр. наук. -практ. конф. «Гуманізація навчально-виховного процесу закладу освіти як основа модернізації освітньої галузі», 28-29 травня 2015 року // Освітній простір. Глобальні, регіональні та інформаційні аспекти. – Зб. наук. праць. – Івано-Франківськ, 2015. – С. 235.

375. Сєрих Л. В. Розвиток креативності дитини / Лариса Сєрих // Мистецтво в школі. – № 2 (50) лютий. – 2013. – С. 16-1-16.6.

376. Сєрих Л.В. Розробка моделі взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів: Development of model of cooperation of general and out-of-school educational establishments / Л.В. Сєрих // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія. – Зб. ст. / ред. колегія : О.В. Глузман, М.Я. Ігнатенко, В.С. Заслуженюк [та ін.]: Ялта : РВВ КГУ, 2014. – Вип. 44. – Ч.2. – С. 242-247.

377. Сєрих Л. В. Самореалізація вчителя образотворчого мистецтва в системі післядипломної педагогічної освіти / Л. В. Сєрих // Личность в едином образовательном пространстве : [сб. науч. ст. I Междунар. образовательного форума (г. Запорожье, 5-7 мая 2010 года)] / під наук. ред. проф. К. Л. Крутій : Ч. 1. Конференція "Філософія освіти особистості". – Запоріжжя : ООО "ЛИПС" ЛТД, 2010. – С. 162-166.

378. Сєрих Л. В. Словник термінів для магістрантів спеціальності "Педагогіка вищої школи" з дисципліни "Моделювання освітньої та професійної підготовки фахівця" / Лариса Сєрих. – Суми: СОІППО. – 2011. – 42 с.

379. Сєрих Л. В. Специфіка домашніх завдань на уроках образотворчого мистецтва: навч. -метод. посіб. / Л.В. Сєрих. – Суми : РВВ СОІППО, 2015. – 78 с.

380. Сєрих Л. В. Створення проектів з образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва як засіб формування творчого мислення школярів / Л. В. Сєрих // Формування проектного мислення школярів засобами мистецтва в процесі вивчення худ. культури :

[матер. всеукр. наук. -практ. конф. (23-24 листопада 2010 року, м. Запоріжжя)]. – КЗ "Запорізька обласна академія післядипломної педагогічної освіти". – С. 142-147.

381. Сєрих Л. В. Сучасні підходи до уроку образотворчого мистецтва : [навч. -метод. посіб. для вч. образотворчого мистецтва] / Л.В. Сєрих. – Суми : Ніко, 2011 – 104 с., іл.

382. Сєрих Л. В. Сучасні підходи до професійної педагогічної підготовки студентів спеціальності "Педагогіка вищої школи" / Лариса Сєрих. – // Магістратура : Стан, проблеми, перспективи розвитку: Зб. матеріалів регіональної наук. – практ. конф. для аспірантів, викладачів, науковців. – Суми : СОІППО, 2011. – С.165-169.

383. Сєрих Л. В. Сходинки до Парнасу : [альбом творчих робіт учнів] / укладач : Лариса Сєрих. – Суми : РВВ СОІППО, 2010. – 55 с.

384. Сєрих Л. В. Теоретичні та практичні аспекти формування естетичного середовища учнів основної та старшої школи / Лариса Сєрих // Інновації як чинник суспільного розвитку : теорія і практика : матер. III Міжнар. наук. -пр. конф., 30-31 травня 2012 року : у 2 ч. – Суми : НІКО, 2012. – Ч. 2. – С. 118-120.

385. Сєрих Л. В. Теоретичні та практичні аспекти формування естетичного середовища учнів основної та старшої школи / Лариса Сєрих // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 617. Педагогіка та психологія. – Чернівці: Чернівецький нац. у-т, 2012. – С. 165-172.

386. Сєрих Л. В. Теорія та методика викладання образотворчого мистецтва : навч. метод. комплекс для вч. образотворчого мистецтва / Л. В. Сєрих. – Суми : РВВ СОІППО, 2008. – 240 с.

387. Сєрих Л. В. Теорія та методика викладання образотворчого мистецтва: [навч. - метод. комплекс для вч. образ. мистецтва, які викладають його не за фахом] / Л. В. Сєрих. – Суми : СОІППО, 2008. – 240 с.

388. Сєрих Л. В. Теорія та методика гурткової роботи: [навч. -метод. комплекс для керівників гуртків позашкільних навчальних закладів] / Л. В. Сєрих. – Суми : РВВ СОІППО, 2008. – 258 с.

389. Сєрих Л. В. Теорія та методика позашкільної освіти: [навч. -метод. комплекс для заст. директорів, заввідділами, методистів, культорганізаторів позашкільних навч. закладів] / Л. В. Сєрих. – Суми : РВВ СОІППО, 2008. – 224 с.

390. Сєрих Л. В. Технологія взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків: Technology of cooperation of general and out-of-school educational establishments are in aesthetic education of teenagers / Л.В. Сєрих // Пед. процес: теорія і практика : зб. наук. праць, що увійшов до польської міжнар. науко метр. бази даних Index Copernicus/ [ред. колегія : С. Сисоєва, Г. Балл, О. Безпалько [та ін.]. – вип. 3 (14). – Київ : Б. Грінченка, 2014. – С. 87-92; [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://pptp.kubg.edu.ua/numbers/39-arkhiv-nomeriv-2014-roku/122-3-2014-roku.html>.

391. Сєрих Л. В. Уплив естетичного сприймання творів мистецтва з патріотичної тематики на формування естетичного середовища / Л. В. Сєрих // Формування естетичного середовища: теорія і практика : зб. матер. регіон. наук. -практ. конф. ["Художньо-естетична освіта і виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів в процесі впровадження інтегрованих курсів" в рамках Всеукр. форуму з міжнар. участю ["Відкриті інновації як феномен глобально-орієнтованого суспільства"] (13-17 травня 2013р. м. Суми) / за заг. ред. к. пед. наук, доц. Л. В. Сєрих. – Суми, Сумський ОІППО : РВВ СОІППО, 2013. – С. 66-68.

392. Сєрих Л. В. Фасилітована дискусія як розвиток умінь сприймати твори мистецтва / Л. В. Сєрих // Виховання особистості у креативному соціумі : [зб. наук. пр. за матер. Всеукр. наук. -практ. семінар. в позашкільній освіті]. – Суми : ЦПО РТМ, 2009. – С. 24-32.

393. Сєрих Л. В. Формування естетичної культури школярів засобами мистецтва / Л. В. Сєрих // Ідеї, реалії і перспективи освітніх інновацій : філософія, психологія, методика : [матеріали наук. -практ. конференції у 2-х ч.]. – Ч. 2. – Суми : ВТД "Університетська книга", 2007. – С. 120-124.

394. Сєрих Л. В. Формування естетичного середовища: експеримент діє / Лариса Сєрих // Освіта Сумщини. – Суми : СОІППО, 2013. – №2 (18). – С. 41-43.

395. Сєрих Л. В. Формування естетичного середовища : експеримент діє / Л. В. Сєрих // Формування естетичного середовища: теорія і практика : зб. матер. регіон. наук. -практ.

конф. ["Художньо-естетична освіта і виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів в процесі впровадження інтегрованих курсів" в рамках Всеукр. форуму з міжнар. участю ["Відкриті інновації як феномен глобально-орієнтованого суспільства"] (13-17 травня 2013р. м. Суми) / за заг. ред. к. пед. наук, доц. Л. В. Сєрих. – Суми, Сумський ОІППО : РВВ ОІППО, 2013. –С. 68-72.

396. Сєрих Л. В. Формування естетичного середовища засобами декоративно-вжиткового мистецтва : [монографія] / Лариса Сєрих. – Суми: СОІППО, 2012. – 152 с.

397. Сєрих Л. В. Формування національної свідомості школярів засобами образотворчого мистецтва в закладах позашкільної освіти / Л. В. Сєрих // Виховання особистості у креативному соціумі : [зб. наук. праць за матер. Всеукр. наук. -практ. семінару в позашкільній освіті]. – Суми: ЦПО та РТМ, 2009. – С. 126-133.

398. Сєрих Л. В. Художня культура України: 9 клас. Візуальне мистецтво: архітектура, скульптура, живопис, графіка. Кіно : [навч. -метод. посіб.] / Лариса Сєрих. – Суми : РВВ СОІППО, 2010. – 88 с.

399. Сєрих Л. В. Шляхи досягнення акмеуспіху підлітків сільської школи в художньо-естетичному вихованні / Л. В. Сєрих // Всеукр. наук. -практ. конф. ["Інноваційні технології у професійній підготовці педагогічних кадрів до роботи в умовах сільської школи"] // Педагогічні науки : Вісник Глухівського національного педагогічного університету ім. Олександра Довженка : зб. наук. праць. – Вип. 23. – Глухів, 2013. – С. 42-47.

400. Сєров О. М. Вибрані статті / О.М. Сєров. Т.1. – К. : АРТ, 1970. – С. 98.

401. Сікорський І. А. Психологические основы воспитания и обучения [текст] / І. А. Сікорський. – К, 1909. – 75 с.

402. Скаткин М. Н. Проблемы современной дидактики [текст] / М. Н. Скаткин. – М. : Педагогика, 1984. – 96 с.

403. Словник іншомовних слів / [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.rozum.org.ua/index>.

404. Сорока Г. І. Планування навчально-виховного процесу: [метод. посіб.] / Г. І. Сорока. – Харків : Основа, 2008. – 72 с

405. Сисоєва С. О. Проблеми дистанційного навчання: педагогічний аспект // Неперервна професійна освіта : теорія і практика. – Вип. III-IV, 2003. – С. 81-94.
406. Степанов О. М. Основи психології і педагогіки : посіб. / О. М. Степанов, М. М. Фібула. – Київ : Академвидав, 2003 – 502с.
407. Соціальна робота в Україні : [навч. посіб.] / [І. Д. Зверєва, О. В. Безпалько, О. І. Янкович та ін.]. – К. : ДЦССМ, 2004. – 256с.
408. Станіславський К. С. Робота актора над собою [текст] / К. С. Станіславський. – К. : Мистецтво. – 1960. – 670 с.
409. Станкевич А. Д. Проблемы целосности личности [текст] / А. Д. Станкевич. – М. : Высш. школа, 1987. – 134с.
410. Степанов С. Ю. Психология рефлексии: проблемы и исследования / С. Ю. Степанов, И. Н. Семенов // Вопросы психологии. – 1985. – №3. – С. 31.
411. Струве Г. А. Музыка для всех [текст] / Георгий Александрович Струве. – М. : Молодая гвардия, 1978. – 206 с.
412. Ступарик Б. М. Шкільництво Галичини [текст] / Б. М. Ступарик. – Івано-Франківськ, 1984. – 144 с
413. Сутність взаємодії. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://collegetherparent.name/?p=164#more-164>
414. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: В 5-ти т./ Василь Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1997. – 670 с.
415. Сухомлинский В. А. О воспитании / В. А. Сухомлинский [Сост. и авт. вступит. очерков С. Соловейчик]. изд. 2-е. – М. : Политиздат, 1975. – 272с.
416. Сухомлинский В. А. Павлышская средняя школа: Обобщение опыта учебно-воспитательной работы в сельской средней школе [текст] / В. А. Сухомлинский. – 2-е изд. – М. : Просвещение, 1979. – 393 с.
417. Сухомлинский В. А. Родина в сердце / В. А. Сухомлинский / Сост. : А. И. Сухомлинская, Л.В. Голованов, [фотоочерк А.А. Кулешова]. – 2-е изд. – М. : Молодая гвардия, 1980. – 175 с.

418. Сухомлинська О. В. Духовно-моральне виховання дітей та молоді в координатах педагогічної науки і практики / Ольга Василівна Сухомлинська // Пед. газета. – 2005. – (№12) грудень. – С.1-2.
419. Сухомлинська О. В. Духовно-моральне виховання дітей та молоді: загальні тенденції й індивідуальний пошук [текст] / Ольга Василівна Сухомлинська. – К. : Всеукр. фонд "Добро", 2006. – 43 с.
420. Сухомлинська О. Сучасні цінності у вихованні: Проблеми і перспективи / Ольга Сухомлинська // Шлях освіти. – 1996. – № 1. – С. 34.
421. Сухомлинська О. В. Теоретичні проблеми виховання і діяльність позашкільних закладів // Початкова школа. – 1995. – № 1. – С.28-30.
422. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5-ти т. / Василь Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – Т.3: Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи для сина. – 1977. – 670 с.
423. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: [наук. -метод. посібник] / О. Пометун, Л. Пироженко. – К. : В.С.К., 2004. – 192 с.
424. Суценок Т. І. Позашкільна педагогіка: теорія, історія практика : [наук.-метод. посіб.] / Т. І. Суценок. – К. : ТОВ "Праймдрук", 2011. – 299 с.
425. Суценок Т. І. Управління позашкільним педагогічним процесом : [посібник] / Т. Суценок. – Запоріжжя, 1994. – 168 с.
426. Суценок Т. І. Фактори позашкільного виховання / Т. Суценок // Початкова школа. – 1996. – № 2 – С. 43-45; № 3. – С. 36-39.
427. Тагильцева Н. Г. Воспитание эстетических чувств младших школьников на внеклассных занятиях искусством / Н. Г. Тагильцева: Автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.07. – М., 1988. – 23 с.
428. Теорія та історія світової і вітчизняної культури: [навч. посіб.] / Н.Я. Горбач, С.Д. Гелей [та ін.]. – Львів : Каменяр, – 1992. – 166 с.
429. Теплов Б. М. Избранные труды. В 2 т. – Т. 1. : Психология музыкальных способностей / Борис Михайлович Теплов. – М. : Педагогика, 1985. – 328 с.

430. Терлецька Л. Г. Вікова психологія і психодіагностика [текст] / Л.Г. Терлецька – К. : Видавничий Дім "Слово", 2013. – 608 с.
431. Тернопільська В. І. Соціально-комунікативна культура школяра: шляхи сходження : [монографія] / В. І. Тернопільська. – Житомир : Вид-во ПП "Рута", 2008. – 300 с.
432. Тименко В. П. Метод проектів на заняттях з художньої праці / В. П. Тименко // Початкова школа. – 2000. – № 8. – С. 23 – 25.
433. Типові навчальні плани для основної та старшої школи загальноосвітніх навч. закладів у структурі 12-річної школи: [довідково-метод. видання] / [упоряд. Н.Б. Лосина, Б.М. Терещук]. – Х. : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006. – С. 149 – 180.
434. Титаренко А.І. Національне художнє виховання: Проблеми і перспективи / А.І. Титаренко // Шкільний світ. – 1995. – № 5. – С.4.
435. Тихенко Л. В. Болонський процес і розвиток творчих здібностей учнів в МАН./ Л.В. Тихенко, В.М. Брацихін // Тези доповідей науково-технічної конференції викладачів, співробітників, аспірантів і студентів фізико-техн. факультету. – Суми: Вид-во "СумДУ". – 2007. – С. 214-216.
436. Тихенко Л. В. Можливості позашкільного мікросоціуму: завдання, пошук, знахідки. (З досвіду роботи Сумського ОЦПО та РТМ) / Л. В. Тихенко // Рідна школа, 2006. – № 11. – С. 30–32.
437. Тихенко Л. В. Розвиток творчих здібностей учнівської молоді в освітньо-виховній системі "Мала академія наук України": навч. -метод. посіб. / Л. В. Тихенко, С. М. Ніколаєнко. – Суми : Університет. книга, 2007. – 120 с.
438. Тихенко Л.В. Пересувний позашкільний навчальний заклад – інноваційна форма роботи з дітьми та учнівською молоддю сільської місцевості / Л. В. Тихенко // Рідна школа, 2008. – № 7-8. – С. 48-49.
439. Тихенко Л.В. Формування та розвиток позашкільного мікросоціуму: практичний аспект / Л.В. Тихенко, Л.М. Бондар / [Формування та розвиток творчих здібностей дітей та учнівської молоді в креативному освітньому соціумі: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф.], Суми, 17-18 вересня 2008 р., (Ч. I) Кол. авт. – Суми : ВАТ "Сумська обласна друкарня", 2008. – С. 78-83.

440. Третьяков П. И. Адаптивное управление педагогическими системами : учеб. пособ. для студ. высших учеб. заведений / П.И. Третьяков, С.Н. Митин, Н.И. Бояринцева. – М. : Наука, 2003. – 321 с.
441. Тихонравов Ю.В. Философия : [учеб. пособ.] / Ю.В. Тихонравов – М. : Инфра-М, 2000. – 269 с.
442. Томе Х. Теоретические и импирические основы психологии развития человеческой жизни / Х. Томе // Принципы развития в психологии. – М. : Наука, 1978. – С. 173-196.
443. Торшилова Е. М. Интеллектуальное и эстетическое развитие: история, теория, діагностика [текст] / Елена Михайловна Торшилова. – Дубна : Феникс, 2008. – 239 с.
444. Узнадзе Д. Н. Экспериментальные основы психологии установки [текст] / Д. Н. Узнадзе. – Тбилиси, 1961. – 210 с.
445. Українська культура і мистецтво у сучасному державотворчому процесі: стан, проблеми, перспективи: [Тези доповідей наук. -практ. конференції]. – К., 2000. – 203 с.
446. Українське мистецтво в полікультурному просторі : [навч. посіб.] / [за ред. О.П. Рудницької]. – К. : ЕксОб, 2000. – 208 с.
447. Уланова С. І. Світоглядно-методологічні основи формування музично-естетичної культури // Художня освіта і проблеми виховання молоді: Зб. наук. ст. / Кол. авт. : О.П. Рудницька, С.І. Уланова [та ін.]. – К. : ІЗМН. 1977. – С.10.
448. Урсу А. П. Рациональное оформление школьного здания как педагогическая проблема / А. П. Урсу : Автореф. дис. ...канд. пед. наук : 13.00.01 / НИИ общей педагогики АПН СССР. – М., 1973. – 21 с.
449. Урсу А. П. Рациональное оформление школьных зданий [текст] / А. П. Урсу. – Кишинёв : Лумина, 1971. – 132 с.
450. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори / К. Д. Ушинський. – К. : Рад. шк., 1983. – 488с.
451. Ушинський К. Д. Педагогічні твори в 6 т. / К. Д. Ушинський. – М. : Педагогіка, 1988.
452. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания / К. Д. Ушинський // Собр. соч. в 8 т. – 2003. – Т. 8. – 575 с.

453. Федій О. А. Теорія і практика підготовки педагогів до використання засобів естетотерапії у професійній діяльності : дис. ...д. пед. наук : спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / Ольга Андріївна Федій. – Полтава. – 2010. – 500 с.
454. Фельдштейн Д. И. Психология становления личности [текст] / Д. И. Фельдштейн. – М. : Международн. пед. акад., 1994. – 192 с.
455. Философский словарь [текст] / Под ред. И. Фролова. – М. : Политиздат, 1986. – 590 с.
456. Философский энциклопедический словарь [текст]. – М. : ИНФРА, 1999. – 576 с.
457. Флоренская Г. А. Катарсис как осознание / Г. А. Флоренская // Бессознательное: природа, функции, методы исследования. – В 4 т. – Тбилиси, 1978. – Т. 2. – С. 548.
458. Формування образного мислення [наук. -метод. видання] / За ред. Л. Масол, В. Рагозіної, М. Скирди. – Нью-Йорк; К., 2001. – 78 с.
459. Формування творчих здібностей дітей та учнівської молоді в процесі пошуково-дослідницької діяльності в позашкільному навчально-виховному просторі: компетентнісний підхід, еколого-натур. аспект: [метод. посіб.] / За ред. Л.В. Тихенко [Упор. Л.М. Бондар, Н. В. Перепелиця, Н. Ю. Сидоренко]. – Суми: Університетська книга, 2010. – 617 с.
460. Фролова Г. И. Организация и методика клубной работы с детьми и подростками [текст] / Г. И. Фролова. – М. : Просвещение, 1986. – 157 с.
461. Фурман А. В. Проблемні ситуації в навчанні : [кн. для вчителя] / А.В. Фурман. – К. : Рад. шк., 1991. – 191 с.
462. Хлебнікова Л. О. Співацьку культуру виховувати змалечку // Початкова школа. – 1999. – № 11. – С.20-23.
463. Хозе С. Е. Взаимодействие искусств в эстетическом развитии школьника [текст] / С. Е.Хозе, Г. П. Шевченко// Педагогика, 1982. – №6. – С.61.
464. Цимбалюк І. М. Психологія управління : [навч. посіб.] / І. М. Цимбалюк. – К. : ВД "Професіонал", 2008. – 624 с.

465. Чаплигін О. К. Творчий потенціал людини як предмет соціально-філософської рефлексії: дис. ...д. ф. наук: спец. 09.00.03 "Соціальна філософія та філософія історії" / Олександр Чаплигін. – Харків, 2001. – 391 с.
466. Чепига М. П. Стимуляція здоров'я та інтелекту [текст].– М., 2006. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psyfactor.org/lybr11.htm>
467. Шаймердінова Н. Г. Взаємодія мислення і мови в аспекті когнітології [текст] / Н. Г. Шаймердінова. – Алмаати : Каз НПУ, 2003. – 45 с.
468. Шахов В. І. Психологічні засади методів виховання / В. І. Шахов // Наукові записки Вінницького ДПУ імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2009. – Вип. 27. – С. 459-463. – (Сер. "Педагогіка і психологія").
469. Шацкая В. Н. Музыкально-эстетическое восприятие детей и юношества [текст] / В. Н. Шацкая. – М. : Педагогика, 1975. – 200 с.
470. Шевченко Г. П. Взаимодействие искусств в эстетическом воспитании и развитии подростков : автореф. дис... д-ра пед. наук / КГПИ / Галина Павловна Шевченко – К., 1986. – 48 с.
471. Шевченко Г. П. Эстетическое воспитание в школе : [учеб. пособие] / Г. П. Шевченко. – К. : Рад. школа, 1986. – 144 с.
472. Шевченко Г. П. Естетична свідомість – спосіб духовного освоєння дійсності / Г. П. Шевченко. – Луганськ: ЛДПУ, 2001. – 42 с.
473. Шевченко Г. П. Поэтический образ морали в искусстве: опыт нравственного воспитания старшеклассников [текст] / Г. П. Шевченко, Л. Л. Бутенко, А. И. Шкурин. – Луганск : Альма Матер, 2002. – 166 с.
474. Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность [текст] / А. Шопенгауэр. – М. : Республика, 1992. – 448с.
475. Шреєр-Ткаченко О. Історія української музики [текст] / О. Шреєр-Ткаченко. – К. : Музична Україна, 1990. – 147 с.
476. Штейнер Р. Вальдорфская педагогика / Р. Штейнер // Школьные технологии. – 1998. – № 2. – С. 152 – 153.

477. Щербакова Т. Н. Эстетика среды образовательного учреждения как средство эстетического воспитания и развития учащихся [текст] / Т. Н. Щербакова // Проблемы и перспективы развития образования: материалы междунар. заоч. науч. конф. (г. Пермь, апрель 2011 г.). Т. 1 / Под общ. ред. Г. Д. Ахметовой. – Пермь : Меркурий, 2011. – С. 195-197.
478. Эстетика : [навч. посіб.] [текст] / М. П. Колесников, О. В. Колесникова, В. О. Лозовой [та ін.] / за ред. В. О. Лозового. – К., 2007. – 208 с.
479. Эстетика : Словарь [текст] / Под общ. ред. А.А. Беляева [и др.]. – М. : Политиздат, 1989. – 447 с.
480. Эстетическая культура и эстетическое воспитание : [кн. для учителя] [текст] / [сост. Г. С. Лабковская]. – М. : Просвещение, 1983. – 304 с.
481. Эстетическое сознание и художественная культура : Проблемы взаимодействия / В. И. Мазепа, В. Г. Нестеренко, В. А. Малахов [Отв. ред. В. И. Мазепа]. – К. : Наукова думка, 1983. – 279 с.
482. Эстетические ценности предметно-пространственной среды / А. В. Иконников,
483. М. С. Каган, В. Р. Пилипенко [и др.] / Под общ. ред. А. В. Иконникова. – М. : Стройиздат, 1990. – 334 с.
484. Эстетическое мировосприятие детей разных возрастных групп : [сб. научн. статей]. – М. : ИХО РАО, 2007. – 152 с.
485. Эстетическое воспитание в школе [текст]. – Казань : Изд-во Казанского университета, 1991. – 183с.
486. Юсов Б. П. Проблема художественного воспитания и развития школьников / Б. П. Юсов : автореф. дис. ...д. пед. н. 13.00.01. – М., 1984. – 32с.
487. Ядов В. А. Социологические методы исследования клубной работы : [метод. пособ.] / В. А. Ядов. – М. : ВНИЦНТИКПР, 1986. – 92 с.
488. Якиманская И. С. Психологические критерии качества знаний школьников [текст] / И. С. Якиманская. – М. : АПН СССР, 1990. – 142 с.
489. Якобсон П. М. Почему надо воспитывать чувства детей [текст] / П. М. Якобсон. – М. : Просвещение, 1964. – 75 с.

490. Якобсон П. М. Психология художественного восприятия [текст] / П. М. Якобсон. – М.: Просвещение, 1964. – 86 с.
491. Яковлев Е. Г. Эстетика [текст] / Е.Г.Яковлев. – М. : Гардарики, 1999. – 463 с.
492. Яковлев Е. Г. Эстетический вкус как категория эстетики [текст] / Е. Г. Яковлев. – М. : Знание, 1986. – 64 с.
493. Якубова Л. А. Розвиток творчих здібностей підлітків у процесі позакласної роботи загальноосвітніх навч. закладів : автореф. дис. ..канд. пед. наук : 13.00.07 / Людмила Анатоліївна Якубова. – Миколаїв, 2010. – 20 с.
494. Ясперс К. Смысл и назначение истории [текст] / К. Ясперс. – М. : Прогресс, 1994. – 326 с.
495. Binkley T. Piece: contra aesthetics / T. Binkley // Journal of aesthetics and art criticism. – 1977. – № 35. – P. 34-39.
496. Johannes Item. The art-color (<http://void.net.ua/itten/#afterw>)
497. Epstein A. S. Thinking about art. Encouraging art appreciation in early childhood settings / A. S. Epstein // Young Children. – 2001, V. 56, № 3, P. 38-43.
498. Iersel J. V. Methods of intervision in work of school / J. V. Iersel. – К., 1996. – 104 с.
499. Kelly M. Encyclopedia of aesthetics / M. Kelly. – New York, 1999. – 688 p.
500. Hirst P.H. Knowledge and the Curriculum London: / P.H. Hirst Routledge and Kegan Paul, 1974. – 273 p.
501. Hum. The Limits and Possibilities of Schooling / Hum. – P. 262-263.
502. Loon J. Van. Про навчальні навички та навчальні стилі / J. Van Loon. – К. : Maqstrum, 1996. – 68 с.
503. Machlup. The Production and Distribution of Knowledge in the United States / Machlup; Holzner, Marx. Knowledge Application.
504. Gritsenko S. Quest – a new generation of games for young and more / Svetlana Gritsenko, Nikolay Kononuchenko. Questor "ShkGdnyky": Copyright games:http://www.skodniki.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=35&Itemid=35.
505. Thinking art: beyond traditional aesthetics / A. Bejamin, 1991. – 378 p.

506. <http://about-ukraine.com/index.php?text=363>.

507. http://koloristika.info/t_enk.php Академія кольору.

508. <http://void.net.ua/itten/#afterw>).

509. <http://psyfactor.org/lybr11.htm>).

510. <http://smerfero.com/vplyv-koloriv-na-fizychnyj-stan-lyudyny/> Вплив кольорів на фізичний стан людини.

511. <http://smerfero.com/vplyv-koloriv-na-dushevnyj-stan-lyudyny/> Вплив кольорів на душевний стан людини.

512. <http://www.mon.gov.ua>. / офіційний сайт МОН України.

Науково-методичне видання

Серих Лариса Володимирівна,

*к. пед. наук, доцент кафедри теорії та методики виховання,
методист образотворчого мистецтва та художньої культури*

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ : СЕРЕДОВИЩНИЙ ПІДХІД

Навчально-методичний посібник

Дизайн: Серих Л.В.

Відповідальний за випуск: Л.В. Серих

Підписано до друку 28. 01. 2015 р.

Формат 60 x 48 /16. Папір офс.

Тираж 300. Друк офс. Зам. №1

ЛАРИСА СЕРИХ – докторант Інституту проблем виховання НАПН України, к. пед. наук, доцент кафедри теорії та методики виховання, методист образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

СФЕРА НАУКОВИХ ІНТЕРЕСІВ – естетичне виховання, естетична культура, взаємодія загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів, художня педагогіка, дизайн освіта, естетика, театралізована діяльність школярів, художня культура, театр, декоративно-ужиткове мистецтво, мистецтвознавство.

